

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

**OSMANLI VE RUS MODERNLEŞMESİNİN
SİYASİ ALANDA KARŞILAŞTIRILMASI**

Melih COŞGUN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İdiris DEMİREL

BİLECİK, 2012

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

OSMANLI VE RUS MODERNLEŞMESİNİN
SİYASİ ALANDA KARŞILAŞTIRILMASI

Melih COŞGUN
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İdiris DEMİREL

BİLECİK, 2012

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA

JÜRİ ONAY FORMU

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
.....22-05-2012.....tarih
ve ...77/2.(b) sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından .....08-06-2012.....tarihinde
tez savunma sınavı yapılan.....MELİH COŞGUN.....'ın
"OSMANLI VE RUS MODERNLEŞMESİNİN SİYASİ ALANDA KARŞIYIĞI"nın
konulu tez çalışması .....KAMU YÖNETİMİ..... Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI):

Yrd. Doç. Dr. İdris Dertikel

ÜYE:

Yrd. Doç. Dr. Murat ERGAN

ÜYE:

Doç. Dr. Hakan GELİK

ÜYE:

ÜYE:

ONAY

Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../.....
tarih ve ...../..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

TEŞEKKÜR

Çalıőmamın önemli kısmında anlayışını ve yardımlarını benden esirgemeyen, akademik açıdan her türlü desteği sağlayan kıymetli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İdiris DEMİREL'e, izin ve görev konusunda bana yardımcı olan değerli bölüm başkanım Yrd. Doç. Dr. Hüseyin SADOĞLU'na, çalıőmam süresince bütün sıkıntılarımı yansıttığım ve bu sıkıntıları sineye çeken sevgili eőim Hatice COŞGUN'a, tezime derinlik katan fikirleriyle değerli meslektaőım Araő. Gör. Çağdaş ZARPLI'ya, imla ve sözcük seçimi konusunda yardımlarını esirgemeyen Y. Zeliha HATIPOĞLU ve H. Nesrin ÖZKAN'a sonsuz őükranlarımı ve teőekkürlerimi bir borç bilirim.

Bilecik 2012

Melih COŞGUN

ÖZET

OSMANLI VE RUS MODERNLEŞMESİNİN SİYASİ ALANDA KARŞILAŞTIRILMASI

Melih COŞGUN

İçinde yaşanan insani-toplumsal dünyanın en başat olgularından biri modernliktir. Modernlik bir hareket ve süreç olarak Avrupa’da doğmuştur. Kelime anlamı itibarıyla da yeniliği çağrıştıran modernlik ile birlikte siyaset/devlet, bilgi/bilim, sosyal yapı ve ekonomi gibi alanlarda radikal değişiklikler gerçekleşmeye başlamıştır.

Hepsi de 13.-16. asırlar arasında vuku bulan: İtalyan site devletlerinin ön ayak olduğu ilk kapitalist hareketlenmeler; Rönesans; Reformasyon ve okyanus-aşırı seferlerle yeni kıtaların keşfi gibi süreçlerin devindirdiği modernleşme ile birlikte, Avrupa’da modern ulus devlet, eski spekülâtif felsefeden ve epistemolojilerden kökten farklı bir modern bilim anlayışı, feodal sosyal-ekonomik yapı yerine de okyanus-aşırı (küreselleşen) bir modern kapitalist dünya sistemi ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler, Avrupa’yı dünya genelinde, siyasi alan da içlerinde bulunmak üzere çeşitli açılardan giderek hegemonik güç konumuna taşımaya yönelmiştir. Bu farklılaşmalardan Avrupa dışı dünya ve hâliyle Avrupa’da toprakları bulunan, Avrupa ile belirli bir etkileşimi olan Osmanlı Türkiye’si ve Rusya gibi ülkeler de etkilenmiştir. Buralarda da Avrupa modernliğini merkeze alan bir modernleşme/Avrupalılışma/Batılılaşma süreci daha çok askeri ve siyasal itkilerle hayata geçirilmiştir.

“*Osmanlı ve Rus Modernleşmesinin Siyasi Alanda Karşılaştırılması*” adlı bu çalışma, Osmanlı ve Rus modernleşmelerini hem kendi sferlerinde hem de birbirleriyle bakışımı olarak, daha çok siyasal içerimleri itibarıyla anlamaya ve açıklamaya yönelik bir çalışmadır. Zaman bağlamında gerek Osmanlı, gerekse Rus modernleşmeleri açısından, öncesine de gidilmekle beraber, önemli tarihsel kırılmaları bünyesinde taşıdığı için esas olarak on sekizinci yüzyıl ve sonrası üzerinde durulmuştur. Tüketici bir gayenin güdülmediği çalışmanın sonucunda

Rus modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesine göre daha başarılı bir modernleşme olarak belirginleştiği açıklıkla söylenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rusya, Siyasi, Modernleşme.

ABSTRACT

COMPARISON OF MODERNIZATION OF OTTOMAN AND RUSSIAN IN POLITICAL FIELD

Melih COŞGUN

Modernity is one of the most dominant phenomena of human-social world where lives in. Modernity was born in Europe as movement and process. There were starting radical changes in area of politic/state, knowledge/science, social structure and economy with modernity as evoking to innovation in literally.

Modern capitalist world system which is modern nation state in Europe, modern science concept radically different of old speculative philosophy and epistemology, Transocean (globalization) instead of feudal social-economic structure with modernization is formalizing the process of the first capitalist mobilizations in leader of Italian site states, Renaissance, Reformation and discovering new continents with cruise of transoceanic and all of them occurred in 13.-16. century. These changes are tended to moving, especially Europe in the world, gradually hegemonic power various aspects of include political field. Other world without Europe and Ottoman and Russia, where have land in Europe and interaction relation with Europe, were effected to these differentiation. In these state, modernization/Europenization/Westernization process especially in military and political life taking European modernization in origin.

This study is named of “*Comparison of Modernization of Ottoman and Russian in Political Field*”, tends to understanding and explaining of their own dynamics as well as comparison with each other about Ottoman and Russian modernization in especially political implications. In the context of the time, mainly focus on eighteenth century and after for carries important historical breaks with dealing before. In the result of study which is not aiming to consuming, must be tell clearly Russian modernization is more successful than Ottoman modernization.

Key Words: Ottoman, Russian, Political, Modernization.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

MODERNLEŞMEYE İLİŞKİN KAVRAMSAL, TARİHSEL, KURAMSAL BELİRLEMELER

1.1. MODERNLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	4
1.1.1. “Modern” Kavramına Farklı Yaklaşımlar	5
1.1.2. “Modernleşme” Tanımı ve Süreci	11
1.1.3. Batı-Dışı Toplumlarda Modernleşme Kavramı Yerine Kullanılan Terimler	16
1.2. MODERNLEŞME KURAMI VE ELEŞTİRİLER	18
1.2.1. Modernleşmenin Kuramsal Çerçevesi.....	19
1.2.2. Kıta Avrupası Felsefesi Öncülüğünde Moderniteye Eleştiriler.....	21

II. BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİ

2.1. OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	24
2.1.1. Modernleşme Öncesi Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Yapı	25
2.1.2. Modernleşmeyi Gerektiren Değişiklikler	34
2.2. OSMANLI MODERNLEŞMESİ'NDE YAPISAL DEĞİŞİM.....	37
2.2.1. Siyasal Alanda Modernleşme	38
2.2.2. Askeri Alanda Modernleşme	43
2.2.3. İktisadi Alanda Modernleşme.....	45

İÇİNDEKİLER (DEVAM)

2.2.4. Hukuki Alanda Modernleşme.....	47
2.2.5. Diğer Alanlarda Modernleşme	50
2.2.6. Osmanlı Modernleşmesine Yeni Osmanlılar'ın Katkısı.....	51

III. BÖLÜM

RUS MODERNLEŞMESİ

3.1. RUS MODERNLEŞMESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	54
3.1.1. Rusya'da Modernleşme Öncesi Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Yapı	55
3.1.1.1. Modernleşme Reformlarına Kadar Rusya'nın Siyasi Tarihi	56
3.1.1.2. Modernleşme Reformlarına Kadar Rusya'nın Ekonomisi	61
3.1.1.3. Modernleşme Reformlarına Kadar Rusya'da Toplumsal Yapı	63
3.1.2. Rusya'nın Modernleşme Çabaları	66
3.2. RUS MODERNLEŞMESİ'NDE YAPISAL DEĞİŞİM	67
3.2.1. Siyasal Alanda Modernleşme	68
3.2.2. Askeri Alanda Modernleşme	73
3.2.3. Ekonomik Alanda Modernleşme	75
3.2.4. Hukuki Alanda Modernleşme.....	78
3.2.5. Diğer Alanlarda Modernleşme Hamleleri	80
4.SONUÇ	84
KAYNAKLAR.....	92
ÖZGEÇMİŞ	106

GİRİŞ

Modernlik, takriben 16. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış olan bir durumdur. Modernliği kendisi kılan karakteristiklere; tanımlayıcı vasıflara bakıldığında, onu, epistemolojik açıdan bilimle ekonomik açıdan kapitalizmle, sosyal-kültürel açıdan yeni sınıfsal hareketlenmelerle, dini açısından teorikte Hıristiyanlığın, pratikte papalığın ve klarikos Ruhban sınıfının gücünün gerileyişiyle ve siyasi açıdan modern siyasal alanın doğuşu ve modern ulus-devlet ile tanımlamak mümkündür. Bu çalışma Osmanlı modernleşmesi ve Rus modernleşmesinin siyasi alanda karşılaştırılması biçimindeki adlandırılmasından da anlaşılacağı üzere söz konusu edilen modernlik durumunu 'modernleşme süreci bağlamında, siyasi yönüyle Osmanlı ile Rus deneyimleri üzerinden görmeye odaklanmış olan bir çalışmadır. Çalışma, siyasi olan ekseninde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte siyasi olanı gerek teorik gerek pratik açıdan bilimsel, ekonomik, dini, sosyo-kültürel... gibi alanlardan bütünüyle yalıtılarak anlama ve çözümleme imkanı söz konusu değildir. Bunun için de bu tez çalışması tekrar vurgulanacak olunursa eğer temelde siyaset bilimi ekseninde ilerlemekle beraber diğer insan ve toplum bilimleri disiplinlerinin teori ve yaklaşımlarından da yararlanılmaktadır.

Modernliğin Avrupa'da ortaya çıkması ile birlikte hayatın, zikredilen çeşitli alanlarında büyük çaplı ve devrim/inkılâp niteliğinde değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin sferleri/küreleri sarmalanarak; biri-diğerini etkileyerek biçimlenmiştir: epistemolojik açıdan bakıldığında spekülâtif felsefeden ve sağduyusal bilgi, ahlaki bilgi, sanatsal bilgi, dini bilgi... gibi diğer bilme biçimleri ve bilgi yapılarından kendini, geçen her gün biraz daha farklılaştıran yeni bir bilme biçimi ve bilgi yapıları olarak bilim söz konusudur. Bahsedilen diğer bilme biçimlerinden ve özellikle de dini bilgidan kendini farklılaştıran bilimin yaşadığı süreç aynı zamanda bilhassa dini bilginin otoritesi konumundaki kilisenin/papalığın bir toplumsal sınıf olarak klarikos'un da gücünün azalmaya başlaması anlamına gelmiştir. Bu gelişmenin bir benzerini insani toplumsal alana, daha özelde siyasi alana taşınmıştır ve bilhassa dini

bilginin, dini bilgi kaynaklı yönlendirmelerin, ahlaki bilginin, ahlaki değerler kaynaklı yönlendirmelerin, siyasal alan için; devlet alanı için geçerli olamayacağını ortaya koymuştur. Bu bakış açısında bireysel ve özel alanda geçerli olan ahlaki ve dini bilgi, devlet alanında belirleyici olamaz. Siyasi alan ve devlet için aslolan ahlaki ve dini yargılara olan uyumluluk değil, kendi bekasını korumaktır. Kısaca bakıldığında epistemolojik yani bilgi-bilimsel alandaki gelişmelerin dini, siyasi giderek ekonomik alanlarda, o alanlardaki gelişmelerin de bir-diğer alanlarda etkiler doğurduğu anlaşılmaktadır. Belirtilen bu bilgilerin ışığında, eldeki çalışma da temelde siyaset bilimi ağırlıklı olmakla birlikte, diğer alanlardaki gelişmelerden sarfı nazar eden bir çalışma değildir. Bilakis eksenal ağırlığı siyaset bilimi olmakla birlikte disiplinlerarasılığa açık bir çalışmadır.

Çalışma dört (4) bölümden müteşekkildir. İlk bölümde kavramsal ve tarihsel belirlemelere yer verilmektedir. Tezin başlığında da ifadesini bulan modernleşme ve ondan öncesinde de haliyle, modernlik ve diğer ilgili kavramlar yani modernite, modernizm, postmodernizm nedir, ilkin en yalın biçimleriyle görülmek istenmekte ve akabinde tarihsel bir detaylandırmaya gidilmektedir.

İkinci bölüm Osmanlı modernleşmesi ağırlıklıdır ve fakat modernleşme serüveninin daha açık serimlenebilmesi için öncesine yani Osmanlı'nın modernleşme öncesi durumuna da bakılmaktadır. Burada 1571, 1683, 1699 gibi tarihsel kırılma anları da değerlendirilmektedir.

Rus modernleşmesinin ele alındığı üçüncü bölümde Rusya'daki modernleşme, diğer bir ifadeyle Avrupalılaştırma sürecinin yönetsel elitler eliyle yürütülmüş olması ve Avrupalılaştırma şeklinde gerçekleşmiş bulunması meseleleri üzerinde durulacaktır. Tıpkı Osmanlı modernleşmesinde olduğu gibi Rus modernleşmesi bölümünde de, modernleşme öncesi yapıya da yer verilecektir.

Son bölüm Osmanlı ve Rus modernleşmelerini karşılaştıran bölümdür. Bu karşılaştırmada hem iki örnek birbirleriyle hem de modern dünya ile birlikte tartışılmaktadır. Buradaki tartışmalarda ayrıca bir vakıa olarak modern dünya sistemine de yer verilmektedir. Dünya sistemleri analizi ve bağımlılık yaklaşımı gibi yaklaşımlar da karşılaştırmalarda kendilerinden yararlanan paradigmalardan

olmaktadır. Zira bağımlılık yaklaşımı ve dünya sistemleri analizi kendi otantikliklerinin dışında bir de modernleşme yaklaşımlarına alternatif ya da karşıt yaklaşımlar olması yönüyle de önemlidirler. Aynı alternatiflik ya da karşıtlık bağlamında postmodernizme de atıf yapıldığı belirtilmelidir.

I. BÖLÜM

MODERNLEŞMEYE İLİŞKİN KAVRAMSAL, TARİHSEL, KURAMSAL BELİRLEMELER

*“Modernite,
Rasyonalitenin özbilinci olacaktı
Ya da başka bir deyişle
Rasyonalite moderniteye özbilincini kazandıracaktı.”*

Ahmet ÇİĞDEM¹

1.1. MODERNLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

“Modern” kelimesinin aktüel bağlamda çağrıştırdığı anlamı içeren ilk kullanımı, Roma İmparatorluğu’nun M.S. 5 yüzyıl ile birlikte Hıristiyanlığı kabul etmesinin ardından toplumun daha önce inandığı eski pagan kültüründen kopuşunu simgelemek şeklindeydi (Çiğdem, 2010: 65).

16. yüzyılın son çeyreği ve 17. yüzyılın başlarında “modern” kavramının kullanımına tekrar ihtiyaç duyulmuştu ve kavram bu defa daha derin anlamlar içermekteydi. Önceleri toplumsal bir dönüşümü tanımlamak için kullanılan “modern” kelimesi, bu yüzyıllardan itibaren epistemolojik açıdan bilimin, ekonomik açıdan kapitalizmin, sosyal-kültürel açıdan yeni sınıfsal hareketlenmelerini, dini açıdan teorikte Hıristiyanlığın, pratikte papalığın ve klarikos (ruhban) sınıfının gücünün gerileyişini ve siyasi açıdan modern siyasal alanın doğuşu ve modern ulus-devletin gelişimini ifade etmektedir.

---

¹ Ahmet Çiğdem, Bir İmkân Olarak Modernite Weber ve Habermas, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 66.

20. yüzyılla birlikte kapitalizmin gelişimiyle şekillenen “küreselleşme” olgusu, aynı zamanda “modern” olarak nitelendirilen pek çok yapıyı etkilemiştir. Küreselleşmenin getirdiği bu yeni yapılar artık “modern” değil “post-modern” şeklinde adlandırılmaktadır (Kazgan, 2005: 25–26). Modern kavramı; önceleri geçmişten kopuşu simgelerken, “Aydınlanma” döneminde “Rönesans” olarak nitelendirildi, aktüel bağlamda ise küreselleşme ile kavramsallaştırılmaya çalışılan modern sonrası süreci anlatmaktadır.

Bu gelişim seyrinde, modern kavramı için pek çok farklı perspektiften, farklı disiplinlerden (siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji, felsefe... gibi) tanımlamalar yapılmıştır. Siyaset bilimciler modern kavramını ele alırken “modern devlet” olgusunu ön plana çıkartırken (Jung ve Piccoli, 2004: 20–27), iktisat bilimi ile uğraşan bilim insanları ise kapitalist süreçle ilişkilendirmişlerdir (Çetin, 2003: 1–2). Diğer yandan sosyologlar, “modern” kavramının önemli bir göstergesi olan sekülerizm ile değişen toplumsal yapıyı analiz etmeye çalışırken (Berkes, 2011: 17–18), filozoflar aydınlanmayla birlikte dile getirilen rasyonalizme ayrı bir önem atfetmiştir (Söğütlü ve Demirel, 2009: 193–206).

1.1.1. “Modern” Kavramına Farklı Yaklaşımlar

“Modern” kavramı Latince Modo, Modernus kelimelerinden türemiş olup, düşünce dünyasında özgürlüğü, açıklığı, en yeni dile getirilen bilgi anlamında kullanılmaktadır. “Modern” sözcüğünün diğer bir kullanım şekli, Ortaçağda, Papalığın ve klarikos sınıfının baskısıyla kabul ettirilen skolâstik düşünce anlayışı yerine Galileo ile başlayan yeni bilim perspektifini daha sonları Descartes ve Bacon tarafından şekillenen felsefi düşünce anlayışını nitelemek içindi. Ayrıca, modern kelimesi, teknolojik gelişmelerin ışığında ekonomik örgütlenme ve yapıların yeni biçimler kazanmasını tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer yandan, modern sözcüğü, Aydınlanma geleneğini; aklın ürünü olan rasyonel bilim anlayışı ve yönteminin her alana uygulanması yönünde da bir tavrın ifadesi olarak nitelendirilmektedir (Cevizci, 1999:598).

Eskiden farklı olanı, eski olandan yeni olana geçişi vurgulamak için kullanılan modern kavramı, yeni bir bilince sahip olduğunu iddia eden çağı anlatmak üzere tanımlanmaktadır (Demirhan, 2004: 11).

Kavram, Türk Dil Kurumu'nun büyük sözlüğünde, yine Ahmet Cevizci'nin refere ettiği biçimde, sıfat olarak kullanılmaktadır. Çağdaş, çağcıl anlamında kullanılan kelimedenden türetilen modernizm, modernlik, modernite, modernleşme kavramlarından bir kaçına da sözlükte yer verilmektedir (<http://tdkterim.gov.tr/bts/> , (28.02.2012)).

Modernizm, kelime anlamı olarak alışılmış ve yerleşmiş olanı yeni ortaya çıkan duruma dönüştürme eğilimi veya düşünce tarzıdır. Bu çalışma bağlamında ise modernizm; 19. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler neticesinde bu yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkan kentleşme ve endüstrileşme gibi olgu ve kavramların yanı sıra liberalizm ve demokrasinin yükselişi, geleneksel otorite ve toplumsal bağların zayıflayışı ve bu sürecin sonucunda vuku bulan dünya görüşünü, yeni toplumsal ve siyasal yapıya uyarlamayı amaçlayan tavır ve harekettir (Cevizci, 1999: 603).

Marshall Berman modernizmi, modernleşme süreci ile ortaya çıkan modern insanın, modernleşmenin nesnelere oldukları kadar öznelere de olmak, modern dünyada kendilerini gerçekleştirebilmek için sıkıca tutunabilecekleri bir yer bulmak ve oluşan modern dünyada kendilerini evde hissedebilmek için giriştikleri çabalar olarak tanımlıyor (Berman, 2011: 11).

Poggi ise “modern” kavramına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Modern devlet kavramındaki “modern” kelimesinin gereksiz ve anlamsız olduğunu düşünen Poggi bu düşüncesini desteklerken, geniş insan toplulukları üzerindeki yönetimin yoğunlaşması ve bu durumun kurumsallaşması gibi olguların ilk defa Batıda meydana geldiği için kullanımın gereksiz olduğu argümanını ileri sürmüştür (Poggi, 2009: 14).

Modern sözcüğünden türeyen diğer bir kavram da modernliktir. Cevizci'ye göre modernlik; bir dönemin veya çağın özgül özelliklerini, önceki dönemlerden ayırarak ortaya koymayı ifade eder (Cevizci, 1999: 600). Yine bu tanım kavramın sözcük anlamını taşımaktayken, kavramsal içeriğini tanımlarken farklı bir yola

başvurulabilir. “Modernlik nedir” sorusu yerine “modernlik ölçütleri nelerdir” sorusu daha yerinde olacaktır. Modernliğin göstergesi olabilecek bazı ölçütler şu şekilde sıralanabilir; bürokratik rasyonalizm, bilim, kapitalizm, polis, seyahat özgürlüğü, ateizm ve hatta yabancılaştırma gibi olgu ve kavramların günlük hayatımıza girmiş olmasıdır. Modern toplumu önceki toplumlardan ayıran özellikleri sıralarken yukarıda değinilen kavramlarla tanımlama yapılabilir. Örneğin; modern toplum, idari rasyonaliteyi benimseyen, ilerlemeci bir ekonomik modeli takip eden, toplumsal dünyanın ayrımsallaşmasını isteyen yani, ahlaksal olanın kurumsal olandan ayrılmasını ‘buyuran’ toplumdur (Cevizci, 1999: 604).

Modernliğin ölçütleri konusunda Çetin bir başka çalışmasında; “demokrasi, istikrar, meşruluk, katılma, mobilizasyon, kurumlaşma, eşitlik, derinleşme, dağılım, farklılaşma, rasyonelleşme, bürokratlaşma, güvenlik, refah, adalet ve hürriyet” gibi olgu ve kavramların varlığına işaret etmiştir (Çetin, 2007: 43–44).

Nilüfer Göle ise “modernlik” kavramını tek bir kavram olarak kullanmayı tercih etmemiştir. Göle “Batı-dışı Modernlik: Kavram Üzerine” isimli çalışmasında Samuel Huntington’un “Medeniyetler Çatışması” eserinden yola çıkarak “Batı-dışı Modernlik” kavramını geliştirmiştir. Huntington’un vurguladığı gibi, Batı ile modernlik arasında net bir ilişki kalmamıştır. Çünkü diğer toplumlar da Batı kadar modernleşme sürecinden geçmişlerdir. Ama Batı’nın geçirdiği toplumsal süreçlerden geçmediği için asla batılılaşamayacaklardır. Göle, Batılı olmayan toplumların modernleşme sürecinde oluşan bu durumun yani Batı-dışı modernlik kavramını, tıpkı “üçüncü yol” gibi alternatif bir güzergâh olarak yorumlamaktadır (Göle, 2009: 56–57).

Göle, modernlik kavramının teorik çerçevesini çizerken bazı kavramları ön plana çıkartmaktadır. Bunların ilki olan “çoğul modernlikler” olarak adlandırdığı kavramda; ilgili olgunun hep vurgulanagelinen evrenselliğini, tek-düzeliğini ve tek-kültürlülüğünü eleştirmektedir. Bu kavram ile özellikle farklı tarih ve farklı kültürlerle önem atfedilmesi gereğini vurgulamaktadır. İkinci kavram ise “alternatif modernliktir.” Burada, modernlik konusunda Batı’yı referans almanın bir sorun teşkil etmeyeceğini ama diğer yandan da alternatif modernleşme

yollarının aranmaya devam edilmesi gerektiğini söyler. “Çoğul modernlik” kavramını çağrışırsa da diğer bir kavram “yerel modernliktir.” Bu kavram bizi, Batı merkezli modernlik algısından kurtarıp, periferiye (çevre, kıyı), ötekine, yerel pratiklere yani yeni bir melezlenmiş modernliği anlamaya yaklaştırmaktadır. Son olarak batı-dışı modernlik kavramına değinen Göle, bu kavramı diğer modernlik okumalarının tamamıyla temellendirmenin gerekliliğini belirtmektedir. Batı-dışı modernlik kavramı modernliğin çoğul, alternatif ve yerel anlatımları üzerinde şekillenmektedir (Göle, 2009: 57–60). Batı-dışı modernlik kavramını da kendi içerisinde tekrar alt başlıklara ayıran Göle, kavramı, merkez-dışı Batı, eşzamanlı modernlik, ekstra modernlik ve geleneksizleştirme olarak niteler (Göle, 2009: 60–66).

Alain Touraine modernliği şöyle tanımlamaktadır: Modernlik, yalnızca değişim, dönüşüm ve olaylar dizisi değildir. Rasyonalizmin, bilimin ve idari etkinliğin ve bunların yarattığı kurumsal yapıların yaygınlaştırılmasıdır. Modernleşme, insan üzerindeki her türlü baskıyı reddetmekle birlikte, bireyleri kayırmacılık ve yolsuzluklardan yasalarla korumak, ideolojik ve dini konularda rahat yaşamasını sağlamak, yönetimin keyfi yönetim şekillerine dönüşmesini engellemek, yani yalın bir ifadeyle kamusal alan ile özel alanın ayrıştırılmasıdır (Touraine, 1995: 23–24).

Modernliği, dünyanın her tarafındaki insanların paylaştığı bir deneyim olarak yorumlayan Berman, Newton ile gelişmeye başlayan fen bilimleri, büyük ölçekli demografik sarsıntılar, sanayileşme, iletişim ve ulaşım imkânlarının artması, kentleşme ve kentlileşme, ulus-devletlerin oluşumu, alternatif çözüm öneren toplumsal örgütlenmeler ve bu süreci ayakta tutan kapitalist tarzda ekonomik üretimin, modernliğin önemli göstergeleri olduğunu belirtir (Berman, 2011: 28).

“Modernite” kavramı da yine modern kelimesinden türeyen diğer bir sözcüktür. Modernite kavramını “modernisite” şeklinde, 19. ve 20. yüzyıldaki anlamıyla kullanan ilk düşünür J. J. Rousseau olmuştur (Berman, 2011: 30). Türk dil kurumunun gerek büyük sözlükte gerekse bilim ve terimler sözlüğünde yer vermediği sözcüğü Cevizci ise “modernlik” ve “modernite” kavramlarını eş değer

nitelendirip birbiri yerine kullanmakta herhangi bir sakınca görmemiştir (Cevizci, 1999: 604). Tıpkı Cevizci gibi Black modernlik ve modernite ayırımına gitmeksizin moderniteyi bir olgu olarak görmüştür (Black, 1989: 16–18). Max Weber, moderniteyi tanımlarken rasyonelleşmeye özellikle vurgu yapmıştır (Weber, 2010: 10). İlhan Tekeli, moderniteyi; bir proje olarak nitelendirmekte aynı zamanda insana ve akla güven temeline dayanan Aydınlanmanın bir çocuğu olarak görmektedir (Tekeli, 2009: 19). Diğer yanda moderniteye bir de eleştiri getiren Tekeli, kurumsal anlamda insanların eşitliğine vurgu yapan modernite, ekonomik bağlamda sürekli olarak eşitsizliği arttırdığını dile getirmiştir (Tekeli, 2009: 20).

Editörlüğünü Mümtaz'er Türköne'nin yaptığı Siyaset kitabında modernite; 17. yüzyılda değişmeye başlayan Avrupa'nın; toplumsal alanda tarım toplumundan sanayi toplumuna, ekonomik alanda feodal yapıdan kapitalist üretim tarzına, siyasi alanda ise monarşiden ulus-devlet şeklindeki yeni bir örgütlenme ve yapılanmaya geçişi dolayımında değerlendirilmektedir (Beriş, 2005: 483–484).

Modernite olarak adlandırılan kavram geniş ve çağın genelini ifade etmek için kullanıldığına göre 'modern bir çağda olduğumuz için şu an dünyanın her yerinde yaşanan olgular modernitedir' çıkarımını yapmak mümkündür (Bora ve Gültekin, 2009: 545). Ahmet Çiğdem, modernitenin temellerine evrenselci hukuk sistemini ve seküler bir kültür anlayışını da yerleştirmektedir(Çiğdem, 2010: 69).

Modernite kavramının tanımları üzerinde neredeyse bir uzlaşmanın söz konusu olduğu söylenebilir. Yapılan açıklamalardan yola çıkarak modernliğin tanımı hususunda pek çok ortak payda yakalamanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bu bahiste sorun görünmese de diğer yandan modernliğin ne zaman başladığı konusunda ortak bir söylem yakalamak zordur.

Modernitenin başlangıcı, kimi düşünürlere göre feodal yapının değişmeye yüz tuttuğu onun yerine de kapitalizmin gelişim ve yayılımının tezahür ettiği dönem olan 14. yüzyıldır. Bir başka bakış açısına göre, skolâstik düşüncenin zayıflamaya başladığı ve bu durumun rasyonel düşünce tarzının önünü açtığı 15. yüzyıl modernitenin ortaya çıktığı dönemdir. Bazı araştırmacılar ise her iki olgunun da önemli olduğunu yadsımamış fakat modernitenin varoluşunu 18.

yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında meydana gelen sanayileşmeye (endüstrileşmeye) atfetmiştir. İktisadi, bilimsel ve toplumsal dönüşümün modernitenin çıkış noktasını belirlemede eksik kaldığını iddia eden bazı bilim insanları ise kültürel anlamdaki dönüşümün başladığı 20. yüzyılın ilk 30 yılını modernitenin startı olarak görmektedirler (Cevizci, 1999: 604–605).

Berman modernitenin varoluş zamanını belirlerken, yukarıdaki olguları ayrı ayrı ele almak yerine resme daha geniş bir perspektiften bakmayı tercih etmiştir. 16. yüzyıl ile başlayan ve 18. yüzyıla kadar devam eden toplumsal dönüşümün geleneksel bağları zayıflattığı süreci birinci dalga olarak nitelendirmiştir. Berman, 1789 Fransız İhtilalıyla birlikte ulus-devlet ve kamusal alanların oluşumunu ikinci modernite dalgası olarak yorumlamaktadır. Modernite sürecinin en son aşaması olarak da kapitalizm ve pazar ekonomisinin 20. yüzyıla damgasını vurduğunu belirtmektedir (Berman, 2011: 29–30).

Daha önce modernitenin bir proje olduğunu belirten Tekeli, bu olgunun 4 ana boyut üzerinde yükseldiğini dile getirmiştir. Bunlar: Ekonomik boyut; bilgiye, sanata ve ahlaka yaklaşım boyutu, geleneksel toplum bağlarından kurtulmuş bireylerin gelişimi ve son olarak da gelişen kurumsal yapılardır ve yine bunlar modernitenin oluşum sürecine temel şeklini vermişlerdir. Kapitalist üretim tarzıyla şekillenen, fosil yakıt tüketimiyle enerji sağlanan, sanayileşmeyi sürdüren, ‘şeyleri’ ve emeği de metalaştıran ekonomik boyutun yanında, rasyonelleşmenin ardından bilim, sanat ve hukuk alanında ki dönüşümler, modernite için önemli göstergeler olmuştur. Diğer yandan bireyin gerek fiziksel gerekse zihinsel özgürleşmesine ön ayak olan geleneksel bağlardan kurtulması ve meydana gelen pek çok yeni kurumsal yapı da modernitenin diğer önemli unsurlarıdır (Tekeli, 2009: 19–20).

Burada, modern kavramı geçmişten kopuşu simgeleyen yeni düzen olarak değerlendirilmektedir. Bir hareketi-oluşu anlatırken modernizm kullanılmıştır, yeni kurumlar ve yapılar adlandırıldığı zaman modernlik tercih edilmiştir. Bu dönemdeki olgular ise modernite olarak betimlenmiştir. İşbu olgu ve kavramlarla ilgili sürece ise “modernleşme” veya “modernleşme süreci” denilmektedir.

1.1.2. “Modernleşme” Tanımı ve Süreci

Modernleşme süreci en genel anlamıyla 15. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa’da başlayan, aktüel olarak dünyanın bütün bölgelerine yayılan büyük ölçekte bir dönüşüm sürecidir (Ward ve Rustow, 1964: 3). Başka bir söyleyişle modernleşme, “geleneksel” yahut geri kalmış’ olarak adlandırılan devletlerin, ileri teknoloji düzeyinde yer alan devletlere yetişebilme yönünde geçirdikleri dönüşümlerdir (Demirel, 2007: 47). Heper tanımı biraz daha spesifik hale getirerek, modernleşmeyi, bir toplumun kendisine göre daha ileride olan diğer topluma belirli özellikleri ve kurumları transfer ederek benzeme çabaları olarak tanımlar (Heper, 1973: 48). Metin Heper’in söylemine yakın bir tanımlama da S. N. Eisenstadt tarafından yapılmıştır; modernleşme, modern diye adlandırılan yeniliklerin Batı-dışı toplumlar tarafından talep edildiği süreçtir (Eisenstadt, 2007: 11).

Modernleşme, eski ve geleneksel toplumların, modern olmalarına ve moderniteye ulaşmalarına olanak veren bir süreçtir. Sınırları genişleyen kapitalist dünya pazarının hızlandırdığı bilimsel ve teknolojik keşiflerle yeniliklerin, nüfus hareketlerinin, ulus-devletleri ve kitlesel hareketlerin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişimlerin toplamıdır (Cevizci, 1999: 603).

Halis Çetin, kavramı ve/veya süreci daha çok siyasi alanla ilişkilendirmiştir: Tarihsel bağlamda geleneklere bağlı toplumsal ve siyasi ilkelerin-değerlerin yerine modern sayılacak ölçütleri evrim süreci olarak görür ve modernleşmeyi bu siyasal dönüşümün yönünü ve sonuçlarını ifade eden bir kavram olarak değerlendirir (Çetin, 2003: 95). Siyasal alandaki gelişmelerin modernleşmeye kattığı pek çok kavram arasında; meşruluk, demokrasi, katılım, eşitlik, istikrar, bürokratikleşme, dağılım, bütünleşme, refah, rasyonelleşme, hürriyet ve güvenlik bulunmaktadır (Huntington ve Dominguez, 1985: 6).

Modernleşme ile ilgili olarak Anthony Giddens şu tanımlamayı yapmıştır; modernleşme, on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan daha sonra neredeyse dünyanın her yerini etkisi altına alan toplumsal örgütlenme ve yaşam biçimidir (Giddens, 2010: 9).

Genel anlamda modernleşmeye özelde ise Osmanlı modernleşmesine ayrı bir önem atfeden İlber Ortaylı ise modernleşme için yapılan; gelişmiş toplumların bir takım özelliklerinin az gelişmiş toplumlarca alınması şeklindeki tanımın, modernleşmeyi anlamak için yetersiz kalacağına kuvvetlice işaret etmiştir. Ortaylı, modernleşmenin dış dünyanın zorlamasıyla gelişen bir süreç olmadığını, yaşamın kalıplarının sadece buharlı makinelerle, limanlarla, demiryollarıyla ve bankalar ile yön değiştirdiğini iddia etmenin yersiz kaldığını belirtmiştir. O, bu modernleşme adı verilen sürecin toplumsal olguların ve bağların göz ardı edilerek tanımlanamayacağını söylemektedir (Ortaylı, 2009: 15).

Şerif Mardin 'Türk Modernleşmesi' eserinde modernleşmenin tanımını şöyle yapmıştır: Modernleşme, Batı Avrupa'da feodalizm olarak nitelendirilen yapının çöküşüyle başlayan, sanayileşme, burjuvazinin gelişmesi ve siyasi hakların toplumun daha geniş kısmına yayılması gibi unsurları kapsayan, toplumların hem farklılaştığı hem de merkezileştiği bir süreçtir. Bu süreçte toplumun bazı fonksiyonları merkezde toplanmış, diğer yandan da yeni gruplar doğmaya başladı. Bununla birlikte ulaşım ve haberleşme ağları da gelişmiştir. Bahsedilen gelişim sürecinde sermayenin de el değiştirmesiyle birlikte kapitalizm de kavramsal düzlemde sıkça işlemselleşir olmuştur (Mardin, 2011: 25–28).

Modernleşmeyi, kültür değişim süreci olarak nitelendiren Halil İnalçık kavramın içeriğini derinleştirirken, Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan, bireyin geleneklere isyanı, bireyin düşünce, inanç ve üretim çabalarında merkezi otoriteden bağımsız iradesini temsil etme tanımlamasını kullanmıştır (İnalçık, 2006: 289–293).

Levent Köker, modernleşmeyi geniş ve kapsamlı bir değişim süreci olarak tanımlamıştır. Batılı olmayan toplumların kendi değişim süreçlerini açıklamak için kullanılan kavram da modernleşmedir. Modern olmayan toplumların modernleşebilmeleri için bir takım şartları yerine getirmesi gerektiği düşünülmüştür. Bilime ve teknolojiye inançlı, yeniliğe ve değişime açık, yalnızca kendi sorunlarına değil toplumdaki diğer bireylerin de sorunlarına duyarlı, çevresiyle uyum içinde yaşayan modern insan, modern toplumda insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinin düzene oturtulması ve son olarak yine modern toplumda

iktisadi ve siyasi ilişkiler modernleşmenin önemli göstergeleri olmuştur. Modernleşen toplumların zaman içerisinde birbirlerine benzeyeceğini iddia eden Köker, modernleşmeyi geriye çevrilemez ve kaçınılmaz değil ama arzulan bir süreç olarak tanımlar (Köker, 2009: 39–50).

Halis Çetin'in değindiği ve iyi bir biçimde özetlediği modernleşmenin farklı kavramsallaştırmaları mevcuttur. Spencer, Darwin, Marx ve Comte modernleşmeyi, siyasal, toplumsal ve ekonomik bir evrim olarak tanımlamaktadır. Weber ise modernleşmeyi, sosyal ve ekonomik değişim-dönüşümün karşılıklı biçimde etkileşim içine girdiği süreç olarak yorumlamıştır. Modernleşme süreci içerisinde sosyal ve siyasal hareketliliğe ayrı bir önem atfeden Huntington ve Dominguez'in yanı sıra, Black, modernleşmenin tek taraflı olmadığını iç ve dış dinamiklerin etkisiyle çok boyutlu değerleri içerdiğini belirtmiştir (Çetin, 2003: 1-2).

Modernleşme terminolojisini değerlendirirken pek çok farklı açılardan getirilen tanımlamalar dikkat çekicidir. Özellikle siyasal alanda modernleşme, iktisadi alanda modernleşme, toplumsal alanda modernleşme ve kültürel alanda modernleşme kavramları ve modernleşmenin hangi değerler üzerinde/n yükseldiğine değinmek ayrı bir önem kazanmaktadır. Diğer yandan bu ortak değerlerin belirlenmesinde paralel benzerlikler bulmak mümkünken, zaman zaman görüş ayrılıkları da göze çarpmaktadır.

Cevizci, modernleşme kavramını farklı disiplinlerden değerlendirmenin mümkün olduğunu söylemiştir. Bunlardan ilki, bireylerin yönetime daha fazla katılımını öngören, katılımcı karar verme sürecini destekleyen bir takım kurumların, siyasi partilerin ve parlamentoların gelişimini içeren siyasi bakımdan modernleşmedir. Ulusçu ideolojilere ve sekülerleşmeye paralel şekillenen kültürel açıdan modernleşme; diğer bir bağlamda kavramsallaştırılmıştır. Ekonomik açıdan modernleşme ise ileri teknolojinin kullanımı, uzmanlaşma işbölümünün artması, ticaret kolaylığıyla biçimlenen temel iktisadi değişimleri ifade etmektedir. Son olarak toplumsal açıdan modernleşme, toplumdaki geleneksel bağların ve otoritenin gerilemesi, kentleşmenin ve okur-yazarlığın artışı gibi

eğilimleri içermektedir. Modernleşme bir anlamda da burjuva devletine dönüşüm süreci olarak özetlenmektedir (Cevizci, 1999: 603–604).

Abel Jeannierre, modernleşmeyi çeşitli aşamalardan oluşan bir süreç olarak değerlendirmiştir. Newton'un düşünceleriyle başlayan 'yeni bilim'e ve pozitivist anlayışa değer veren bilimsel modernleşme, bu sürecin ilk aşaması olmuştur. Akabinde siyasal modernleşmeyle devam eden süreç, siyasal katılım ve anayasal mekanizmayla şekillenen modern devleti (ulus-devlet) içermektedir. Genel anlamda sekülerleşmeyle toplumsal dönüşümünü sağlayan kültürel modernleşme de diğer bir evreyi oluşturmaktadır. Son aşama ise endüstriyel modernleşme adı altında elle kullanılan küçük aletlerden, buharla çalışan makinelere geçişi simgeleyen makineleşme sürecidir (Jeannierre, 2000: 16–18).

Abercrombie'den aktaran Fahrettin Altun, modernleşme sürecini benzer şekilde yorumlamıştır. Modernleşmenin dört boyutundan bahsederken siyasal modernleşmeyi bu dört boyuttan ilki olarak belirlemiştir. Parlamento, oy hakkı ve katılımcı karar vermeyi kapsayan siyasal kurumların varlığı ile siyasal modernleşmeyi tanımlamıştır. Kültürel modernleşme ise laikleşmeyi ve milliyetçi ideolojiyi içermektedir. Ekonomik modernleşme olarak değindiği ve diğer düşünürlerden farklı olarak endüstrileşme ile bir tutmadığı bu kavramın içeriğini ise ticari yeteneklerin ve uzmanlaşmanın artması, yeni yönetim tekniklerinin oluşumu ve teknolojinin ilerlemesi kavramları ile doldurmuştur. Toplumsal modernleşmede özellikle geleneksel otoritenin zayıflamasına ve kentleşme olgularına vurgu yapmıştır (Altun, 2005: 12–13).

Modernleşmek isteyen ülkelerin farklı süreçlerden geçtiğini dile getiren Eisenstadt, bu konuda bir de sınıflandırmaya gitmiştir. Birleşik Devletler ve dönemin kolonileri, bir kısmı organize olmuş dini gruplara bir kısmı da daha iyi ekonomik fırsatlar ve eşitlikçi koşullar elde etmek için büyük çapta göçlere dayanan bir süreç sonunda modernleşmişlerdir. Latin Amerika'da ise modernleşme süreci daha farklı bir yol izlemiştir. Avrupa'dan özellikle İspanya ve Portekiz'den gelen fetihçi grupların yerli nüfus üzerindeki oligarşik düzeni ile birlikte modernleşmeye çalışılmıştır. Asya ve Afrika'da toplumsal tabanlar farklı

olsa da üzerlerine inşa edilen modernleşme, aynı zamanda bu ülkeleri sömürgeleştirerek sağlanmıştır (Eisenstadt, 2007: 11–12).

Weber, modernleşme sürecinde sanayileşme kavramına ayrı bir önem atfederken, sanayileşmeyi tetikleyen en önemli olgunun “Protestan Ahlakı” olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü de Protestan ahlakının kazanılan sermayeyi savurmadan, birikim yaparak adı üzerinde sermaye birikiminin oluşmasını sağlaması yönüyle gerçekleştirdiğini savunarak belirginleştirmiştir. Ve sanayileşmek için gerekli olan birikimi de nihayetinde böyle temerküz etmiştir (Weber, 2010: 76–152).

Modernizm, modernite, modernleşme kavramlarına topluca bakılacak olursa şu söylenebilir: Modernizm, artistik ve kültürel hareketleri (1888’ler – 1950’ler arası) simgeler. Resimde Pablo Picasso, edebiyatta James Joyce ve T. S. Elliot, müzikte Igor Stravinsky ve mimaride Bauhaus hareketi bu çerçevede temsili örneklerdir. Modernite, modern toplumları hem tanımlar hem kendi erken formlarından ayırt etmeye yarar. Endüstriyel kapitalist ekonomi, demokratik siyasal organizasyonlar, esnek sosyal yapılar belli başlı karakteristiklerdir. Modernleşme ise bir süreci ifade eder bu süreç, modern-olmaya doğrudur. Aynı zamanda bir ‘beklentiyi’ de dillendirir. Modernleşme 1960’lar ve 1970’lerde bilhassa, yaygın biçimde etnosentrik ve Avrupa merkezci olmakla eleştirilmiştir (Bruce ve Yearley, 2006: 200–201).

Ezcümle, modernleşme sürecini kavramsallaştırmak için kullanılan argümanların bir kaç küçük fark dışında birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu kavramsallaştırma evresinde, Avrupa içerisinde vuku bulan modernleşme süreci, Batı-dışı toplumlar tarafından transfer edilirken, bu süreci talep eden yöneticilerce farklı şekillerde adlandırılmıştır. Öyle ki, “daha iyi ve mutlu bir yaşam özlemi” çağrıştıran modernleşme olgu ve kavramı için batılılaşma, çağdaşlaşma, Avrupalılaşma, muasırlaşma, garplaşma, gibi terimler de kullanılmıştır (Kocabaşoğlu, 2009: 13).

1.1.3. Batı-Dışı Toplumlarda Modernleşme Kavramı Yerine Kullanılan Terimler

Modernleşme terminolojisinin yerine en çok tercih edilen kavramların başında Batılılaşma gelmektedir. “Batı” coğrafi olarak batıda olduğu için değil de kapitalist, refah toplumu ve insan hakları gibi konuları temsil ettiği (West, 2008: 21) için batılılaşma teriminin tüm dünya toplumlarınca kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Daha özelde ise Türkiye, İran, Mısır gibi ülkeler bağlamında, “Batı” coğrafi olarak da batıda olduğu için Batılılaşma kavramı tercih edildiği söylenebilir.

Murat Belge modernleşme ve batılılaşma kavramlarını birbirine yakın anlamada kullanmıştır. Belge, Batı'nın ancak Fransız Devrimi ve Sanayi devrimiyle birlikte tam anlamıyla Batı olacağını altını çizdikten sonra Batı dışında kalan toplumlar için batılılaşmak bir hedef haline gelecekti ve Batı kültürüne duyulan korkuları azaltmak içinse batılılaşma yerine modernleşme kavramı tercih edilecektir (Belge, 2009: 43).

Batılılaşmayı bir modernizasyon süreci olarak tanımladıktan sonra, yani yine birbirine yakın bir anlam çerçevesinde kullanan Çiğdem, Batı-dışı toplumların modernleşebildiklerini ama asla modern olmadıklarını yani Batılı olmadıklarını söylemektedir (Çiğdem, 2009: 68).

Batılılaşma kavramının modernleşmenin içerdiği anlamı karşılamadığı şekline farklı bakış açıları da mevcuttur. İnalçık'ın aktardığı, Atatürk'ün, şüphesiz modernleşme zaruri olarak batılılaşma değildir, şekildeki söylemi toplumların modern olabilmeleri için batılılaşma şartının olmadığını göstermektedir (İnalçık, 2006: 292). Bununla birlikte, Hilmi Ziya Ülken de modernleşme ve batılılaşmanın birbirini tam anlamıyla karşılayan kavramlar olmadığını dile getirmiştir (Ülken, 2005: 19–23). Metin Çulhaoğlu da batılılaşmayı modernleşme kavramıyla bir tutmayıp daha kapsamlı bir kavram olarak değerlendirmiştir (Çulhaoğlu, 2009:171).

Modernleşme kavramına yakın olarak kullanılan diğer önemli sözcük çağdaşlaşma terimidir. Kimi düşünürler filolojik bağlamda çağdaşlaşmanın,

modernleşme yerine kullanılmayacağını belirtse de Barrington Moore, bu kavramı modernleşmeye yakın bir anlamda kullanmıştır.

Moore, çağdaşlaşmayı modernleşme anlamında kullanırken üç şekilde meydana gelebileceğinden bahsetmiştir. Bunlardan ilk Püriten Devrim, Fransız Devrimi ve Amerikan İç Savaşı gibi bir dizi devrim neticesinde demokrasi ve kapitalizmin bir araya getirilmesiyle çağdaş olunabileceğini savunmuştur. Bunu burjuva devrimi yoluyla çağdaşlaşma olarak adlandırmıştır. Diğer bir yol ise yine kapitalist olmakla birlikte devrim dürtüsünden yoksun Almanya ve Japonya örneğinde olduğu gibi sanayileşmeyi getiren aynı zamanda tepeden inmece bir biçimde çağdaşlaşmadır. Çağdaşlaşmanın son biçimi olarak kökeninde köylülerin olduğu, Rusya ve Çin örneği, modern dünyaya geçme olanağı sağlayan komünizmi göstermiştir (Moore, 2003: 481–482).

Niyazi Berkes çalışmasında, “saeculum” kökünden gelen “secularism” sözcüğünün çağ anlamına geldiğini ve çağa uymak anlamına gelen çağdaş kelimesinin tam da karşılığı olduğunu belirtmiştir. Bu temelden yola çıkarak Berkes, batılılaşmayı çağdaşlaşmayla neredeyse aynı anlamda kullanmıştır (Berkes, 2011: 17–18).

Berkes’in bu düşüncelerinin aksine, hangi koşullarda olursa olsun, etkisinde kaldıkları modern pratikler, tarihsel süreç içerisinde Batı-dışı toplumlar için asla çağdaş olamadığıdır. Batılılaşma bu bağlamda telafi edici bir ideoloji olmaktadır (Çiğdem, 2009: 68).

Gündelik kullanımları itibariyle birbirlerine yakın görünse de modern ve çağdaş kavramları sürekli değişimi ifade etmesi, her hangi bir dönemlemeyi veya tarzı ifade biçiminden dolayı ortak kullanımı yanlış olur. Bugün modern olarak adlandırılan mefhumlar daha sonra modern-öncesi olup çıkmaktadır (Goody, 2008: 6).

Giddens modernleşme kavramı yerine olayın sosyolojik yönüne daha çok vurgu yaparak sanayileşme kavramını ona çok yakın bir çağrışım yapacak şekilde kullanmıştır. Sanayileşmeyi, geleneksel yapıdan kopuş, taşımacılık ve iletişim ağlarını gelişimi, toplum türlerinin değişimi, şehirleşme ve ulus-devletin ortaya çıkışını sembolize eden terim için kullanmıştır (Giddens, 2000: 58).

Avrupalılaşma kavramı ilk başlarda batı-dışı toplulukların modernleşme sũrecinde kullandıkları terimken 20. yũzyıl ile birlikte sũmũrgeleřtirme ve ya kolonizasyon denmeye başlanmıştır (Kocabaşoğlu, 2009: 16–17).

Tũrkũlũk ũzerine yaptđđı çalışmalar, medeniyet hars ayırımı ve milliyetçilik gibi konularla Tũrk siyasal hayatına pek çok değer katmış olan Ziya Gũkalp ise modernleşme veya batılılaşma kavramları yerine muasırılaşma ve garplılaşma terimlerini kullanmayı tercih etmiştir (Gũkalp, 1974: 5; Bozarslan, 2009: 314–319)

Aydınlanmanın getirdiği rasyonalizm ile birlikte ortaya çıkan modern kavramı, Batı toplumlarının Fransız Devrimi'yle siyasal anlamda da modernleşme sũrecini tamamladığı ve nihayetinde Batı-dışı toplumlar tarafından da talep edilmeye başlamasının ardından gũnũmũz kullanım şekline yaklaşmıştır. Modernleşme kavramı yerine veya ona yakın anlamda kullanılan birçok terim aslında toplumların daha iyi yaşama igũdũsũnũn farklı adlandırmalarıdır. Toplumların daha iyi yaşama istekleri, batılı toplumlara ve kurumlara benzedikçe onlar gibi olunabileceği gũrũřũnũ savunan ve modernitenin, tek yanlı bakış açısı ile, "iyi" bir olgu olduğunu belirten modernleşme kuramı bu sınırlı bakış açısı nedeniyle pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin başat aktũrũ ise Kıta Avrupası Felsefesi dũřũnũrleri olmuştur. Bu dũřũnce grubunun dışında Barrington Moore ve C. Black gibi dũřũnũrler de modernleşme kuramına eleştirilerde bulunmuştur.

1.2. MODERNLEşME KURAMI VE ELEşTİRİLER

Modernleşmeyle birlikte bilimsel gelişmelerin ışığında sanayileşmenin gerçekleştiği daha önce belirtilmiştir. Sanayileşme ile birlikte özellikle 18. yũzyıl ve 19. yũzyıllarda, Avrupa'ya değerli maden ve para girişi artmıştı. Bu birikim sũreci farklı ũlkelerde değişik sonuçlar doğurdu. İngiltere'de değerli madenlerin girişi endũstrileřmeyi arttırırken, İşpanya da ise bu bolluk, ũretim dũřũp tũketimin artmasına neden olmuştur. Sonuçlar ne kadar farklı olursa olsun bu birikim ve ũretim sũreci kapitalizmin yayılmasını sağlamıştır. Kapitalizmin ise bu

tek taraflı yayılması yani Batılı ve modern devletlerce yön verilmesi az gelişmişliğin doğmasına neden olmuştur (Giddens, 2011: 137–144).

Bu bağlamda, Batılı toplumlar, kapitalist sistemin devamlılığını sağlamak adına, modernleşmeye çalışan Batı-dışı toplumlarını motive etme ihtiyacı duymuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında popüler olan, Amerikalı sosyal bilimciler tarafından teorik çevresi çizilen yeni bir kuram ortaya atılmıştır (Altun, 2005: 13).

Modernleşme kuramı genel anlamda modernleşmeye çalışan toplumların Batıyı takip ederek, örneğin, kurumlarını ve ekonomik üretim tarzını, Batılı ülkeler gibi modern olabileceklerini dile getirmektedir.

Söylem olarak toplumlara umut dağıtan bu kuramın özellikle 1960 ve 70’lerde öngörülerinin meydana gelmemesi, kurama eleştirilerin ve bu eleştirilerin şiddetinin artmasına neden olmuştur. Eleştiriler öncelikle Andre Gunder Frank’ın “Bağımlılık Teorisi” çevresinde başlamıştır (Topses, 2012: 1–4). Ardından I. Wallerstein, “Modern Dünya Sistemi” eserinde yine modernleşme kuramına eleştiriler getirmiştir. Wallerstein’in Öncülüğünde belirginleşen ‘dünya sistemleri analizi’ ile modernleşme anlayışı hem epistemolojik ve sosyal bilimsel hem de ahlaki ve siyasi düzlemde protesto edilmiştir (Demirel, 2007: 56). Kıta Avrupası Felsefesi ekolü, gerek kuramı gerekse de modernleşmenin ‘getirdiklerini’ daha doğru bir ifadeyle ‘götürdüklerini’ eleştirmeye devam etmektedir (West, 2008: 15–23).

1.2.1. Modernleşmenin Kuramsal Çerçevesi

Kuram; geleneksel yapıdan modern yapıya geçişin aşamalı olarak kavramsallaştırıldığı, iktisadi anlamda kapitalizme uyum sürecini anlatan, toplumsal alanda Batılı kurumların ve davranışların benimsenmesi, siyasal düzeyde ise demokrasinin uygulanmasıyla, Batılı olmayan toplumların bu koşulları yerine getirmesi dâhilinde Batılı olmanın mümkün olduğunu söylemektedir (Marshall, 2003: 261–262).

Modernleşme kuramı, 1960'lı yıllarda ortaya atılmış ve etkin olmuş, Batı-dışı toplumların modern iktisadi gelişim aşamasına ulaşabilmesi için toplumsal ve kültürel bir değişim sürecine ihtiyacı olduğu inancına dayalı bir teoridir (Altun, 2005: 13).

Teorik olarak, nesnesi toplum olan bir değişim sürecini anlatmaktadır. Bu toplumsal değişimi ise gelişme gibi önemli bir kavramın üzerinde kurgulamaktadır. Sanayileşme kavramının eksenine teknolojik gelişimi koyarak ekonomik altyapıyı oluşturmuştur. Daha sonra aydınlanma ile gelişen özgür düşünce ve rasyonalizm neticesinde ekonomik üretim tarzında kapitalizme geçiş sağlanmıştır. Süreç, demokratik kurumalar, ulus-devlet, sivil toplum, yurttaş sorumluluğu gibi mekanizmalarla şekillenmiştir. (Kınlı, 2006: 46–48).

Levent Köker modernleşme kuramının tanımını yaparken, Batılı olmayan toplumların gelişim sürecini açıklamak için kullanılmaya başladığını dile getirmiştir. Temel çıkış noktasını ise modern toplum ve geleneksel toplum ayrımına dayandıran bu kuram, geleneksel toplumu modern olmayan toplum olarak nitelendirmiş ve bu toplumların modernleştikleri zaman Batılı gibi olacağını belirtmiştir (Köker, 2009: 39–40).

Emre Kongar modernleşme için, Batılı bilim insanları tarafından, gelişmeye çalışan toplumların, Batılı toplumların geçtikleri benzer süreçlerden geçecekleri anlayışında doğmuştur şeklinde tanımlamıştır (Kongar, 2010; 247). Kongar'ın bu modernleşme tanımı daha önce dile getirilen modernleşme kuramına pek çok açıdan yakınlık arz etmektedir.

Modernleşme kuramı ilk bakışta getirmiş olduğu modern toplum yapısı, bireyin düşünsel özgürlüğü, demokratik kurumlar, sanayileşme, kentleşme ve benzeri insan hayatının refah seviyesini yükselten bir takım olguları övmektedir. Aynı zamanda Batı-dışı toplumların bu değerleri benimseyerek Batılı olabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır. Kuram özellikle 1960'ların sonunda 70'li yılların başında pek çok sarsıcı eleştiriye maruz kalmıştır. Bir ekonomik üretim tarzı olarak kapitalizmin olumsuz yanlarına dikkat çekilmeye başlanmış, özellikle Batılı kaynaklarca finanse edilen modernleşmeye çalışan ülkelerdeki ekonomik

başarısızlıklar ve kalkınma planlarındaki fiyaskolar eleştirileri iyiden iyiye arttırmıştır (Abercrombie, vd.den aktaran Altun, 2005: 13).

1.2.2. Kıta Avrupası Felsefesi Öncülüğünde Moderniteye Eleştiriler

Modernleşme kuramına yönelik ilk eleştiriler önceleri Latin Amerikalı bilim insanlarınca yöneltilmiştir. Daha sonra Andre Gunder Frank ve Paul Baran gibi sosyal bilimciler “Bağımlılık Teorisi” etrafında modernleşme kuramına yoğun eleştirilerde bulunmuşlardır (Altun, 2005: 13).

Bu eleştirilerin temelinde, Marksist literatür dahilinde, batı kökenli burjuvazinin, sömürgeleştirilen ülkelerdeki yerel burjuvaları kendi çıkarları doğrultusunda kendine bağımlı kıldığı, bundan dolayı yerel burjuvanın ülke ekonomisini kalkındırabilecek sektörlerde üretime gidemediği akabinde bu ülkelerin sürekli az gelişmiş kaldığı şeklindedir (Bekmen, 2010: 241).

Eisenstadt modernleşme ile ilgili olarak dikkat çekmek istediği konu, onun yapısal değişim, yapısal farklılık ve sürdürülebilir büyüme sorunu olmuştur. Toplumların içerisinde buldukları tarihsel geri plan her toplumda farklı olduğu için modernleşme kuramının öngördüğü “aynı yol izlenirse siz de modernleşebilirsiniz” söyleminin doğru olmadığını dile getirmiştir. Modernlik ve geleneksel kavramlarının birbirini dışlayan kavramlar olarak addedilmesinin yanlışlığını vurgulamıştır (Eisenstadt, 2007: 67–75).

“Modernliğin Sonuçları” eserinde modernleşme kuramına doğrudan eleştiri getirmeyen Giddens ise bu sürecin taşıdığı riskleri gruplandırmış ve aslında modernleşme kuramının öngörülleri gerçekleşseydi bu risklerin artan oranda değişeceğine vurgu yapmıştır (Giddens, 2010: 114–119).

Giddens’in dile getirdiği bu riskler aslında modernitenin krize girdiğinin göstergeleri şeklinde yorumlanmaktadır. İnsanın düşünce dünyasındaki rasyonelleşme olarak tanımlanan modernite, duygusal kimliklerin çözülmesine yol açmıştır ve bu durum dini ve etnik canlanmaları tetiklemektedir (Kerestecioğlu, 2010: 344).

18. yüzyılda Avrupa'nın çehresini değiştiren aydınlanma felsefesi; çokuluslu imparatorlukların çöküşü, Rusya'da gerçekleşen büyük devrim, tüm Avrupa'yı etkileyen savaşlarla, sosyal, iktisadi ve politik alanlardaki krizlerin dışı vurmuş şekliydi (Örs, 2010: 483).

Berman eserinin bir bölümünde derinlemesine tartıştığı modernleşme kuramının söylemlerine yöneltilen eleştirilerin iki yönlü olduğunu dile getirmiştir. Kuramın önemli görüldüğü 1960'larda olumlu eleştiriler yapılırken, özellikle dönemin sonlarından itibaren olumsuz eleştirilerin varlığını belirtmiştir. Eleştiriler; bir gelenek yıkma geleneği, karşıt kültür, olumsuzlama kültürü, rasyonel kozmolojiye bir tehdit şeklinde olmuştur (Berman, 2011: 49–51).

Modernleşme kuramına yöneltilen en ciddi eleştirilerden bir diğeri, geleneksel toplum-modern toplum ayrımının ve toplumsal değişimin birinden diğerine doğru aşamalı ve teolojik bir süreç olarak kavramsallaştırılmasının doğru olmadığıdır (Köker, 2009: 55–57).

Kurama farklı bir bakış açısıyla diğer bir eleştiri ise Barrington Moore'dan gelmiştir. Kuramın belirttiği, modern olabilmek için aynı yolun takip edilmesi yönteminin yanlış olduğunu İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin modernleşmek için kapitalizmi tercih ettiğini, Japonya ve Almanya'nın tepeden inmece bir devrim (Trimberger, 2003: 31–60) yoluyla, Rusya ve Çin'in ise modernleşmek için komünizmi seçtiğini belirtmiştir. Bu da kuramın tek yönlü iktisadi gelişim modeliyle temellendirilmesinin doğru olmadığını dile getirmiştir (Moore, 2003: 481).

Kıta Avrupası Felsefesi ekolünün önemli ve kalıcı özelliklerinden biri, düşünce ve varoluşun toplumsal, kültürel ve tarihsel koşullarına yapmış olduğu vurgudur (West, 2008: 13). Bu bağlamda modernleşme kuramına getirdiği eleştirilerden ilki, kuramın getirmeye çalıştığı gelenekleri yok sayma veya Göle'nin dile getirdiği gibi geleneksizleştirmeye (Göle, 2009: 65–66) karşı bir tavrının olmasıdır.

Diğer yandan Rousseau'nun vahşi insan - uygar insan ayrımının aydınlanmayı eleştirisinden dolayı, bu ekol Rousseau'ya ayrı bir önem atfetmiştir. Vahşi insanı; sağlıklı, güçlü, ahlaktan yoksun ama ne iyi, ne kötü olarak

tanımlayan Rousseau, uygar insanı ise; gitgide ve kendi rızasıyla kendini köleliğe hapseden, içten çürümüş olarak modern insanı tanımlamıştır. Uygur insan tipinin, Batı toplumunun sosyal ve kültürel dönüşümünün yani bizim modernite dediğimiz olgunun temeline yerleştirmiştir. Bu bağlamda, Kıta Avrupası Felsefesi, modernite ve onun getirdiği bir takım modernlikleri olumsuz anlamda eleştirmektedir (West, 2008: 56–58; Touraine, 1995: 34–39).

Johann Gottfried von Herder, insanlığın özsel aracı olarak gördüğü ‘dil’i, bilinçte üstü örtülü olarak bulunan insana özgü bellek ve önceden kestirme güçlerin temeline yerleştirir. Farklı dillerin; farklı düşünceleri, farklı duyguları, farklı hissiyatları yansıttığı görüşünü dile getirir ve dilleri insan düşüncesinde ve kültürlerde kurucu rol üstlendiğini söylemektedir. İş bu noktada modernleşme kuramıyla kesişen Herder’in dile atfettiği önem, modernitenin neden olduğu yerel öğelere daha az değer verilmesi ve tek tip insan modelinin yani aynı kıyafetleri giyen, aynı yerlerde oturan ve daha mühimi aynı ortak dili (örneğin İngilizce) konuşan modern insanın oluşmasına neden olmuştur. Herder, kültürel öğelerin temeline yerleştirdiği dilin (yerel diller) modernleşme süreciyle yok olmaya sürüklendiğini ve buna modernitenin sebep olduğunu söylemektedir ve bu konuda moderniteyi eleştirmektedir (West, 2008: 64–65).

Modernleşme kuramına eleştiride farklı bir yol takip eden Hegel, hem aydınlanma konularını hem de aydınlanma karşıtı temaları ciddi bir şekilde sentezini yapmaya çalışmıştır. Modernleşmeyi, kesintisiz gelişmenin çizgisel bir ilerleme olarak görülmesinin yanlış bulan Hegel, ruhun tek yanlı ama gelişen yanlarını çelişki yüklü olarak inşası olarak değerlendirir. Modern devlet, sanat ve dini cemaatleri mutlak bilgi yolundaki evreler olarak tanımlamıştır (West, 2008: 67–71).

II. BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİ

*“19. yüzyıl Osmanlı camiasının
En hareketli, en sancılı, yorucu,
Uzun bir asrıdır; geleceği hazırlayan
En önemli olaylar ve kurumlar
Bu asrın tarihin oluşturur.”*

İlber Ortaylı²

2.1. OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı İmparatorluğu modernleşme olarak nitelendirilen süreci tarihsel süreç içerisinde kendi isteği ile başlatamamıştır. Modernleşme Batı’da toplumsal dinamiklerin etkisiyle oluşurken Osmanlı, modernleşmeyi iç dinamikleriyle değil elitler eliyle dış baskılarla şekillendirmeye çalışmıştır. Bu durum da Ivanov’un belirttiği geleneksel toplumdan, çağdaş topluma geçiş sürecinde, iç ve dış etkilerin farklı modernleşme süreçlerini doğuracağı öngörüsünü doğrulamaktaydı (Ivanov, 2007: 1).

Osmanlı modernleşmesini diğer modernleşme hamlelerinden farklı kılan diğer önemli ayrım ise modernleşmenin nitelendirilmesinden kaynaklanmaktaydı. Batı Avrupa’nın toplumsal ve fikirsel gelişimine erişmenin bir hedef haline geldiği Batıcılık Osmanlıda modernleşmenin yerini alan bir kavram olmuştur. Kimi zaman ılımlı kimi zaman da köktenci bir tavır takınan Batıcılık genel olarak her hususta Batı’yı örnek almak isteyen bir yaklaşım olmuştur (Mardin, 2011: 9).

---

² İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, 37.

Batıcılık fikri bir yandan Osmanlı modernleşmesini tanımlamak için tercih edilirken diğer yandan imparatorluğun içerisinde bulunduğu dar boğazdan kurtulması için kullanılan reçetelerden biri olmuştur. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi Batıcılık da imparatorluğun dağılmasını engelleyebileceği düşünülen bir fikri akım olmuştur (Toker ve Tekin, 2009: 82–83).

Modernleşme, Osmanlı devletinin siyasi ve toplumsal mekanizmalarında değişiklikler içerdiği için yani geleneksel uygulamaların süregelen halini terk etmesinden dolayı, protestolarla, yeniden değerlendirmelerle, dalgalanmalarla ve ihtilallerle dolu bir süreç haline gelmiştir (Mardin, 2009: 157).

2.1.1. Modernleşme Öncesi Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Yapı

Osmanlı İmparatorluğunun ‘klasik çağ’ı olarak nitelendirilen 1300–1600 yılları arasındaki (İnalçık, 2009: 1) siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıya değinmek modernleşmenin yönünün kavranması açısından bu çalışma bağlamında önem arz etmektedir. İmparatorluğun bu dönemlerinden bahsederken konunun dağılmaması adına ve aktüel olarak bu konuda bulunan pek çok çalışmaya istinaden bir tarih anlatımı yerine ‘karşılaştırmalı tarihsel sosyolojik analiz’ tercih edilmiştir. Bu bölümde Barrington Moore ve Theda Skocpol’un çalışmalarından esinlenerek -salt bir tarih anlatımı yerine- ‘Osmanlı ve Rus modernleşmesinin karşılaştırılması’ bağlamında karşılaştırmalı tarihsel sosyolojik analiz yöntemi kullanılmıştır. Tarımsal yapıların, çatışmaların ve çözümlerin modern siyasetin örüntüleri için önemli bir anahtar olduğu gerçeğini vurgulamışlardır (Skocpol, 2004: 18; Skocpol, 2002: 1–9; Moore, 2003: 14–15). Çalışma, kronolojik bir tarihsel olay dizilişinden ziyade Osmanlıda kurumsal ve toplumsal dinamikleri şekillendiren olgular üzerine odaklanmıştır. Modernleşme ile bu dinamikler arasında var olduğu kabul edilen çift yönlü etkileşimden söz etmek mümkündür. Bu etkileşim modernleşmenin tepeden inme gerçekleştiği Osmanlıda kurumsal ve toplumsal yapıları biçimlendirirken ortaya çıkan bu yeni kurumlar da modernleşme sürecinde etkili olmuşlardır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 8–11).

Kuruluşunun ilk yıllarında ‘gaza’ (Hıristiyanlığa karşı kutsal savaş) anlayışını benimsemiş bir sınır beyliği olarak dikkat çeken Osmanlı Beyliği,

Anadolu ve Balkan topraklarını yavaş yavaş kendi kontrolüne alarak bir devlet haline gelmişti. 1517 yılında Arap ülkelerinin fethini tamamlayan Osmanlı Devleti, İslam dünyasının en güçlü devleti oldu. I. Süleyman döneminde zirveye ulaşan imparatorluk, devlet geleneği, maliye politikaları, toprak düzeni ve askeri örgütüyle Ortadoğu'nun en gelişmiş siyasal örgütlenmesi konumundaydı. Ne var ki yükselişe geçen Avrupa'nın askeri ve ekonomik üstünlüğü Osmanlı uygulamalarının çağın gerisinde kaldığını gösteriyordu (İnalçık, 2009: 9).

İmparatorluğun kuruluş yıllarında yapılan savaşlar ve kazanılan zaferler Osmanlı topraklarının genişlemesini sağlamıştır. Gaza anlayışı neticesinde Bizans topraklarına akınlar düzenlemekle birlikte Anadolu'nun diğer Beylikleri üzerinde de hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Beylik olan Osmanlıyı merkezden yönetilen bir devlet haline getiren ise I. Bayezit olmuştur. Anadolu'da siyasi birliği sağlamış ve kurduğu bu birliği korumak için çaba sarf etmiştir (İnalçık, 1976: 26–27).

Siyasi yaşamın şekillenmeye başlanmasıyla birlikte yönetim ve toprak rejimi de buna paralel bir biçimde oluşmuştur. Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatına ilişkin önemli kavramlardan biri bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Mardin'inde üzerinde önemle durduğu 'merkez-çevre ilişkisi' örüntüleri Osmanlı klasik döneminde oluşmaya başlamış ve imparatorluğun yıkılışına kadar önemini yitirmemiştir (Mardin, 2007: 99).

Önceleri yeni köleleri özel koruyucuları yapan Osmanlı padişahları, daha sonra bu kölelerden bir ordu meydana getirmiştir. Temel amaçları ise Anadolu Selçuklulardan kalan Türk aristokrasinin ve ordunun gücünü kırmak istemesi olmuştur. Sultan Murat döneminde başlayan uygulama 'devşirme' olarak nitelendirilmiş, genç Hıristiyanları Müslümanlaştırarak uygulamaya devam edilmiştir. Bu grup sadece ordu kademelerinde değil yönetimde de kullanılmaya başlanmıştı. Bu yeni usül, eski Türk aristokrasi ve ayanlarınca hoş karşılanmamıştır (Shaw, 1982: 56–57). Bu uygulama, ideal bir örüntüyü, Sultan'ın kulu haline gelen bürokrat örüntüsünü gerçekleştirme amacını güdüyordu (Mardin, 2007: 102).

Bürokratik sınıfın kul statüsünde olmasının yanı sıra yönetici olarak geniş bir iktidara sahiptiler. Diğer yandan özel yönetim yasalarına tabi olan yöneticiler

Müslüman halka uygulanan pek çok medeni haklardan da yoksundular (Mumcu, 2007: 71–72).

Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarında biri olan kul sistemi sarayda ve devlet işlerinde kullanılmak üzere özellikle Hıristiyan çocuk yaşta sayılabilecek gençlerin yetiştirilmesi esasına dayanıyordu. Bu uygulama Ortadoğu İslam devletlerinden gelen eski bir gelenektir. Osmanlı bu geleneği birçok devletten daha başarılı bir şekilde uygulamıştır (Uzunçarşılı, 1988: 90-95).

Kul sistemi üzerine çalışmaları bulunan Metin Kunt ise sistemi tanımlarken; sarayın gücünü ve mutlakiyetini sağlayan en önemli mekanizma kul sistemi idi. Osmanlıda ulema sınıfında olanlar hariç herkes kul statüsündeydi. Kamu veya devlet kölesi anlamına gelen kul, padişah karşısında en aciz kişilerdi. Örneğin padişah bir bürokrat hakkında idam kararı vermişse genellikle sükûnetle karşılanır, direnme ve kaçma gibi tepkiler verilmemiştir (Kunt, 2000a: 64–66).

Itzkowitz kul sistemini değerlendirirken bu adı kullanmak yerine ‘gulam sistemi’ nitelendirmesini tercih etmiştir. O, gulam sistemini Osmanlıyı Avrupalı feodal modellerden ayıran önemli bir özellik olarak görmüştür. Bu uygulamanın Anadolu Selçuklularından örnek alındığını ve İslam devletlerinde de görüldüğüne değinmektedir. Devşirme ve yeniçeri gibi oluşumların bu sistemle birlikte Osmanlıya girdiğini belirtmiştir (Itzkowitz, 2008: 82).

Ortaylı bu konuda, diğer tarihçilere kul sisteminin Osmanlıdaki yerinin fazla abartıldığı gerekçesiyle sert eleştiriler getirmektedir. Ortaylı, Osmanlı'nın 6 yüzyıl boyunca süren hâkimiyetini tek başına bu sisteme bağlamanın doğru olmadığını dile getirmiştir. 14. yüzyıl boyunca bürokrasinin üst yönetimdekilerin devşirme usulü olmadığını, Çandarlı ve Kösemihaloğulları soyundan geldiğini belirtmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkin şekilde uygulanan devşirme usulü bu dönemin ardından yönetime ve askeri komutalara hükmedenlerin Anadolu Türkleri kökenli olduğunu dile getirmiştir. Kapıkulu sistemi olarak da adlandırılan bu sistem salt Osmanlı hanedanlığına özgü bir yapı değildi. Karolenj İmparatorluğu, Habsburg İmparatorluğu, Britanya gibi hanedanlıklarda da benzer uygulamalar gözlemlenmekteydi. Kapıkulu süvarisi ve yaya birliği Avusturya'da ‘leibgardist’, Rusya'da ‘strelit’ nitelendirmesiyle

karşımıza çıkmaktadır. Modernleşmeyle birlikte bu uygulamalar kaldırılmış ve daha aktüel sistemlere geçilmiştir (Ortaylı, 2008: 208–209).

Osmanlı kurumsal kimliğini oluştururken önemli bir yere sahip olan kul sistemi Osmanlı toprak sistemiyle doğrudan ilişkiliydi. Tımar sisteminin Osmanlı tarihinde en az kul sistemi kadar ehemmiyetli bir yere sahip olduğu aşikârdır. Tımar sistemine geçilmeden önce çokça tartışılan bir konuda: Anadolu'nun toplumsal yapısının feodal olup olmadığı sorununa açıklık getirmekte yarar var. Karpat, Osmanlıda toplumsal yapının feodalizmden çok uzak olduğunu nedenini ise toprağı işleyen köylünün serf olmadığını belirtmiştir. Ayrıca fethedilen yörelerde köylü toprağından çıkarılmamış kiracı statüsünde toprağı işlemeye devam etmiştir (Karpat, 1973: 30).

Anadolu'da siyasi birliğin kurulmasının akabinde toprak mülkiyetinin tamamı Osmanlı'nın eline geçmişti. Tüm topraklar devlet mülkiyetinde geçtikten sonra bu topraklar padişaha ait olmakla birlikte taşrada vergi toplamakla görevlendirilen sipahilere tımar olarak verildi. Sipahiler genel olarak toprağı devlet adına işliyor ve kendi kullanımı için küçük bir bölümü devlet tarafından bahşediliyordu. Sipahiler görev yerleri değıştiğı zaman toprağı kendi soyundan birine bırakamıyordu. Tımar sahipleriyle ve köylü arasında hukuki bağlamda hiyerarşik bir durum söz konusu değıldi. Devlet tarafından atanan memurlarca denetlenirdi. Ayrıca köylünün bu sipahileri şikâyet etme hakkı da her zaman mevcuttu (İnalçık, 1976: 35–49).

Tımar sistemini salt idari, iktisadi, askeri veya toplumsal bir yapı olarak nitelendirmek eksik bir anlatım olarak kalmaktadır. Bu sistem; yönetsel açıdan, merkezi otoritenin taşradaki egemenliğini sürdürmesi, iktisadi açıdan tarımsal üretimin sürekliliğinin sağlanması, askeri yönden süvarilere dayalı sipahi ordu gücünün daima hazır olması ve toplumsal bağlamda ise köylünün ekebileceğı ve tarımsal artık oluşturarak geçimini sağlayabileceğı bir ortam hazırlamıştır (Shaw, 1982: 51–52).

İnalçık'a göre tımar sistemi bir imparatorluk ordusunun ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutabilme kaygısından doğduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte tımar sistemi, Shaw'ın da değındiğı üzere yalnızca bu konuyla

ilişkilendirmek eksik olacağından eyalet yönetimiyle, mali, toplumsal ve tarımsal politikalara da yön vermiştir. Bu sistem ilk olarak Osmanlı'nın uyguladığı bir sistem değildir. (İnalçık, 2009: 111–113). Daha önce Bizans tarafından 'pronoia' şeklinde adlandırılarak daha sonra ise İslam ülkelerinde 'ikta' olarak bilinen bu uygulama toprak yönetiminde kullanılmıştır (Yerasimos, 1986: 199).

İlber Ortaylı 'tumar' yerine 'timar' kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Timar sisteminin uygulanışı bağlamında tek bir yöntem kullanılmamıştır. Dirlik adı altında verilen arazinin, vergileri toplanırken bir takım kategorilere bağlı kalınmıştır. Bunlardan ilk yıllık vergi geliri 100.000 akçe üzerindeki topraklardır. Bu topraklar sadece merkezi hükümet tarafından görevlendirilen vezir rütbesindeki görevlilere ve eyalet beylerbeyine verilmiştir. Bu topraklara 'vüzera hassı' denilmektedir. Diğer bir toprak da 'zeamet'tir. Bu topraklar mülkiyet hakkı devlette kalmak üzere kullanım hakkı babadan oğla geçer. Kanunnamelere göre yıllık geliri 20.000 akçe üzerindeki dirliklerdir. Konu nazarında ise asıl değerli olan topraklar 'timar'dır. Yıllı geliri 3.000–20.000 akça arasında değişen sipahi dirlikleridir. Timarlı sipahiler her üç bin akçe için bir asker yetiştirmek ve donatmak zorundaydılar. Timarlı ordu Osmanlı orduları içersinde en fazla sayıya sahip gruptular 1500'lü yılların sonuna doğru 18.000 kapıkulu askerine karşılık 40.000 timarlı vardı (Ortaylı, 2008: 128–130).

Bedri Gencer, timar sisteminin Osmanlı içerisindeki önemini şu şekilde belirtmiştir: Osmanlı imparatorluğunun çözülme süreci Kanuni'nin Altın Çağı'nda başlıyordu. Bunun nedeni ise Osmanlı sisteminin belkemiği olan timar rejimi bozulmaya başlamış olmasıdır (Gencer, 2008: 54).

Klasik çağ Osmanlısının siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatına yöne veren değerli iki kavram 'kul sistemi' ve 'timar sistemi'dir. Bunlarla birlikte, toplumsal hayatın istikrarına yönelik diğer önemli olgu ise ikili hukuk sistemidir. İslami gelenek temelinde adalet kavramına ayrı bir önem atfeden Osmanlı yöneticileri bu konuda imparatorluk dâhilindeki tüm dini ve etnik gruplara eşit mesafede durmaya çalışmıştır ve bunun için önemli adımlar atmıştır (Karpaz, 2007: 7-8).

Hukuk sistemiyle doğrudan alakalı olan adalet kavramına Osmanlı'da ayrı bir değer atfedilmiştir. Halkın şikâyetlerinin doğrudan doğruya padişaha sunulabilmesi ve padişah emirleriyle haksızlıkların giderilmesi olarak adalet tanımlanmıştır. Şikâyetler doğrudan doğruya padişaha yapılabilirken - Cuma namazı çıkışlarında, ava çıkarken veya sefere giderken - aynı zamanda padişah adına hazır bulunan kişilere de yapılmaktaydı. Osmanlı bu şikâyetleri kayıt altına almış 'şikâyet defteri' ve 'arz-i mahzar' olarak iki başlık altında toplamıştır. Reaya veya askeri, zimmî veya Müslüman herkesin arz-i hal'de bulunma hakkı mevcuttu. Bu denli halkın şikâyetine önem verilen Osmanlıda hukuk sistemi de bu duruma paralel olarak gelişmiştir (İnalçık, 2010a: 123–125).

Diğer İslam devletlerinde bulunmamakla birlikte Osmanlıya özgü bir hukuku yapıdan söz etmek mümkündür. 9. yüzyıl sonlarına doğru İslam âlimleri içtihat kapısının kapandığını ve yeni İslami hukuksal kurallar konulamayacağını açıklamışlardı. Osmanlı ise 'şeriat'ı aşan yeni bir hukuk düzeni kullanmıştır. Bu hukuki düzenleme padişahın şeriatın alanına girmeyen konularda 'örf'e dayanarak yeni hukuk kuralları koymasına esasına dayanmaktaydı. Bu durum ise padişahın devlet içerisindeki gücünün mutlak olması neticesini doğurmuştur. Böylece hukuk sistemi 'şeri hukuk' ve 'örfi hukuk' olarak ikiye ayrılmış durumdaydı (İnalçık, 2010b: 227–231).

Şeri hukukta İslami geleneklere göre hareket edildiği için padişahın hareket alanı sınırlı idi. Bu konuda ortaya çıkan her hangi bir uyuşmazlıkta Şeyh-ül İslama veya Ulemaya danışılıyordu. Diğer taraftan örfi hukuk mevzu bahis olunca padişahın yetkileri diğer İslami devletlerde görülmemiş derecede genişti. İş bu noktada 'örf-i sultani' kavramı gelişmiştir. Padişah bu denli geniş hareket alanına rağmen 'gereklilik' ve 'ussallık' temellerinden ayrılmamışlardır. Bu rasyonellik Osmanlıda 'adab' olarak adlandırılmıştı (Heper, 2006: 54–55).

Farklı etnik ve dini gruplardan oluşan Osmanlı İmparatorluğu, bu farklılıkları bir arada yaşatmak için 'millet sistemi' olarak adlandırılan bir yapı geliştirmiştir. İslam devletlerinde olduğu Osmanlıda da gayrimüslim cemaatler; özel bir vergi ödemeleri karşılığında Müslüman devlet sınırlarında din değiştirmeye zorlanmaksızın, ikinci sınıf tebaa olarak yaşamlarını

sürdürmüşlerdir. Diğer yandan bu cemaatler, kendi yönetimleri konusunda belirli ölçüde özerkliğe sahip ve devlet ile olan ilişkilerinde kendi din önderleri tarafından temsil ediliyorlardı (Zürcher, 2008: 27). Gencer, millet sistemini sosyal barışın garantörü olarak nitelendirmiştir (Gencer, 2008: 58).

Klasik çağ Osmanlısında yukarıda bahsi geçen uygulamalar devletin felsefesinin temelleri niteliğindedir. Birbirine girift olmuş bu yapıları ise İnalçık şöyle tarif etmektedir: hükümdar asker olmadan iktidar sahibi olamaz, askerler parasız olmaz, tebaanın refahı olmadan para olmaz, adalet olmadan da halkın refahı sağlanamaz. Asker olmadan hükümdarın otoriteyi sağlayamayacağı ve iktisadi güç eksikliğinde bunun gerçekleştirilmeyeceği vurgusuyla tımar sistemine önemli bir atıfta bulunmaktadır. Diğer yandan tebaanın refahı ise iktisadi artıktan faydalanmalarına bağlıdır ki bu durum bir çok uygulama ile desteklenmiştir. En nihayetinde bu iki önemli yapıyı bir arada tutan ise adalet kavramıdır (İnalçık, 1964a: 43).

İnalçık'ın bu aktardıklarına İslami devlet geleneğinde de sıkça rastlanmaktadır. Sasani hükümdarı Parviz, halka uyguladığı ağır vergiler nedeniyle suçlanırken 'hükümdarı ayakta tutan ve gücünü güvenceye alan, Tanrı'dan sonra, para ve ordudur' şeklindeki açıklamasıyla kendisini savunmuştur. I. Hüsrev ise 'adalet ve denge olursa halk daha çok üretir, vergi gelirleri artar, devlet de zenginleşip güçlenir, güçlü devletin temeli adalettir' demiştir (İnalçık, 2009: 72-73).

Osmanlı devlet idarisinde önemli yere sahip diğer bir konu ise hanedan üyelerine padişah seçilirken uygulanan yöntemlerdir. Kullanılan karşılaştırmalı tarihsel sosyolojik analiz gereği daha sonra bahsedildiği üzere Rusya'nın hanedan üyelerinden bir yönetici seçmesinin bir kurala bağlanamaması temelinde Osmanlıda bu konunun içeriğine değinmenin doğru olacağı kanısına varılmıştır.

Hanedanlık içerisinde kimin padişah olacağı konusunda tek bir uygulama olmamakla birlikte Osmanlı imparatorluğu bu konuyu önemli ölçüde kurallara bağlamayı başarmıştır. 'Evladımdan her kime müyesser olursa' anlayışı benimsenen ilk anlayıştı. Bu söz, Türk-Moğol devlet anlayışı da göz önünde tutulacak olursa, devlet yönetimi tüm hanedanın ortak malı değil sadece padişahın

ve oğullarının hâkimiyetinde olduğunu gösterir. Padişah öldüğünde yerine hangi oğlunun geçeceği konusunda yaygın uygulama merkezdeki dar bir yönetici kadrosunun seçimiyle belirlenmesi şeklindedir. Yıldırım Beyazıt bu usül ile seçilmiştir. Diğer bir yöntem ise ahd usülüdür. I. Murat, II. Murat ve Fatih'in padişah olması bu şekilde gerçekleşmiştir. İşbaşındaki hükümdarın yerine geçecek oğlunu belirlemesi yani veliaht göstermesidir. Osmanlı da sadece Yavuz Selim'in tahta geçerken yaşanan olay ise bir istisna olarak dikkat çekmektedir. Babası ve merkez yönetimi tarafından kardeşi Ahmed'in veliaht olarak gösterilmesinin ardından yeniçerilerin desteğini arkasına alarak babasını ve kardeşini saf dışı bırakarak yönetimi ele geçirmiştir. 1617 yılında I. Ahmed'in ölümü üzerine çocukları küçük yaşta olduğundan dolayı tahta kardeşi Mustafa geçmiştir. Bu durum Osmanlıda yeni bir yöntemi de beraberinde getirmiştir. 'Ekberiyet' veya 'ekber ve erşad' olarak nitelendirilen bu usül hanedanın en yaşlı üyesinin padişah olması uygulamasıdır. Bu sistem 1876 Kanun-i Esasi ile kanunlaştırılmıştır. En çok tartışılan usül ise kardeş katli meselesidir. Padişah olan diğer kardeşlerini olası bir isyan endişesiyle öldürtmesi esasına dayanıyordu. Buraya kadar halkı rahatsız eden bir uygulama değildi. Diğer yandan kundaktaki kardeşlerin ve genç yaştaki kardeşlerin öldürülmesi haklı rahatsız etmeye başlamıştı. Fatih'in bu uygulamaya hukuki zemin hazırlaması ve bunu ulemaya da onaylatması diğer nesiller için yasal zemin sağlamıştır. Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatı bu gelişmeler ile şekillenmiştir (Ayдын, 2012: 134–143).

Osmanlı klasik dönemi iktisadi yapısı; bireysel veya çok sınırlı sermayeye sahip küçük ortaklıklar şeklinde ticaret yapmaya çalışan tüccarlar ve halkın güvenliğini sağlayan ve karşılığında vergi toplayan devlet mekanizması 16. yüzyıla kadar Osmanlıda hâkimdi. Bu yüzyıldan başlayarak başta Felemenk tüccarlar olmak üzere İngiliz tüccarlar sahil kentlerinde boy göstermeye başlamıştır. Gayrimüslim olan bu kişiler Levanten olarak nitelendirilmekteydi. Bu gruplar daha sonraları Müslüman tüccarlar ve devlet mekanizması aleyhine Batılı devletleri de arkasına alarak kendi nüfuzlarını genişletmişlerdir. Avrupa'dan farklı olarak Osmanlıda malların fiyatı piyasaya göre değil halkın gereksinimlerine göre belirlenmekteydi. Bu durum ise Osmanlı'nın kapitalizme geçişini zorlaştırmaktaydı. Osmanlı ekonomisine o dönemde şekil veren tarım, dokuma

sanayi, el sanatları ve dışarıdan gelen tüketim malları olmuştur. Osmanlı ekonomisinin dış etkilerden nedeniyle büyüyemediğini hatta sanayileşemediğine vurgu yapılmıştır. Diğer yandan ise Osmanlı ekonomisinin gelişememe nedenlerinden biri de oluşan sermaye birikiminin artan nüfusa ayak uyduramaması olmuştur (Faroqhi, 2000: 145-205).

Osmanlının siyasi ve toplumsal örüntüler bağlamında ilk önemli kırılma anı 1402 yılında Timur Lenk ile yapılan Ankara Savaşı olmuştur. Karşılaştırmalı sosyolojik tarih analizi temelinde Rusya ile pek çok benzerliğin göze çarptığı bu dönem oldukça önemlidir. Müslüman ve Türk bir ailenin çocuğu olan Timur Lenk (Aksak Timur), Cengiz Han'ın torunlarından birisiyle evlenerek Türk-Moğol devlet anlayışını benimsemiştir. Osmanlının genişlemesiyle birlikte kul sistemini tercih etmesi diğer Anadolu beyliklerini rahatsız etmekteydi. Ayrıca savaş ganimetlerinden mahrum bırakılan halk bu durumdan hoşnut değildi. Timur ise yapacağı seferlerde arkasında güçlü bir Osmanlı devleti bırakmak istemiyordu. Anadolu'da bazı beyliklerin ve halkın desteğini alan Timur Anadolu'nun doğu kesmini işgal etmişti. Birbirlerine elçi göndererek üstünlüklerinin tanınmasını isteyen iki hükümdar 28 Haziran 1402 yılında Ankara yakınlarında karşı karşıya geldi. Timur'un kazandığı bu savaşla birlikte Osmanlı tarihi daha önce karşılaşmadığı olaylarla yüz yüze gelmiştir (Itzkowitz, 2008: 43-44).

Savaşın ardından Beyazıt esir düşmüş ve 1403 yılında vefat etmiştir. Uzun yıllar çaba sarf ettiği Anadolu'nun tek bir çatı altında toplanması fikri gerçekleşmişken bu olayla birlik dağılmıştır. Osmanlı kuruluşundan itibaren ilk defa bir kayıpla karşılaşmıştır. Bunun ardından 1413 yılına kadar bir padişahı olmayan Osmanlının bu dönemi 'Fetret Dönemi' olarak nitelendirilmiştir. 1413 yılında Çelebi Mehmet (I. Mehmet) kardeşlerine üstünlük sağlayarak devletin eski durumuna gelmesini sağlamıştır. Fetret Devri'nin sonrasında 1418 yılında Şeyh Bedrettin olarak bilinen Musa Çelebi'nin dini danışmanı halkı devlet aleyhinde örgütleyerek isyan çıkartmıştır. Ayrıca Rumeli'nde Dede Sultan Ayaklanması da baş göstermiştir. Çelebi Mehmet bu ayaklanmalarla meşgul olurken I. Beyazıt ile birlikte Timur'a esir düşen ve bir daha haber alınamayan oğlu Mustafa'nın adını kullanan biri, kendisini I. Beyazıt'ın oğlu olarak tanıtip yeni bir isyan çıkartmıştır. Tarihe 'Düzmece Mustafa Olayı' olarak geçen bu ayaklanma da 1420 yılında

bastırılmıştır. Şeyh Bedrettin ve Dede Sultan Ayaklanmaları da bastırılıp sorumlular idam edilmiştir. Osmanlı devleti bu olaylarla birlikte örgütlü isyan hareketleriyle de ilk defa karşılaşmış oluyordu (Shaw, 1982: 73–76).

Şeyh Bedrettin İsyanı'yla birlikte ortaya çıkan toplumsal tepki ileriki yıllarda 'Celali İsyanları' olarak nitelendirilen yeni bir boyut kazanmıştır. En azgın dönemi 1590-1650 yılları arasını kapsayan bu isyanlar üç yüz yıl süren refah düzeninin 17. yüzyıl ile birlikte fetihlerin durmasıyla bozulmaya başlamıştır. Fetihlerin durmasına ek olarak hızla artan nüfus ve Osmanlı bürokratlarının bu değişime cevap verememesi, medreselerde eğitim düzeyinin düşmesi mezun olanların işsiz kalması memnuniyetsizliği derinleştirmiştir. Ekonomik hayatta ise en sert devalüasyon bu dönemde gerçekleşmiştir. 1584 yılın kadar 100 dirhem gümüşten 450 civarında akçe kesilirken bu tarihten sonra aynı miktar gümüşten (içerisine değersiz madenler katılmasına rağmen) 800 akçe kesilmeye başlanmıştır. Toplumsal örüntülerin yavaş yavaş dönüşmeye başladığı bu dönemde matbaanın Osmanlı topraklarına girişi süreci hızlandırmıştır. İspanya engizisyon mahkemelerinden kaçan Yahudiler 1493 yılında Osmanlı topraklarında ilk matbaayı kurdular. Daha sonra 1567'de Ermeniler, 1627 yılında ise Rumlar matbaa geleneğini devam ettirdiler. Müslümanların ise matbaayı kurması 1727'yi bulmuştur. Türkler ilk kitaplarını basmaya başladığı yıllarda Avrupa'da yaklaşık bir buçuk milyon kitabın bulunması Avrupa ile Osmanlı arasındaki mesafeyi gösteren önemli bir veridir (Akşin, 2000a: 10-11).

Toplumsal ve siyasi modernleşme öncesi örüntülere şeklini veren kurumlar ve olgular klasik dönemde yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı düzenini biçimlendirmiştir. Karşılaştırmalı tarihsel sosyolojik analiz bağlamında yer verilen bu kurum ve olgular salt kronolojik tarih anlatımından kaçınılarak değerlendirilmiştir. İş bu konuda modernleşme öncesi yapıdan bahsederken bazı önemli kırılma anlarına da değinmek yararlı olacaktır.

2.1.2. Modernleşmeyi Gerektiren Değişiklikler

Klasik Osmanlı döneminde siyasi tarih açısından en önemli kırılma noktası 1571 yılı olmuştur. II. Selim, Mısır ile Doğu Akdeniz arasındaki ticaret yollarını

güven altına almak için Venedik'e ait olan Kıbrıs Adası'nı fethetmiştir. Bu olay üzerine Hıristiyan dünyasının ruhani lideri Papa V. Pius önderliğinde bir birlik oluşturdu. Lepanto (İnebahtı) Deniz Savaşı hilal ile haç arasındaki son büyük deniz savaşı olmuştur. Osmanlı donanmasının yenilgisiyle sonuçlanmıştır. İnebahtı, Avrupa nazarında Osmanlıların yenilebileceğini gösteren ilk savaş olması açısından oldukça önemlidir. Cervantes, Don Kişot kitabında bu savaşı anlatırken 'Hıristiyanlar için Türklerin yenilmez olmadığını gösteren en talihi gün' diye bahsetmiştir (Sander, 2009: 134).

Avrupalıları cesaretlendiren İnebahtı Deniz Savaşı'nın hemen ardından Osmanlı donanması Akdeniz'de üstünlüğü tekrar ele almıştı. Fakat bu olay Avrupalılar açısından Osmanlıların da yenilebileceğini gösterdiği için önemli bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Akabinde 1600 yılından itibaren siyasi sarsıntılar 1623 yılına kadar devam etmiştir. Ülke içerisinde yeniden istikrar sağlanmış, doğuda ise Bağdat tekrar kontrol altına alınmıştır. 1683 yılına gelindiğinde ise başarısızlıkla sonuçlanan Viyana Kuşatması Osmanlı'nın düşüşe geçtiğini belgeler nitelikteydi. Osmanlı orduları başındaki Kara Mustafa Paşa'nın beceriksizliği ilişkilendirilen Viyana bozgunu Osmanlılar açısından Avrupa'daki gelişmeleri daha yakından izlemek gerekliliğini acı bir şekilde göstermiştir. Bu tarihten itibaren Avrupa yayılımı duran Osmanlı barış siyaseti izlemeye çalışmıştır (Kunt, 2000b: 40-43).

Osmanlı, Viyana'daki başarısızlığında harcamaların yükü 'sefer vergisi' adı altında halka yüklemiştir. Tüm halktan gelirine bakılmaksızın alınmış ve bu ek olarak ulema sınıfından da tahsilât yapılmıştır. Toplumsal düzeni zorlayan bu vergiler çözümleri de beraberinde getirmiştir. Çok geçmeden IV. Mehmet tahtan indirildi. İç sorunların baş gösterdiği bu yıllarda Osmanlı dış siyaseti de bir hayli sıkıntılı geçmiştir. 1696 yılında Azak Kalesi'ni Ruslara kaybeden Osmanlı, Viyana seferini takip eden 15 yıl boyunca Avrupa'da çeşitli cephelerde savaşmak zorunda kalmıştır. Bu savaşlarda ağır kayıplar veren Osmanlı barış yapmayı istemek zorunda kaldı. 1699 yılı Avrupa topraklarının kalıcı olarak kaybedilmeye başladığı Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilmesinin gerçek başlangıcıydı. Habsburg'a, Lehistan'a, Venedik'e ve Rusya'ya pek çok yer bırakmışlardı. Toprak kayıplarının yanı sıra yüzyılın başlarında Avrupa hükümdarlarıyla

kurulmuş olan siyasi eşitlik Osmanlı aleyhine giderek değişiyordu (Shaw, 1982: 306–307).

Osmanlının barış siyasetiyle birlikte bürokrat, askeri ve iyi eğitim almış gruplar Avrupa'yı daha yakından tanıma fırsatı buldu. Topkapı erkânı ile Versailles Sarayı arasında ilişkiler geliştikçe kültürel alışveriş de hız kazanmaya başladı. Bilhassa İbrahim Paşa sadrazamlığında Avrupa'yı taklit etmek bir moda halini almıştı. III. Ahmed devrinde tarihte 'Lale Devri' olarak bilenen dönem bu zamana denk gelmektedir. Ahmet Refik'ten aktaran Mardin şunları dile getirmektedir;

Lale Devri'nde, Türkler ve Batılılar arasında, özellikle Türklerle Fransızlar arasında olağanüstü bir yakınlık kuruldu. İbrahim Paşa'nın keskin zekâsı ve siyasi zaruret dolayısıyla Paris'e ve Viyana'ya gönderilen elçiler, Ülkerline döndükten sonra, Avrupa medeniyetinin başarılarını anlatmaya giriştiler. Lale Devri'nin Türkler için parlak bir uyanış dönemi olmasının sebebi budur. Bu, Batı medeniyetinin Doğu'da görünüşünün ilk safhasıdır (Mardin, 2009: 157).

Böylelikle Lale Devri'yle birlikte Osmanlı topraklarında ilk defa Batılılaşma zikredilemeye başlanmıştır (Mardin, 2009: 157). İstanbul'un orta ve alt sınıfları ise Lale Devrindeki yaşam tarzının imtiyazlı üst sınıfların tekelinde olmasını eleştiriyor ve devletin bu dönemki askeri zaafından yararlanarak yeniçeri ve sadrazam düşmanlarıyla birleşip Patrona Halil İsyanını çıkarmışlardır (Mardin, 2011: 10).

Osmanlı modernleşmesi, ilk uygulamaları 18. yüzyılın sonlarına temellendirmek doğru olacaktır. Diğer taraftan ise ilk modernleşme çabaları Osmanlı devletinin Batı'ya karşı kendisini savunma ve var olma mücadelesinin stratejik bir adımı olarak gündeme gelmiştir. Modern anlayış ve tekniklerin belirli bir sistematik dâhilinde kurumsallaştığı ilk alanlar ise III. Selim önderliğinde askeri ve eğitim alanları olmuştur (Kaliber, 2009: 107).

2.2. OSMANLI MODERNLEŞMESİ'NDE YAPISAL DEĞİŞİM

Osmanlıda modernleşmenin içeriği doldurulurken o dönemde kullanılan en değerli kavram Batılılaşma olmuştur. Kahraman'a göre batılılaşma üç evreden oluşmaktadır. Üç evre: zihniyet, kurum ve kimlik inşası süreçleri batılılaşma olgusunu şekillendirmiştir. Osmanlı modernleşirken özellikle iç dinamiklerle kurumsal yapılanmayı, dış baskılarla etnik değişimi gerçekleştirebilmiştir. Toplumsal düşünce (social thought) olgusu bağlamında ise zihinsel bir dönüşüm yaşayamamıştır/yaşatamamıştır (Kahraman, 2009: 125–127).

Zihinsel dönüşüm için yaklaşık bir asır bekleyen Osmanlı toplumu ve aydınları nihayet 'Yeni Osmanlılar' olarak adlandırılan bir aydın zümresi önderliğinde bu değişimi başlatmıştır. Özellikle 1867 yılından itibaren ün kazanan bu düşünce topluluğu Osmanlı düşünsel hayatına ve sonraki nesil aydınlarına yol göstermiştir (Mardin, 2009: 10).

Kurumsal ve yönetsel yapının gelişimi için Osmanlı'nın, fikri hayatta olduğu gibi, bir asır beklemesine gerek kalmamıştı. Osmanlı'nın modernleşme öncesi yapının değişime uğradığı dönemden 18. yüzyılın sonlarına doğru merkezi yönetim tarzından yarı-feodal bir yönetim biçimine kademeli bir şekilde evrildiğini söylemek mümkündür. Yönetsel anlamda modernleşme çabası bağlamında bu durumu destekleyen en iyi örnek 1786 yılında merkezi yönetimin ayanların yerine yine merkezden atanan görevlileri idare mekanizmasının başına getirme girişimleri olmuştur (Lewis, 2010: 607–609).

Osmanlı kimi kurumlarının geri kalmışlığını fark ettiği andan itibaren yenilik adımları atmaya çalışmıştır. Bu çabalar; reform, tanzimat, restorasyon, yenileme, ıslahat, modernleşme gibi pek çok farklı isimle anılmaktadır. Çalışma bağlamında kısa vadeli, küçük reformlara değinilmeyecektir. I. Mahmud ve I. Abdülhamid Batı'nın askeri kuruluşlarını örnek alma çabasında idiler. Osmanlı modernleşme sürecinde ilk önemli adım olan yeniçeri birliğine alternatif bir ordunun kurulması yani III. Selim'in ciddi ıslahat adımıyla devam edilecektir (Mardin, 2011: 10).

Reform sürecini kendi içerisinde özelliklerine göre sınıflandırmak gerekirse; 1789-1807 Nizam-ı Cedid, 1839-1876 Tanzimat dönemi, 1878-1908 arası ise Abdülhamid'in istibdat rejimidir. Bu sınıflandırmanın fikri hayata yansımaları ise; 1830-1860 Tanzimatçılar, 1860-1890 Yeni Osmanlılar ve 1890-1920 arasında ise Genç Osmanlılardır. (Gencer, 2008: 56). Tanzimat dönemi padişahları yanı sıra düzenlemelerin mimarları kabul edilen Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Emin Ali Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa bu dönemde ön plana çıkan önemli devlet adamları olmuştur (Eryılmaz, 2006: 60).

2.2.1. Siyasi Alanda Modernleşme

Modernleşmeyi, varolan değişimin değişmesi şeklinde yorumlayan Ortaylı, toplum zaten belli bir ölçüde değişiyorurken ani ve hızlı biçimde farklı bir değişim sürecini girmesi olarak modernleşmeyi tanımlar. Osmanlı toplumunda ise bu durum kurumsal değişimlerle birlikte toplumsal hareketliliklerde niteliksel ve niceliksel bir patlama yaratmıştır (Ortaylı, 2006: 13).

İdari anlamda cılız olmasına rağmen eyaletlerin yönetiminin düzenlenmesi için atılan ilk adım III. Selim döneminde 9 Eylül 1772 tarihinde çıkarılan bir yasa olmuştur. Bu ıslah eyalet askerlerinin durumunu yeniden gözden geçiren, bozulan tımar sisteminin aksaklıklarını gidermek adına yapılmıştır. Daha sonra tedrici bir biçimde geçerliliğini yitirmiştir (Halaçoğlu, 1995, 100).

III. Selim askeri başarısızlıkların ardından Osmanlı reform hareketleri arasında önemli bir yere sahip Nizam-ı Cedid ıslahat hareketini başlatmıştır. Bilinenin aksine ıslahat hareketi yalnızca orduda düzenlemeyi içermemektedir. Bu program, merkezi devlet örgütünün gücünü hem dış düşmanlara (özellikle Osmanlı için o dönemde en tehlikeli düşman Rusya idi) hem de iç düşmanlara (yarı-bağımsız ayanlar) karşı artırmayı hedeflemiştir. Vergilerin düzenlenmesi, suiistimal ve rüşvetin engellenmesi gibi önlemler alınmıştır. Bu reformlar maaşların düzenli ödenmesini ve devlet memurlarının görevlerini açık kurallara bağlamış olmasına rağmen sorunların imparatorluğun çöküşüne kadar süregelmesini engelleyememiştir. Siyasi alandaki kayda değer önemli kurumsal

yapılar ise yurtdışındaki daimi elçilikler olmuştur. Londra, Viyana, Berlin ve Paris ilk elçiliklerin açıldığı Avrupa başkentleri olmuştur (Zürcher, 2008: 43–47).

Sultan III. Selim, geleneksel imparatorlukla, yeni ortaya çıkmakta olan mevcudiyet arasında kalmıştır. Sultan'a bir adım daha yeniliklere yaklaştıran ise Batılı fikirlerin Osmanlı düşünsel hayatına sızması olmuştur (Itzkowitz, 2008: 158).

II. Mahmut padişah olunca, birçoğu yarı-özerk statünün bile üzerinde olan eyaletlerin merkezi yönetimin otoritesini yeniden inşa etmek için çaba göstermiştir. 1826 yılında 'Müsaderet ve Mahlulat Dairesini' lağvederek bu kurumlarda meydana gelen rüşvet olaylarını engellemeye çalışmıştır. Aynı zamanda veraset ile ilgili konuları düzene koyarak halkın desteğini arkasına almaya çalışmıştır. Diğer yandan artan uluslar arası ilişkilere paralel olarak çevirmen ihtiyacı duyan Osmanlı bu işin tekeli Rumlara vermişti. Daha sonra bu çevirmenlerin bilerek yanlışlık yaptığı anlaşıldı ve idam edildiler. Bu olaydan sonra tercüman odalarına Müslüman olanlar atanmaya başlanmıştır. Merkezi yönetimi kuvvetlendirmek adına nüfus sayımı ve arazi ölçümü yapılmış vergiler düzene konmuştur. Bu paralel olarak tımar sistemi kaldırılarak iltizam usulüne geçilmiştir. Merkezi yönetimin denetimini genişleten II. Mahmut, Avrupa'yı model alarak merkezi yönetim yapısını ve organizasyon şemasını değiştirmiştir (Lewis, 2010: 122–138). İdari alanda kurulan yeni kurumları ise şunlardır: Meclis-i Valay-i Ahkam-ı Adliye, Dar-ı Şuray-ı Babı Ali, Dar-ı Şuray-ı Askeri ve Meclis-i Vükela'dır (Akyıldız, 2003: 250–253).

II. Mahmud'un ölümü üzere yerine oğlu Abdülmecid geçti. Abdülmecid 1839 yılında idarenin başına geçtiği zaman ilk önemli olay 3 Kasım günü Gülhane Hatt-ı Şerifi (Gülhane Hatt-ı Hümayün veya Tanzimat Fermanı olarak da bilinmektedir) yayımlanması olmuştur. Dört ana madde etrafında şekillenen bu ferman; sultanın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması maddesi ile toplumsal alanda yeni bir düzenleme getirmiştir. İkinci madde iltizam sistemi yerine düzenli bir vergilendirme sistemi uygulanacak olmasıdır. Bu, ekonomik hayata etki eden bir reform olmuştur. Zorunlu askerlik uygulaması ise daha düzenli bir ordu girişiminin neticesidir. Hangi dinden olursa olsun bütün

tebaa için yasa önünde eşitlik getirilmiştir. Bu madde yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halkı bahane edip iç işlerine karışmasını engellemek için yani siyasi kaygılarla kabul edilmiştir. Bu belgenin yanı sıra, Mısır sorununun çözümü, Kırım Savaşı, Doğu Sorunu'nun tekrarı Tanzimat Döneminin diğer önemli siyasi olayları olmuştur (Akşin, 2000b: 124–126).

Tanzimat Fermanı yukarıda belirtildiği gibi Müslüman halk ile Gayrimüslim halk arasındaki devlet nazarında eşitliği vaat etse de tam bir eşitlik getirdiği söylenemez. Ortaylı'ya göre ise bu iddialardan uzak olmasının yanında şeriatın yeniden tahsisi olarak görülmelidir (Ortaylı, 2009: 106-115).

Analizlerin doğruluğunun kanıtlarcasına İngiltere ve Fransa Tanzimat Fermanının sadece kâğıt üzerinde kaldığını belirterek Osmanlının daha uygulanabilir reformlar yapması konusunda baskı yapmaktadır. Halkın eşit ama aynı zamanda ayrı konumları devam ediyordu. Akabinde gayrimüslim tebaanın konumunda somut bir değişme olmadığı gerekçesiyle özellikle İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın baskısı ile 18 Şubat 1856 yılında 'Islahat Fermanı' ilan edildi. İçeriği bağlamında daha somut reformları kapsayan belge Osmanlı topraklarında ilk defa 'Osmanlılık' ve 'vatandaşlık' kavramlarının resmi bir yazıda geçtiği bir belge olması sebebiyle ayrı bir değere sahiptir. Buna ek olarak cizye vergisinin kaldırılması, askerlik yükümlülüğü ve bedeli, mahkemelerde Hıristiyan halkın kendi kutsal kitabı üzerine yemin ederek şahitlik yapması gibi reformları içermekteydi (Gencer, 2008: 61-62).

Islahat Fermanı'na kadar 'millet-i hâkime' olan Müslümanlar bu belge ile asırlardır süregelmiş toplumsal üstünlüğünü kaybetmiştir. Yeni oluşan yapı ise toplumsal örüntüleri kökünden sarsmaya başlamıştı. Din farkı gözetmeksizin bir 'Osmanlı' vatani kurulmaya çalışılmaktaydı. Batı'da 'aydın despotizmi' olarak nitelendirilen kameralizm Osmanlı da Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde önemli rol oynamıştır. Devletin ayırım gözetmeksizin tüm halka eğitimi ve ticareti kolaylaştırma, onları üretime teşvik etme, tek tip vergi alınması ve askerlik konularında eşit haklara sahip olunması gibi görevleri yerine getirmesi gerekiyordu. Buradan yola çıkan Osmanlı idarecileri Fermanı kabul etmiştir (Mardin, 2011: 14, 82-83).

Osmanlı idarecileri yerel yönetimlerin düzenlenmesi adına da bir takım adımlar atmışlardır. 1855 yılında İstanbul'da daha önce vakıflar ve kadılar aracılığıyla yürütülen bazı işleri 'şehremaneti' adı verilen belediyelere devredilmesini içeren resmi bir tebliğ yayınlandı. Bu şehremanetilerin bir de şehir meclisleri oluşturuldu fakat işlerlik kazanamadığı için 1 yıl sonra kapatıldı. Daha sonra Beyoğlu ve Galata Belediyelerini içerisine alan 'Altıncı Belediye Daire'si kuruldu. Şekil ve isim olarak tamamen Fransa'dan kopya edilen bu idari yapı İstanbul ve Paris'in farklı yönetim yapılarında olması nedeniyle işlerlik kazanamamıştır (Eryılmaz, 2006: 203-208).

Yerel yönetimlerin düzenlemesi konusunda atılan kıymetli adım Mithat Paşa önderliğinde oluşturulan 1864 yılında yayımlanan 'Vilayet Nizamnamesi'dir. Vilayet, liva, kaza yönetimlerinin yeniden düzenlenmesini ve seçilen üyelerden oluşan meclislerin bu yönetim birimlerine yardımcı olmasını öngören bu kanun önemli düzenlemeleri beraberinde getirmiştir (Ortaylı, 2000: 21-23).

1876 yılında Abdülaziz ölünce yerine II. Abdülhamid tahta geçmiştir. 33 yıllık saltanı üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğun ölüm-kalım mücadelesiyle geçmiştir. Verdiği bu mücadele onun, Osmanlıyı bir imparatorluk haline getiren Fatih Sultan ile kıyaslanmasına neden olmuştur. II. Abdülhamid'in devletin bekasını sağlamak için izlediği politikalar şu yönde olmuştur: öncelikle vatani kurtarmak için geleneksel ve çağdaş koşullar çerçevesinde kapsamlı bir modernleşme programı uygulamak, bu dönüşüme bağlı olarak oluşabilecek meşruiyet krizini aşacak yeniden iktidarını meşrulaştıracak adımlar atmak, iç iktidar çekişmelerini ve muhalefeti etkisizleştirmek -ki bu yüzden onun dönemi istibdat rejimi olarak adlandırılır. Son olarak tüm bunların yanı sıra Avrupa'nın emperyalist politikalarına karşı mücadele vererek toprak bütünlüğünü korumaktır (Gencer, 2008: 63-64).

II. Abdülhamid'in yapmış olduğu özellikle demiryolu ve eğitim sistemindeki yenikler daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde yapılacak olan bu alanlardaki yeniliklerin de temelini oluşturacaktı. Bunlara ek olarak Karal'ın üzerinde durduğu bağlamda, Abdülhamid eğitimin kolaylaştırılması ve okuma

yazma oranının arttırılması için Latin alfabesine geçmeyi dahi düşünmüştü (Karal, 1988: 404).

İmparatorluğun dağılmasını engellemek maksadıyla dile getirilen Batıcılık fikri gün geçtikçe itibarını kaybetmeye devam etmektedir. II. Abdülhamid yönetiminde bu formül yerine başka bir düşünce akımı imparatorluğun kurtarılması için gündeme gelmiştir. Bu siyasi akım İslamcılık düşüncesi olmuştur. Cevdet Paşa ve Şirvanizade Rüşdü Paşa önderliğinde İstanbul'da ve Osmanlı genelinde inkâr edilemeyecek bir ağırlık kazanmaya başlamıştır (Mardin, 2011: 90-91).

II. Abdülhamid idaresi 1876 yılının Aralık ayında ilan edilen anayasa ile yeni bir hal almıştır. Bu belge, Karpat'ın Avrupa modernitesi ile Osmanlı politik geleneğinin uzlaşması olarak yorumladığı 1876 Anayasası'dır. Ayrıca belge Türkiye'nin modern politik sisteminin resmi başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Belçika Anayasası model alınarak hazırlanan bu anayasa, Osmanlı toplumundaki köklü değişikliklere yanıt niteliğindedir. Öncelikle padişahın mutlak otoritesini kısıtlayan anayasa, diğer yandan yeni oluşmakta olan orta sınıfın devlet yönetimini işlevsel bir bürokrasiye dönüştürme hedefindedir. Padişahın yönetimdeki merkezi konumunu devam ettirmekle birlikte bu anayasa, karar süreçlerinde katılımcılığa ve uzlaşmacılığa önem atfetmektedir. Aslında Osmanlı geleneksel yapısında var olan meşveret ve şura gibi kurumların modern dünyada yansıması olan hukuki değerlere dayanan parlamentonun işlerlik kazanmasıydı. Resmi bir anayasa varlığına rağmen Abdülhamid ülkeyi anayasasız yönetmeye devam etmiştir. Fakat bürokratik alanda yapmış olduğu reformlar, eğitim sistemini düzenlemesi, tarımsal üretimin arttırılmasına yönelik politikalar, sanayileşmede başlangıç onun idaresinde gerçekleşen önemli gelişmelerdir (Karpat, 2007: 9-11).

Vilayet yönetiminde ise 1864 yılında vilayet düzenleyen kanun 1876 anayasasına aynen geçirilmiştir. Vilayet, sancak temsilcileri, haberleşme ağının kurulması, tarımın örgütlenmesi, kamu eğitiminin geliştirilmesi konularına yer verilmiştir (Shaw ve Shaw, 1983: 224).

1877 yılından sonra Osmanlı topraklarında küçük çaplı isyanlar meydana gelmekteydi. Halkın bir kısmı parlamentonun yeniden açılmasını talep etmekteydiler. Diğer taraftan cemiyet üyesi subaylar, eş zamanlı bir harekât yürütüp Makedonya'da dağa çıkmış ve Kanun-i Esasi'nin yeniden uygulamaya konmasını istemişlerdi. II. Abdülhamid bu bölgeye isyanı bastırmak üzere asker göndermiştir. Askerlerin bir kısmı isyanı bastıramadılar bir kısmı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kışkırtmaları sonucu savaşmayı kabul etmediler. 23 Temmuz 1908 gecesi Sultan pes etti ve 30 yıl aradan sonra meclisi tekrar açmayı ve Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlükte olması kabul etti. Bu tarihten sonra 1909 yılında II. Meşrutiyet kabul edildi ve II. Abdülhamid'in görevine son verildi (Zürcher, 2008: 141-142).

2.2.2. Askeri Alanda Modernleşme

Mısır'lı Mehmet Ali Paşa'nın giriştiği reform çabaları III. Selim ve II. Mahmut'a Osmanlı ordusunun Batılılaşması gereğini göstermişti. Bu reformlar sonucu kurulan yeni model askeri yapılardan mezun olan subaylar daha sonra Osmanlı kurumsal yapısını şekillendiren kişiler olarak karşımıza çıkacaktır (Toynbee ve Kirkwood, 2009: 51-53).

Nizam-i Cedid reformları genel olarak merkezi otoriteyi ve idari yapıyı güçlendirecek bir adım olarak nitelendirilmesiyle birlikte özelde askeri yapının düzenlenmesine daha fazla önem atfetmiştir. Öncelikle yeniçerileri, sipahi birlikleri, topçuları ve top arabacıları gibi birlikleri daha etkin hale getirmek hedeflenmiştir. Subayların idari işlerine son verilmiş sadece ordu için çalışması zorunluluğu getirilmiştir. Asker sayısı azaltılarak hem daha disiplinli bir ordu hem de maaşların düzenli ödenmesi garanti edilmişti. Yeni bir ordu kurma girişimi 1794 yılında başladı ve 1807 yılında III. Selim'in saltanatının sonuna kadar devam etmiştir. Bu ordu nispeten iyi donanımlı ve iyi talim görmüş yaklaşık 30 bin askerden meydana gelmekteydi (Zürcher, 2008: 44-46).

II. Mahmut, askeri alanda yaptığı yeniklerle Rus Çar'ı I. Petro ile bu alanda karşılaştırılan en önemli padişahdır. Yeniçeri Ocağını 1826 yılında lağvederek yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurmuştur. II.

Mahmut reformların önünde en büyük engel olarak gördüğü Yeniçerileri ortadan kaldırarak modernleşme adına önemli bir adım atmıştır. Bu olay Vaka-i Hayriye olarak nitelendirilmektedir. Hayırlı olay anlamına gelen bu nitelendirme köklü değişimlerin önünü açmıştır (Eryılmaz, 2006: 60).

Abdülmecid askeri alanda reformlara ordunun ismini değiştirerek başlamıştır. II. Mahmud döneminde oluşturulan ordunun adı Asakir-i Nizamiye-i Şahane olarak değiştirilmiştir. Ordu; Üsküdar, İstanbul, Manastır, Sivas, Şam ve Bağdat olmak üzere altı parçaya bölünmüştü. Başlarında ise serasker vardı. Bu döneme kadar uygulanan valinin ordunun kumandanı olması usulünden de vazgeçilmiştir. 1843 yılında ise askerlik görevi beş yıl olarak belirlenmiştir. Bu süreyi dolduran askerler ise sonraki yedi yıl için redif (yedek asker) olarak görevlidirler. Ayrıca askere alma gönül esasına veya kura ile belirlenecek, bir aileden en çok bir erkek asker olabilecek ve son olarak ailede bir erkek çocuk varsa askere alınmayacaktı (Akşin, 2000b: 128).

Islahat Fermanı'nın askeri sahada getirdiği yenilik askere alma ve askerlik işlerinin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Gayrimüslim halkında artık Osmanlı devleti önünde Müslüman halktan farkının kalmadığı bu ferman ile birlikte gayrimüslimlerin askere alımdaki uygulamaları da herkes ile eşitlendi. Müslüman halkla aynı kurallara tabi olan yabancılar, askerlik yapmak istemedikleri zaman ise 'bedelat-ı askeriye' olarak nitelendirilen parayı ödeyip askerlikten muaf tutulabileceklerdi (Ortaylı, 2009: 119).

Bilhassa Osmanlının Rusya karşısında aldığı yenilgiyle birlikte halk artık askeri birliklerin görevini yerine getiremediğini çok daha iyi bir biçimde idrak etmişti. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) Osmanlının yenilgisiyle sonuçlanmış ve halk arasında devletin bekası sorununu hat safhaya çıkarmıştır (Karpat, 2010: 152-153).

Osmanlı imparatorluğunda reformların ve modernleşmenin başladığı yer olan askeri saha hiçbir zaman Batı ile mücadele edecek güce erişememiştir. Daha liberal eğilimli olan Mithat Paşa ve daha sonra adem-i merkeziyetçi yönetim şeklini ve kişisel teşebbüsü savunan Prens Sabahattin modernleşmenin ekonomiden geçtiğinin bilincindeydi. Kapitalizmle bütünleşme çabaları

geleneksel bürokrasiye rakip yeni bir burjuva sınıfının gelişmesini sağladı. Fakat güçlenemeyen burjuva sınıfı yerine bürokrat kadrolar Osmanlı modernleşmesini yönlendirmiştir (Keyder, 2010: 9).

2.2.3. İktisadi Alanda Modernleşme

III. Selim iktisadi sahada yeni fikirleri olan bir Sultandı. Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı topraklarındaki Fransız tüccarlarını da olumsuz etkilemiştir. Fransızların azalan ticari gücünün yerini Rumlar kısa sürede doldurdu. Orta Avrupa'ya ve Orta Avrupa'dan yapılan ticarete Osmanlı'nın coğrafi konumu nedeniyle önemi büyüktü. Bu bağlamda III. Selim Akdeniz'e kıyısı olan önemli liman kentlerine konsolosluklar kurarak Osmanlı tüccarının konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Ne var ki daha önce imzalanan kapitülasyonlar gereği Osmanlı tüccarları Batılı meslektaşları kadar etkin olamamışlardır (Zürcher, 2008: 52).

İktisadi alanda modernleşilmesi gerekliliğini Osmanlı idarecileri çok geç idrak ettiler. 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin artan oranda dışa bağımlı hale gelmesi önemli bir sorun olmuştur. Osmanlı devletinin ekonomik yapılanmasını kapitülasyonlar belirlemiştir. Babıâli gümrük politikalarını dilediğince yönlendirememiş ve yapılan ticari anlaşmalarda karar özgürlüğü bir hayli sınırlandırılmıştı (Toprak, 2000: 224–225).

Osmanlı modernleşmesine ekonomik sahada yeni bir yön verme fikrini ise ilk dile getiren idareci Mithat Paşa olmuştur. Modernleşmenin sadece devlet tekelinde değil halkın bu sürece dâhil edilip daha sahici bir modernleşme fikrini dile getirmiştir. Bu bağlamda söylediği en özgün şey ise bu değişimin orijininin ekonomi olduğudur. Batı gibi modernleşmek için Batının izlediği ekonomik yolu takip etmek gerekliliğine vurgu yapmıştır Mithat Paşa ekonomik sürekliliğin sağlanması için köy ekonomisinden Pazar ekonomisine geçişin öneminin farkındaydı. (Söğütü, 2010: 101–104). Tuna Vilayetinde görevde kaldığı süre içerisinde üç bin kilometre yol ve bin dört yüz köprü yaptırıp bunlara ek olarak nehir taşımacılığının da gelişmesi için çaba göstermiştir. Paşa, gelişen taşımacılık ağının ekonomiye doğrudan etkisinin bilincindeydi (Baykal, 1964: 19–20). Yün,

pamuk ve askeri fabrika yapılmasına ön ayak olmuştur. Tarımın geliştirilmesi için çalışmaları bulunan Mithat Paşa, yapmaya çalıştığı modern uygulamalarda Polonyalı mühendislerden yardım almıştır (Davison, 2005: 168-170).

Tanzimat Fermanı ile birlikte vergi toplama işi mültezimlerin ve valilerin elinden alınarak merkezden gönderilen ‘muhasıl-ı emval’ denilen vergi toplama memuru aracılığıyla icra edilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan yereldeki yöneticilerin gelirleri önce hazineye sonra merkez tarafından yeniden dağıtılması usulüne geçilmiştir. Mali alandaki bu yenilikler toplumsal düzeni kökten etkileyen gelişmeler olmuştur. Nedeni ise iltizam usulüyle toplanan vergiler ile zenginleşen mültezimler bu konumunu kaybetmek istememesidir (Akşin, 2000b: 127).

Mali alanda Islahat Fermanı ile birlikte birçok yeni meclis açıldı. Genel olarak Maliye Bakanlığı’na fikir beyan etmek için kurulan bu meclisler emekli uzmanlar, görev alamayan bürokratlar ve kıdemli kâtiplerden oluşmaktaydı. Ziraat, ticaret, eğitim, sanayi gibi alanlarda faaliyet göstermekteydiler. Bütçe, vergiler, iltizam ile ilgili konularda ise Meclis-i Maliye görevlendirildi (Shaw ve Shaw, 1983: 106-107).

İktisadi hayatın Batı ile tanışması 1838 yılından sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı dışı kapalı, geleneksel, fiskalist ekonomik tarzdan vazgeçerek Batı ile bütünleşme çabasına girecektir. 1838 yılı ise tekel üretimin ve iç gümrüklerin kaldırıldığı ve dış ticaretin serbest bırakıldığı dönem olarak önem arz etmektedir. Fiyatların geleneksel yönetmelerle değil pazar ekonomisine göre şekillenmeye başladığı yıldır. Bilhassa İngiltere ile imzalanan ticari anlaşmalar ile Osmanlı liberal çağ ile tanışmaktadır. İlk banka kurma girişimleri ve borç para bu döneme ait özelliklerdir. 1844 yılında ise ayar ve para reformu ile mecrediye kesimi düzene koyulmaya çalışılmıştır. İlk kağıt para ‘kaime’ girişimi başarısızlıkla sonuçlansa da gündeme gelmiş olması bile önemli bir adım olmuştur. Ticaretin iyiden iyiye parasallaşması 1875 yılında ‘Meclis-i Ticaret ve Ziraat’ kurulmasını sağlamıştır. Ticaret, sanayi ve ziraat odaları kurulmuş ve tahvilat borsası faaliyete geçmiştir. Önemli bir tarım devrimi yaşanmasa da ülke ekonomisini temel direği tarım olur. Lonca teşkilatları önemini yavaş yavaş kaybetmektedir. Ticarete serbestiyet başlamış ve atölyeler yaygınlaşmıştır.

Ticaretin bu denli gelişmesini ise ulaşım imkânlarının artmasına bağlamak mümkündür. Özellikle demiryolları gerek iç ticareti gerekse dış ticareti canlandırmada önemli rol oynamıştır (Toprak, 2000: 221-225).

19. yüzyılın başlarında modern kapitalist devletlerin bu yeni ekonomik düzene geçişinin başarılı kılınması için önemli bir gösterge demiryolları olmuştur. Osmanlı idarecileri ise demiryollarını geliştirmeyi; iç güvenliğin sağlanması, merkezi otoritenin uzak bölgelere ulaştırılması, asker ve mühimmat sevkiyatı, vergilerin daha kolay toplanması gibi konular nedeniyle istemekteydiler. Kapitalizme uyum sağlama arzusu son sıralarda geliyordu (Tabakoğlu, 2008: 264-265).

Osmanlı devletinin son dönemlerinde iktisadi hayatı belirleyen önemli olgu dünya çapındaki ekonomik kriz olmuştur. Kuraklık ve selin birbirini izleyen iki yılda görülmesi Anadolu'da kıtlığa neden olmuştur (1873-1874). Bu durum hem çiftlik hayvanlarının ölmesine hem de halkın kırsal kesimden şehirlere göç etmesine neden olmuştur. Ekonomik açıdan ise halk iyice fakirleşirken aynı oranda devletin vergi gelirlerinde azalma meydana gelmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinden alınan maddi yardımlarla ekonomik hayatı canlı tutmaya çalışan Osmanlı yöneticileri gerekli parayı bulamayınca sıkıntılar devam etmiştir. Uluslar arası menkul kıymetler borsasının 1873 yılında çöküşü Osmanlı gibi uluslar arası arenada güven vermeyen ülkeler için felaket anlamına geliyordu. Bunlara paralel Osmanlı'nın borcu iki yüz milyon sterlin olmuştur ve Osmanlı borcunu ödeyemez duruma gelmiştir (Zürcher, 2008: 114-115).

2.2.4. Hukuki Alanda Modernleşme

Osmanlı'da hukuki alanda atılan ilk adım 'Sened-i İttifak' olmuştur. Bu adım ayrıca Osmanlı topraklarında anayasal gelişimin de başlangıcı niteliğindedir. Önde gelenler veya eşraf olarak da nitelendirilen Ayanlar, sınıfı bağlamında sosyoekonomik düzende oluşan değişimin doğal sonucu olarak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan gruptur (Karpas, 2006, 9).

III. Selim'in tahtan indirilmesinin ardından Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i tekrar yönetimin başına getirmek için İstanbul'a yürüdü. Bunun neticesinde III. Selim öldürüldü. Mustafa Paşa, Selim'in öldürülmesi üzerine II. Mahmud'u padişah ilan etti ve kendisi de sadrazam oldu. Devletin merkezi otoritesini güçlendirmek için taşrada kendi hâkimiyetini kuran ayanları İstanbul'a davet etmişti. Ayanlar kendi askerleriyle İstanbul'a geldiler. 29 Eylül 1808 tarihinde yapılan görüşmeler neticesinde imzalanan belgeye Sened-i İttifak adı verildi. Bir anayasa olmamakla birlikte anayasal belge niteliği taşıyan bu belge, devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkindir. Osmanlı topraklarında yönetimin iktidarını sınırlandırmayı düşünen ilk belge olması açısından bir hayli öneme sahiptir (Gözler, 2010: 161–163).

İmparatorluğun eyalet ve şehir idaresinden ekonomik-sosyal manada vakıflardan, cemaat örgütlerinden bahsetmek mümkün iken, mahalli idareler gibi kavram ve/veya kurumlardan hatta yönetime yardımcı olan süreklilik kazanmış mahalli kurullardan söz etmek kesinlikle mümkün değildir. Merkezden atanan yöneticilerle yerel halk arasında karşılıklı bir uzlaşma yani güçler dengesinin yasallaşması görülmemektedir (Ortaylı, 2007: 86).

Gülhane Hatt-ı Hümayun'un hukuki konularda getirdiği yenilikler çok fazla işlerlik kazanamamıştır. Mahalli meclislerin kurulduğu sancaklarda 13 üyeden oluşan aralarında halkın da bulunduğu büyük meclisler kurulmuştu. Köy ve kasabalarda ise 5 üyeden oluşan meclisler meydana getirilmiştir. Taşradaki bu demokratikleşme hamlesi kurumsallaşma adına önemli bir adım olmasına rağmen meclis oluşturulurken kullanılan yöntemler bu demokratikleşme sürecine balta vurmuştur. Ayrıca mahkemeler de düzene koyulmaya çalışılmıştır. Ceza kanununda yenikler ve ticaret mahkemelerinde ise karma yapıya geçiş bu dönemde gerçekleşmiştir (Akşin, 2000b: 127–128).

Osmanlıda idari modernleşme bağlamında ilk dikkat çekici yasal belge 1864 Vilayet Nizamnamesi olmuştur. Bu belgeye kadar oluşturulan yerel meclislere seçilenler halk değil, bilakis ya mülki amirin tayin ettiği kişiler ya da benzer biçimde seçilen gayrimüslim cemaat önderleri olmuştur. Yalnızca

Osmanlıya has olmayan bu durum aynı dönemler Rusya ve Avusturya İmparatorluklarında benzer şekilde işlerlik kazanmıştır (İnalçık, 1964b: 635).

Tanzimat döneminin asıl dikkat çeken belgesi, 1857 yılında çıkarılan zenci köle ticaretini yasaklayan fermanıdır. Sultan Abdülmecid'in çıkardığı bu fermanın önce kölelerin özgürlüğünün verildiği bir ferman çıkartılmıştı. Daha sonra 1876 anayasası hazırlanırken Mithat Paşa tarafından dile getirilecek olan köleliğin tamamen yasaklanması hususu temel oluşturması bağlamında önemli bir hadisedir (Ortaylı, 2009: 106).

Osmanlıda hukukun gelişimi anayasal belgelerin ve anayasaların gelişimiyle paralellik göstermektedir. Daha önce değinildiği üzere Sened-i İttifak 1808, Tanzimat Fermanı 1839, Islahat Fermanı 1856 şeklinde kronolojik bir sıra takip etmiştir. Bu belgelerin tamamı bir anayasa değil anayasal belge niteliğindedir. 1876 Kanun-i Esasi anayasası bu bağlamda diğer belgelerden ayrılmaktadır. Bu süreç, Birinci Meşrutiyet olarak da bilinir. Abdülaziz'in hal edilmesi üzerine tahta geçen V. Murat kısa süre sonra delirince veliaht Abdülhamid Mithat Paşa'ya haber gönderip, anayasayı ilan edeceği sözünü verdikten sonra yönetimin başına geçer. Kanun-i Esasi, Mithat Paşa önderliğinde halkı temsil eden kurucu bir meclis tarafından hazırlanmıştır (Shaw ve Shaw, 1983: 219-220).

Anayasada belirtildiği üzere devletin yönetim şekli monarşi, yönetim yapısı üniter, resmi dini İslam, resmi dili Türkçeydi. Temel hak ve özgürlüklerin net biçimde 'Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi' bölümünde açıkça belirtilmiştir. Yasama organı 'Meclis-i Umumi', Yürütme organı padişah ve 'Heyet-i Vükela', yargı organı ise mahkemeler olarak netleştirilmiştir. Belirtilmese de görüldüğü üzere güçler ayrılığı ilkesi de benimsenmiştir. Meclis ikiye ayrılmıştı. 'Meclis-i Ayan', doğrudan padişah tarafından atanan ikinci bir senato görevini üstlenmiştir. 'Heyet-i Mebusan' ise dört yılda bir yapılan seçimlerde belirlenen vekillerden oluşmaktaydı. 'Heyet-i Vükela' ise bugünkü bakanlar kurulu görevini yerine getirmekteydi. (Gözler, 2010: 166-170).

II. Abdülhamid daha sonra kendisine suikast düzenlemeye teşebbüs ettiği iddiası ile Mithat Paşa'yı sürgüne gönderdi. 1878 yılında Osmanlı-Rus Harbinde

yenilgiyi bahane ederek, meclisi tatil etti. Meclis, 1909 yılına gelinceye kadar yani II. Meşrutiyetin kabulüne kadar kapalı kalmıştır. Kimi yazalar bu süreci istibdat rejimi olarak yorumlamıştır (Mardin, 2011: 91-92).

2.2.5. Diğer Alanlarda Modernleşme

1493 yılında Yahudilerin Osmanlı topraklarında ilk matbaayı kurmasının ardından 1567’de Ermeniler, 1627 yılında ise Rumlar matbaa geleneğini devam ettirdiler. Müslümanların ise matbaayı kurması 1727’yi bulmuştur 1729 yılında ise padişah ve ulamanın izni ile ilk kitaplar basmaya başlamıştır. Bu süreçte Avrupa’da yaklaşık bir buçuk milyon kitabın bulunması Avrupa ile Osmanlı arasındaki mesafeyi gösteren önemli bir rakamdır (Akşin, 2000a: 10–11).

II. Mahmut döneminde, 1826 yılında lağvedilen yeniçeri ocağı yerine kurulan yeni ordunun giydirilmesinde kullanılan Avrupa tipi uniformalar (ceket ve pantolon) değişimin ilk somut örneği olmuştur. 1829 yılında kıyafet reformu sivilleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Farklı etnik ve dini gruplara mensup memurların kıyafetleri en ince ayrıntısına kadar belirlenmişti. Bu değişiklikler yukarıdan dayatma şeklinde gerçekleştiği için halk tarafından benimsenememiştir. Bu durum ise Osmanlı modernleşmesinin temel tanımlayıcısı olacaktır. Fikir hayatında önemli bir dönüm noktası 1831 yılında ilk Osmanlı gazetesi olan Takvim-i Vekayi’nin çıkarılması olmuştur. Daha sonra ise 1834 yılında posta teşkilatının kurulması haber ağlarının gelişmesine önemli katkı yapmıştır. 1866 demiryolunun Osmanlıya geldiği yıl olarak ulaşım ağlarına eklenmiştir. Eğitim başlığında 1773 ve 1793 yıllarında açılan Deniz Mühendislik Okulu ve Kara Mühendislik Okulu hâlihazırda mevcuttur. II. Mahmut ise 1831–34 yılları arasında iki yeni okul daha açarak eğitim sistemine dâhil etmiştir. Laik eğitim sistemini isteyen II. Mahmut halk arasında ‘Gâvur Padişah’ olarak anılmaktaydı (Lewis, 2010: 114–142).

Tanzimat Döneminde bilhassa askeri alandan olmak üzere sivil alanda da pek çok okul açılmıştır. 1845 yılında daha önce açılan okullardan ilk mezunlarını vermeye başlayan Osmanlı eğitim sistemi, eğitilmiş öğretmenler öncülüğünde açılan yeni okullarda yerli kadroyla öğretim vermeye başlamıştır. Baytar mektebi,

uluslar arası ilişkiler ile ilgili okullar, hukuk okulları coğrafya ve fen eğitimi veren okullar bu dönemde açılmıştır. Öğrenci sayısı Batı standartlarını yakalayamasa da kız öğrencilerin de eğitime dâhil olması için önemli adımlar atılmıştır (Akşin, 2000b: 128–129).

Mithat Paşa, Tanzimat döneminde Niş eyaletinde görevde olduğu süre zarfında bölgede ilk eyalet gazetesini yayımlamıştır. Ayrıca gazete de yerel dillerde haberlerin olması ilgi çekicidir. İnşa edilmeye çalışılan Osmanlı kimliğine katkı yapacak bir eğitim düzeni oluşturmaya çalışan Mithat Paşa bu konuda başarılı olmuştur (Ortaylı, 2007: 79-80).

II. Abdülhamid döneminde halkı doğrudan ilgilendiren önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yazılan yeni anayasada seçimlerle meclise gelenler toplumun çoğunluğunu oluşturan halk değil yörenin önde gelen kişileri olmuştur. Tarım iyileştirilmesi halkın yüzünü güldürmüştür fakat yönetim bunu tarımsal artışa daha fazla sahip olmak için yapmıştır. Demiryolları, karayolları ve deniz ticareti iyileştirilmiştir. Bunlara ek olarak özellikle Balkanlarda çıkan isyanlar ve toprak kayıpları, Ermeni ve Rum halklarının çıkarttığı sorunlar devleti oldukça meşgul etmiştir ki Müslüman halk ihmal edilmiştir (Shaw ve Shaw, 1983: 278-294).

2.2.6. Osmanlı Modernleşmesine Yeni Osmanlılar'ın Katkısı

Osmanlıcılık düşüncesi, Osmanlıda yüzyıllarca sürmüş olan millet sistemine dayalı geleneksel Osmanlı devlet yapısının tamamen değişimini ifade eder. Millet sisteminin getirmiş olduğu bir uygulama olan toplumu tabakalara ayıran bir anlayış yerine, Fransız Devrimiyle yayılmaya başlayan vatandaşlık, eşitlik ve kardeşlik duyguları temelinde modern siyasal bir düşüncenin tercih edilmesi anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan dinsel anlamda İslam siyasal düzeninin egemenliğini kabul etmek şartıyla, gayrimüslimlere kendi dinlerini yaşam hakkı verilmesine rağmen yani dini anlamda bir eşitlikten bahsedilirken ekonomik ve sosyal hayatta bu eşitlikten söz etmek mümkün değildi. Bunun önemli bir göstergesi, gayrimüslim tebaanın siyasal elite dâhil olmaları mümkün olmamasıdır. Ayrıca cizye adında sadece gayrimüslimlerin ödemek zorunda

olduğu bir de vergi vardı. Bunların yanında daha sembolik olan bir takım başka dinsel ayrımcılığı gösteren uygulamalar da bulunmaktadır. Örneğin; silah taşıma yasağı, özel biçim ve renkte elbiseler giyme zorunluluğu, kiliselerin çan çalma yasağı gibi (Somel, 2009: 88–90).

Osmanlıcılık düşüncesinde, 19. yüzyılın ilk yarısında otoriter ve yarı dinsel bir anlayış göze çarpmaktadır. Müslim ve gayrimüslim bütün tebaa padişahın ve bürokrasinin mutlak ve adaletli otoritesi karşısında eşittir. Bu düşünceyle imparatorluktaki farklı dini grupları bir arada tutmak için çaba gösterilmiştir. Farklı etnik grupları bir arada tutmaya çalışırken halka danışılmamakta ve halk padişahın otoritesi altında edilgen bir yapıda kalmıştır (Somel, 2009, 115–116). Bu durumu eleştiren Yeni Osmanlılar daha meşrutiyetçi bir anlayışı ileri sürmüşlerdir. Yeni Osmanlıların amacı padişahın varlığını sonlandırmak veya padişahlık makamını kaldırmak değildi. Asıl amaçları bir meşveret meclisi oluşturmak yani padişahın yanında parlamenter bir yapı oluşturmaktı (Mardin, 2009b: 42–53). Yöneten kişinin yani padişahın mutlak yönetiminin yanlışlığını dile getirip bu kuruma siyasal katılımcı bir nitelik kazandırılmasının önemine vurgu yapmışlardır. Ayrıca Osmanlı birliğinin, parlamenter bir düzeyde siyasal katılımın serbest bırakılmasıyla sağlanabileceğini dile getirilmiştir (Mardin, 2009a: 350–358).

Osmanlıcılık düşüncesinin uygulamaya yönelik önemli adımlarından birisi 3 Kasım 1839 yılında Abdülmecid döneminde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayundur. Sultanın tebaasının can, namus ve mal güvence altına alınması, iltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergi sisteminin getirilmesi, zorunlu askerlik sistemi, hangi dinde olursa olsun bütün tebaa için yasalar önünde eşitlik maddeleri bu belgeyi oluşturmaktadır. Bu metni değerli kılan bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Özellikle Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında bir ayrım yapılmadığı ve eşitlik göze çarpmaktadır. Bu değişikliğin nedenlerinden en önemlisi dış güçlerin bu konuları öne sürerek Osmanlının içişlerine karışmasını engellemektir. Tabi bu durumu tek başına bu nedene bağlamak doğru olmaz. Aynı zamanda Osmanlının dağılmasını önlemek için atılan önemli bir adım niteliğindedir. Zorunlu askerlik maddesinin bu metinde yer alması onun tamamen uygulandığı anlamına gelmemektedir. Sadece Müslüman halkın askere gidiyor,

gayrimüslim halk ise bunun yerine vergi ödüyorlardı. Askerlik hususunda “de jure” olarak değişiklik yapılırsa da “de facto” olarak değişiklik söz konusu değildir. Gayrimüslimler yine askere gitmeyip para ödemişlerdir (Zürcher, 2008: 83-86).

Osmanlı bürokratlarının geliştirdikleri otoriter Osmanlılık düşüncesinin başarısızlığına karşı muhalif akımlar oluşmuştur. Bu muhalif akımlar İslamcılık ve Türkçülük gibi yeni düşünce akımlarının oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlılık düşüncesi İslamcılık ve Türkçülük akımlarının aksine romantik söylem ve motiflerden yoksundur. Akla ve sağduyuya dayalı soğukkanlı bir yaklaşım olan Osmanlılık, bürokratik köklerinden kurtulup halka inememiştir. Uygulanmaya çalışıldığı dönemde başarılı olmadığını, imparatorluğun dağılmasını engelleyemediğini söylemek mümkündür. Ama diğer taraftan Osmanlılık ideolojisinin günümüze kadar gelen önemli etkilerini de göz ardı edemeyiz (Somel, 2009: 116).

Osmanlılık düşüncesinin, Türk fikir hayatına en önemli katılarından birisi din ve ırk farklılıkları olmaksızın herkesin yasalar önünde eşitliğini savunmasıdır. Ayrıca vatandaş kavramının 1856 yılında Islahat Fermanıyla resmi bir belgede kullanılması da diğer önemli bir noktadır. Bütün tebaayı kanunlar önünde eşit tutarak yurttaşlık ve ittihat duygusu verilmeye çalışılmaktaydı. Yeni Osmanlılar da vatanın sıkıntılı durumdan kurtarılması için eşitliğin önemli bir unsuru olduğunu söylemektedirler (Nohutçu, 2006: 475).

Diğer taraftan, Osmanlılık ideolojisi kendisinden daha sonra ortaya çıkan pek çok düşünceye öncülük etmiştir. Parlamentarizm, âdem-i merkeziyetçi yönetim şekli, farklı etnik kimliklere ve dini cemaatlere gösterilen saygı gibi konularda Jön Türkler ve II. Meşrutiyet Osmanlılarını etkilediklerini söylemek mümkündür (Somel, 2009: 97-116). Buna ek olarak Yeni Osmanlıların ardılı olarak siyasal yaşamda kendini gösteren Jön Türkler, “Osmanlı Milleti” düşüncesini Yeni Osmanlılardan ödünç almışlardır (Arai, 2008: 145).

III. BÖLÜM

RUS MODERNLEŞMESİ

*“İnsanca erdemler kazandık ama
Bir yurttaşı olması gereken
Erdemleri kaybettik.”*

Nikolay Karamzin³

3.1. RUS MODERNLEŞMESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Geleneksel toplumdaki, çağdaş topluma geçiş sürecinde, farklı ülkeler, farklı başlangıç noktaları ve zamanları, yönelimin yoğunluğu, iç ve dış etkiler farklı modernleşme süreçlerini de meydana getirir (Ivanov, 2007: 1).

Osmanlı Türkiye'si ile dönemin diğer Avrupa ulus ve devletleri göz önüne alındığında, Rusya tarih ve uluslar arası ilişkiler sahnesine nispeten geç çıkmıştır ve geç önem kazanmaya başlamış bir devlettir. Bu ülke, Avrupa merkezli olarak oluşmaya başlayan dünya sistemleri açısından dikkatleri kendine ancak 1450'lerden sonra çevirmeye başlamıştır (Demirel, 2006: 203).

Rusya, başta Osmanlı örneğinde olduğu gibi, diğer pek çok toplumda görüldüğü üzere modernleşme sürecine bir anda dâhil olmamıştır. O, modernleşmeden önce toplumsal, iktisadi, dini ve yönetsel bir takım tarihsel değişim sürecinin ardından yönetsel elitler elinden biçimlenen bir dönüşüm aşamasından geçmiştir. Rusya'nın (sadece Rusya'nın değil Osmanlı'nın da)

---

³ Alexandre Koyre, 19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe, (çev.) İ. Tanju, Belge Yayınları, İstanbul, 1994, s. 24.

modernleşmeye çalışırken gösterdiği çabayı sadece az gelişmiş toplumların, gelişmiş toplumun özelliklerini alması şeklinde yalınlaşmanın yanlış olduğuna vurgu yapılmaktadır (Ortaylı, 2009: 15–17).

Trimberger'in önemle üzerinde durduğu “tepeden inmece devrimler”, Rusya'nın çarlık rejiminde uygulanmaya çalışılan modernleşme sürecini de kapsayan bir anlatıdır (Trimberger, 2003: 12). Çarlık döneminde batılılaşmayı, yönetimin en üst kademesindeki çar ve onun katı bürokrasisi elinden yürüten Rusya, sonraki dönemlerde 1905 Ekim Devrimi'yle birlikte bu sınıflandırma temelini Moore'un modern topluma geçiş aşamasında kullanılan “komünizm” sınıflandırması temeline kaydırmıştır (Moore, 2003: 481).

Diğer toplumlarda olduğu gibi Rusya'nın da sürece dâhil olduğu modernleşme pratikleri, pek çok farklı dinamiğe sahiptir. Bu farklı dinamikler toplumların kendilerine özgü bir modernleşme yolu çizmesini sağlamıştır. Farklı modernleşme süreçlerinin oluşmasında en önemli neden ise toplumların tarih içerisinde meydana getirdikleri kendilerine has olan gelenek, kültür ve folklorlardır. Tam bu noktada Rus modernleşmesini daha anlamlı kılabilmek için onun, modernleşme sürecine dâhil olmadan önceki siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılarının nasıl olduğu bu çalışma doğrultusunda önemli görülmektedir.

3.1.1. Rusya'da Modernleşme Öncesi Siyasal, Ekonomik ve Toplumsal Yapı

Rus ve Rusya tarihi ile ilgili çalışmaların orijin noktası genel manada “Rusların” etnik kökeninin ne olduğu, konuşulan dilin hangi dil ailesine mensup bulunduğu ve hangi ırklarla karıştığı şeklinde olmuştur (Acar, 2009: 9–25; Kurat, 2010: 3–17; Milner-Gulland, Dejevskiy: 1993: 23–26; Kaiser, Marker, 1994: 14–20; Riasanovsky, 2000: 11–24). Çalışma bağlamında bu denli ayrıntıya girmenin konuyu fazla dağıtacağı endişesiyle bahsi sınırlayarak, kısa ve konsantre bir Rus tarihine değinmek doğru bulunmuştur.

Rus halkının gerek etnik kökenini gerekse konuştuğu dili destekleyici bir öge olarak ele alınacak olunursa; Rusların, Hind-Avrupa menşeli Slav halkına mensup olduğunu söylemek mümkündür. Etnik köken bağlamında tıpkı diğer pek

çok ırk gibi başka ırklarla karışarak arî ırk özelliğini kaybetmiştir. Kuzeyden işgale gelen barbar kavimler (Varegler, Gotlar, Saksonlar gibi), doğudan gelen Türk kökenli göçebe kabileler (Peçenekler, Tatarlar, Hazarlar gibi) ve daha sonra batıdan gelen Litvanya kökenli yabancılarla Rus ırk böylece çeşitli ırklarla karışmıştır⁴ (Kurat, 2010: 3–8). Konunun dağılmaması adına bu bahsi burada sonlandırıp, çalışmanın bu bölümünde bahsedileceği üzere Rusya'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişimine geçilecektir.

3.1.1.1. Modernleşme Reformlarına Kadar Rusya'nın Siyasi Tarihi

Siyasi bağlamda Rus tarihinin, özellikle 15. yüzyılın ortalarına kadar işgallerle ve istilalarla şekillendiğini söylemek mümkündür. Tıpkı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Anadolu topraklarının beylikleri ayrılması gibi Rusya'da da yönetim bu şekildeydi (Ortaylı, 2008: 97–107). Bütünüyle uygulanan üniter bir devlet yapısından söz etmek mümkün değildi. Yönetimin biçimsel olarak küçük prensliklere ayrılmış olduğu Rusya'da (İtalya gibi) bu küçük birimlere 'knezlik' denmekteydi.

M.S. 830 yılına kadar Hazar Hanlığına bağlı olan Rusya, kuzeyden gelen başları "Ryurik" sülalesi olarak adlandırılan bir grup Viking tarafından, başta Novgorod olmak üzere Rusya'nın güneyine doğru inerek knezlikleri Hazar yönetiminde kurtarmış ve ardından yönetimi ele geçirmiştir (Acar, 2009: 25). Ryurik sülalesinin yönetime gelişi şöyle belirtilmektedir: Novgorod'da baş gösteren ekonomik sıkıntıların ardından halkta meydana gelen hoşnutsuzlukların veçe (meclis) tarafından giderilememesi yüzünden Vareglerin (Vikingler, Ryurikler gibi şekillerde de anılmaktadır) çağrılması biçiminde gerçekleşmiştir (Milner-Gulland, Dejevskiy: 1993: 25). Böylece 'ünlü hükümdar' anlamına gelen Rurik (? — 879) Novgorod knezliğinin yöneticisi olarak çıktığı yolda, 862 yılında Rus devletinin üniter anlamda ilk kurucusu olarak anılmaktadır (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/512996/Rurik> , (10.04.2012)).

---

⁴ Rusların etnik kökeniyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Nimet Akdes Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

Ryurik sülalesinin yönetimin başına geçmesiyle birlikte Rusya topraklarında önemli gelişmeler vuku bulmuştur. Rus devletinin kurucusu olarak tanınan Rurik, merkezi Novgorod olan Rus topraklarının yönetimini Kiev mıntıkasına kaydirmiştir. Bu durum neticesinde 9. yüzyılın geç dönemlerinden itibaren Kiev knezliği yükselişe geçmiştir (Vernadsky, 1973: 10–15).

Siyasi anlamda Rusların tarih sahnesi çıkışını simgeleyen üniter temelli bir Rus devleti oluşturan Rurik, ölünce yerine geçen oğlu İgor küçük olduğu için muhtemelen akrabası olan Oleg (?-912) iktidarı ele almıştır. Bizans'a karşı 907 yılında çetin bir mücadele vermiştir. Bu mücadele neticesine Bizans'ı müzakere yapmaya zorlamış ve ardından barış anlaşması imzalamıştır (Kurat, 2010: 21–22).

Bu dönemin önemli güçleri Bizans İmparatorluğu ve Hazar Hanlığıydı. Oleg döneminde Bizans ile yapılan anlaşmalarla ön plana çıkan Ruslar, Oleg ardından Rurik'in oğlu olan İgor'un (912–945) yönetime gelmesiyle birlikte yönünü Türk kökenli memleketlere çevirmiştir. Rurik döneminde başlayan merkezin Novgorod şehrinde Kiev'e kaydırılması, İgor zamanında Kiev şehrinin tamamen zapt edilmesiyle tamamlanmıştır (Adıvar vd., 1986: 399–400). Ruslar, Bizans ile ilişkilerin olumlu olduğu bu dönemde işbirliği yaparak ve Uz, As, Peçenek ve Alan kabileleriyle anlaşarak Hazarlar üzerine sefere çıkmıştır. Hazarlar bazı Müslüman kavimlerin desteğini alarak bu saldırıları püskürtmüştür (Kafesoğlu, 1998: 160).

Rus tarihi açısından diğer önemli bir gelişme ise İgor'un karısı olan ve aynı zamanda Rus siyasi tarihinin bilinen ilk kadın hükümdarı olan Olga (944–962) döneminde yaşanmıştır. Hükümdar ailesine mensup bir bireyin pagan inançlardan ayrılıp Hıristiyanlığı benimsemiş olması açısından kayda değer bir gelişme vuku bulmuştur. 955 yılında Ortodoks inancını benimseyip vaftiz olmasının ardından adını Helen olarak değiştiren Olga, Kutsal Roma İmparatoru Otto'dan ruhban sınıfına ait papaz ve rahip istedikten sonra, gelenleri kabul etmeyince kilise kurma çabaları neticesiz kalmıştır (Acar, 2009: 32).

Hıristiyanlığa geçiş denemesinde tam anlamıyla başarılı olduğu söylenemese de Oleg, bu düşünceyi Rus topraklarında dile ilk getiren hükümdar olarak tarihteki yerine almıştır. Oğlu Svyatoslav (965–973) yönetime geçtiği

zaman saldırgan politikalarıyla dikkat çekti. Başta Balkanlar olmak üzere özellikle Hazarlara vergi veren küçük Rus knezliklerine saldıran Svyatoslav net bir başarı sağlayamasa da Rus topraklarının hangi yönde genişleyeceği hususunda sonraki nesillere yol gösterici olmuştur (Kurat, 2010: 25–26).

Svyatoslav ölmeden önce üç çocuğu arasında ülke topraklarını bölüştürmüştü. Yarapolk'a Kiev knezliğini, Vladimir'e Novgorod ve Oleg'e Drevlyane knezliğini layık görmüştü. İlk dönemlerde aralarında anlaşan bu prensler daha sonraları iktidar çekişmesine girmiş ve en nihayetinde Vladimir (977–1015) bu mücadeleyi kazanıp Kiev knezliğinin tasarrufuna almış ve dolayısıyla Rus hükümdarı olmuştur (Acar, 2009: 33). I. Vladimir Rus tarihine konu kılan en önemli olay devletin resmi dinini Hıristiyanlık olarak belirlemesidir. O, merkezileşmiş ve gelişkin bir dini uygar devletler arasına girebilmek için bir önkoşul olarak görmüştür. Ardından uzun süren istişareler sonucunda Musevilik, Müslümanlık ve Hıristiyanlık arasında seçim yapılmış ve Rus toplumsal değerlerine en uygun dinin Hıristiyanlık olduğu 988–989 yıllarında kabul edilmiştir. Bunun ardından I. Vladimir, Hıristiyan olduktan sonraki adıyla Aziz Vladimir, ülke sınırları içerisindeki putları nehirlerle atıp, Kiev'de Desyatinnaya Kilisesi'ni yaptırmıştır (Martin, 1995: 1–21).

Resmi dinin, Hıristiyanlığın, kabulü Rusya için önemli bir dönüm noktası olmuştur. I. Vladimir bu bağlamda üzerinde önemli durulması gereken bir karakter olarak göze çarpmaktadır. Oğlu Yaroslav (1019–1054) ardılı olarak babasından hiç de geri kalmayarak önemli pek çok gelişmeye imza atmıştır. Yaroslav öncelikle Hıristiyanlığın ve Hıristiyan kültürünün yayılması için önemli çabalar sarf etmiştir. Diğer yandan Lehistan, Macaristan, Fransa ve İskandinav ülkelerine elçiler göndererek ikili münasebetleri geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Rusya'da ilk yazılı kanun olan “Yaroslav'ın Pravdası” isimli mecele yine bu hükümdar zamanda kaleme alınmıştır (Kurat, 2010: 35–37).

Yaroslav'ın 1054 yılındaki ölümünün ardından çeşitli yöneticiler gelip geçmiş olmakla birlikte bu çalışmanın yönelimi açısından pek de önemli gelişmelerin olduğunu söylemek zordur. 1223 yılına kadar iç savaş ve taht kavgalarıyla şekillenen bir siyasi tarihten bahsetmek mümkündür. Sağlanan üniter

yapı, XII. yüzyılla birlikte bozulmaya başlamış ve Kiyef, Galiç, Suzdal, Çernigov, Novgorod, Ryzan gibi knezliklere bölünmüştü. Bu tarihlerde göze çarpan en önemli knezlik Novgorod ‘cumhuriyeti’ olmuştur. Herhangi bir hükümdar tarafından yönetilmeyen Novgorod şehri, ‘veçe’ olarak adlandırılan bir meclis temelinde ‘boyarlar’ (aristokrat elitler) tarafından yönetilmekteydi. Yönetim için alınan kararlar mecliste kabul görmek zorundaydı (Moss, 2005: 61–63).

Rusya siyasi tarihinde, 1223 yılında Moğollara karşı yapılan Kalka Meydan Muhaberesi önemli bir kırılma noktası olmuştur. Rusların ‘Tatar’ olarak nitelendirdiği, önderleri Temuçin (Cengizhan) olan Moğollar, Kıpçaklarla beraber ordu kuran Rusları, Kalka Muhaberesinde ağır bir yenilgiye uğratarak, Ruslar üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bu tarihten itibaren Moğollar hızlı bir biçimde istilaya başlamışlar ve Rusya’nın pek çok bölgesini işgal etmişlerdir. 1480 yılına kadar Moğol hâkimiyetinde olan Rusların; vergi ödemek, ‘yarlık’ (yönetim belgesi) almak, Moğollarca gönderilecek olan ‘başkaki’ye (denetçiye) yardımcı olmak, ‘Orda’ya yüz sürmek gibi bir takım görevleri vardı. Bu süre içerisinde başkaldıran Ruslar zaman zaman Moğollara üstünlük sağlasa da bağımsızlığını kazanamamıştır (Riasanovsky, 2000: 67–76).

Moğol ve Altın Orda egemenliğinde geçen yaklaşık 240 yılın ardından Rusya, zayıflamaya başlayan Altın Orda devletinin bu zaafından faydalanarak 1480 yılında III. Ivan (1462–1505) döneminde Han’ın vasalı olmaktan çıkarak bağımsızlığını ilan etmiştir (McNeill, 2005: 504). Bu tarihten itibaren askeri ve idari kurumlarını oluşturmaya başlayan Moskova knezliği, diğer Rus knezliklerini de kendi etrafında toplayarak otokratik ve merkeziyetçi bir Rusya adına önemli adımlar atmıştır. Bilhassa bu dönemde Sibiryaya ve Astrahan fetihleriyle dışarı doğru genişlemeye başlanmıştır (Milner-Gulland ve Dejevskiy: 1993: 59).

Rusya’nın bu otokratik ve merkeziyetçi yapısı Grozni (korkunç) Ivan (1533–1584) döneminde güçlenmeye devam etmiştir. 1549 yılında ‘zemskii sobor’ adı verilen dini ve seküler liderlerden oluşan bir danışma meclisi kurulmuştur. Bu idari reformu takip eden süreçte 1550 yılında yayınlanan bir kanunla devlete bağlı çalışanların yetkileri ve görevleri belirlenmiştir. Merkezi hükümetin gücünü arttırmak için bakanlıklar kuran Korkunç Ivan, Dışişleri

Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ve aristokratların toprak kayıtlarının tutulduğu Pomestny'yi kurmuştur. Ivan'ın dikkat çeken diğer bir icraatı da 'opriçnina' kurumu olmuştur. 'Ayrı yer' anlamına gelen bu kurum, krallık içerisinde krallık şeklinde tanımlanmıştır ve Çar'ın düşmanlarını yok etmek için görevlendirilmiştir. IV. Ivan, daha sonra Petro tarafında lağvedilecek olan 'streltsi' askeri birliğinin de kurucusudur. İlk basımevi 1553 yılında yine bu hükümdar zamanında kurulmuş fakat zamanla devlet tekeline girerek propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Acar, 2009: 91-110).

O döneme kadar Moskova Knezi olarak adlandırılan Rus imparatorları IV. Ivan'dan itibaren çar unvanını kullanmaya başlamışlardır ve Korkunç Ivan Rusya İmparatorluğu tarihinde ilk çar olarak yerini almıştır (Pavlov, Perrie, 2003: 1-2).

Korkunç Ivan'ın ardından oğlu Fyodor Ivanoviç (1584-1598) tahtta kaldığı 15 yıl boyunca silik bir yönetim sergilemiştir. Fyodor'un yönetimde olduğu zaman diliminde, onun yardımcılığını yapan Boris Godunov ön plana çıkmıştır. Kız kardeşini Fyodor ile evlendiren Godunov bu evlilik neticesinde çar ailesi ile akrabalık tahsis etmiştir. Fyodor'un ardından yönetimi ele alan Godunov, 1605 yılında ölünce yönetimin yeni sahibinin kim olacağı problemi ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Fyodor'un tahtı bırakmasıyla birlikte Rurik hanedanlığı dönemi kapanmıştır. Bu siyasi istikrarsızlığın üzerine halkın ekonomik ve sosyal sıkıntıları da artınca on yıl süren ve 'Güçlükler Dönemi' olarak adlandırılan zorlu bir süreç başlamıştır. 1603-1613 yılları arasını kapsayan bu döneme, halk kökenli pek çok isyan ve siyasi endişe taşıyan 'Düzmece Dimitry' olayı damgasını vurmuştur. İç karışıklıklara çözüm arayan Rusya'nın bu zayıflığını fark eden Lehlilerde (Polonyalılar) olaylara dışarıdan müdahil olmuşlar ve iç karışıklıkları dışarıdan desteklemişlerdir. Zemskii Sobor'da (bütün yurt temsilcilerinin oluşturduğu meclis) uzun süren istişareler neticesinde tüm tarafları memnun eden ve kimseyi rahatsız etmeyen bir karar alınarak Michail Federoviç Romanov (1613-1645) Rus İmparatorluğunun yeni Çar'ı seçilmiştir (Riasanovsky, 2000: 158-173).

Çar Fedoroviç dönemini öne çıkan olaylar arasında komşu ülkelerle yapılan barış antlaşmaları göze çarpmaktadır. İsveç ile Stolbovo Barışı (1617),

Leh Prensi Vladislav ile Deulina Barışı (1618), Lehistan ile Ebedi Barışı (1634) Fedoroviç zamanında imzalanan barış akidleridir. Bunlara ek olarak Fedoroviç, Azak Kalesi meselesinde (1642) Osmanlı ile karşı karşıya gelmek istemediğinden bu bölgeden çekilmiştir (Kurat, 2010: 213–218).

Ölen Çar'ın ardından oğlu Aleksey Michayloviç (1645–1676) yönetimi ele aldı. Dönemin göze çarpan en önemli gelişmesi 'Olujenya' adıyla yayınlanan kanunnamedir. 1649 yılında hazırlanan ve çoğaltılan kanunname, Rusya'nın diğer bütün knezliklerine dağıtılmıştır. Diğer çarlar döneminde olduğu gibi bu dönemde de halk kökenli ayaklanmalar yaşanmıştır. Ayrıca 'Ruslaştırma' politikalarının uygulanmaya başlaması yine bu çar zamanında olmuştur (Moss, 2005: 162–169).

Aleksey'in ölümünü takiben yerine oğlu III. Fyodor (1676–1682) geçti. Genişleyen devlet sınırlarına paralel biçimde toplumsal karşıtıklarda yaşandı. 1677'de, Razin ayaklanmasından kalan isyanlar devam etti. Rusya'nın en önemli askeri birliği olan streltsiler 1682 yılında boyarlara karşı ayaklandılar. Diğer yandan bu dönemde ilk defa Rus-Osmanlı karşılaşması vuku bulmuştur. Çihrin Seferi olarak kayıtlara geçen seferin ardından başarılı olan Rusya, Osmanlı ile 1681 yılında Bahçeşehir Antlaşmasını imzalamıştır. 1682 yılına gelindiğin Çar'ın ölümünün ardından yerine oğlu Petro yönetime gelmişti. Fakat henüz 10 yaşında olan Petro tahtı V. Ivan ile paylaşmıştı (Acar, 2009: 137–139).

Petro'nun yönetime geçişiyle birlikte reform ve modernleşme hareketleri önemli bir ivme kazanmıştır. Rusya'nın siyasi tarihi artık Petro'nun modernleştirici hamleleriyle şekillenecekti. Yenileşme hareketlerine geçmeden önce Rusya'nın ekonomik ve sosyal yapısını da değinmek doğru olacaktır.

3.1.1.2. Modernleşme Reformlarına Kadar Rusya'nın Ekonomisi

Rusya ekonomisini şekillendiren önemli unsurlar; coğrafi koşullar ve iklim koşulları olmuştur. Rusya coğrafi özelliklerine ve iklim şartlarına bağlı olarak tarım için çokta elverişli olmayan bir arazi yapısına sahiptir. Yüz ölçümünün büyüklüğüne paralel olarak birden fazla iklim kuşağında yer almasına rağmen ekilecek arazinin eksikliği Rus toplumunu olumsuz etkilemiştir. Bilhassa,

durumun ne kadar vahim olduğunu belirtmeye çalışan Richard Pipes, “olumsuz doğa koşullarında sürdürülen bir tarımsal etkinliğe aşırı bağımlılık, belki de Rus tarihindeki sorunları tek başına belirleyen en temel nedendir” şeklinde durumu özetlemiştir (Milner-Gulland ve Dejevskiy: 1993: 16–24).

İklim koşullarının bu derece çetin olduğu coğrafyada halkın temel geçim kaynaklarını; av hayvancılığı, arıcılık, kürk hayvanları, balıkçılık, deniz taşımacılığı, dokumacılık, ormancılık ve tarım oluşturmaktadır. Bilhassa vergilerin ağır ve sık olduğu dönemlerde kürk hayvanlarından elde edilen kürkler ayrı bir önem kazanmıştır. Bunlara ek olarak, iklim şartlarının zorluğunun yanında ülkede bulunan pek çok nehir ise ulaşım ve taşımacılık ağının gelişimini sağlamıştır (Kaiser ve Marker, 1994: 39–40).

Rusya özellikle Moğol yönetimi altında olduğu dönemde ağır ağır süren fakat önemli addedilmesi gereken gelişmeler yaşadı. Ruslar, tarım nüfusunun yoğunlaştığı ilk bölgeler olan ırmak kıyılarından uzaklaşıp yavaş yavaş ormanlık bölgelere yayıldılar. Geniş alanlar ise ağaçların kesilmesiyle tarıma toprak kazandırılmaya başlanmıştır. Sürekli olarak Rusları zorlayan sert iklim koşullarının olduğu bölgelerde bu yeni tarım alanları çokça yoksul olmakla birlikte kalabalık olarak nitelendirilebilecek köylü sınıfının yerleşmesini sağladı (McNeill, 2005: 392).

Kiyef Rusya’sının büyük knezlik olduğu dönemlerde, mevcut bir ‘para sistemi’nden söz etmek mümkündür. Gümüşten yapılmış olan sikkeler ‘kuni’ olarak adlandırılmış ve bu kelimenin Moğol istilasından sonra yerleştiği belirtilmiştir. Diğer yandan bu para sistemi yaygın olarak kullanılmamakla birlikte bilhassa yüksek tabaka elitler ve Vereg-Rus kökenli tüccarların tekelinde olan bir uygulama niteliğinde idi. Moğolların 1257 yılında vergileri düzenli olarak alabilmek için hâkim olduğu Rus topraklarında nüfus sayımı yaptığı da bilinmektedir. Yönetim üstünlüğünün Moskova Knezliğine geçtiği dönemde ise ekonomik canlılık Moskova’ya kaymıştır. XIII – XV. yüzyıllar arası Rus ekonomik hayatının sönük geçtiği yıllardır. Yeni bir toprak sistemine geçmeye çalışan Rusya bu düzene geçiş aşamasında çeşitli sancılar yaşamıştır. ‘Büyük Kıtık’ olarak tarihe geçen 1601–1603 yılları arsında vuku bulan kuraklıkların

ardından sadece devlet eliyle gömülen 127.000 kişinin açlık yüzünden öldüğü belirlenmiştir. Bu dönemin ardından 1656 yılında bakır paralar kesilmeye başlandı ve bu durum enflasyonu tetikledi. Bakır paraların kesimi başladığı yılda 100 gümüş kuni 104 bakır kuni iken, 1663 yılına gelindiğinde 100 gümüş kuni 1500 bakır kuni olmuştur. -Bu durum halk ayaklanmasını beraberinde getirmiş ve neticesinde bakır para basımı durdurulmuştur (Kurat, 2010: 18–244).

3.1.1.3. Modernleşme Reformlarına Kadar Rusya’da Toplumsal Yapı

Rus modernleşmesi bölümünün henüz başında bahsedildiği üzere, geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş sürecinin oluşumunu ve gelişimini farklı kılan temel argümanlardan biri toplumların geçirdiği birbirine benzemeyen özgül tarihsel süreçlerdir. İş bu noktada Rus modernleşmesini diğer pek çok modernleşme süreci geçiren ülkelerden ayıran nokta da Rus toplumunun kendisine özgü gelişim biçimidir (Ivanov, 2007: 1).

Rus toplumunun tarihsel devinim içerisindeki dönüşümüne değinmeden evvel onun temel özelliklerine temas etmekte yarar vardır. Slav kökenli bir halk olarak nitelendirilen Ruslar, Karadeniz kıyılarına kadar hâkim olan Bizans’a ve Volga bölgesine hüküm süren Hazar’lara uzunca yıllar vergi vermiştir. Ruslar ormanlık bölgelerde, bataklık kıyılarında, nehir ve göl kenarlarında evleri olmasına rağmen ekilecek toprağın az olmasından dolayı göçebe bir hayat sürmüşlerdir. Onların, yapılan savaşlarda alınan esirleri köle olarak sattığı ama toplumun kendi iç dinamikleri içerisinde sınıfsal anlamda bir köle sınıfı bulunmadığı belirtilmiştir. Eski dönemlerden beri süregelen halk temsilcilerinden oluşan ‘veçe’ olarak nitelendirdikleri bir meclis mevcuttur. Rus toplumunu anlatan ve önemli bilgiler veren ilk yazılı eser ise 1111 yılında ‘İlk Rus Kronik’idir (Acar, 2009: 18–26).

Hıristiyanlığın kabulünün ardından, Rusya’da toplumsal yapıda önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Hıristiyanlığın kabulü öncelikle Rus milletinin teşekkülünde etkili ve tamamlayıcı bir unsur olmuştur. Manastırlar çiftlik şeklinde olmasından dolayı Rusya’da daha önce uygulanmayan tarzda toprak işletme ve ekonomi modeli oluşmaya başladı. Ortodoksluğun kabulüyle birlikte ‘Kiril’

alfabesi Rus kültürüne girmiştir. Rusya'nın bu seçimiyle birlikte toplumsal olarak Avrupa'dan kopuş süreci de başlamış oldu. Avrupa'da yaygın olan iki önemli mezhep Katolik ve Protestanlıkta ayrıca yazı dilinde kullanılan alfabe de Latin alfabesiydi. Rusya Ortodoksluğu ve Kiril alfabesini tercih etmesiyle birlikte, daha sonraları modernleşme sürecinde model alacağı Avrupa'dan uzaklaşmıştır. Farklı bir söyleyişle her ne kadar Ortodoksluk da bir Hıristiyanlık dini/mezhebi ise de Avrupa'daki yaygın Hıristiyanlık anlayışı 16. yüzyıla kadar sadece Katoliklik, 16. yüzyıl ile beraber Katolikliğin yanı sıra Protestanlık tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla Ortodoksluk bu her iki seçime de uzak kalmıştır. Toplumsal yapıyı doğrudan etkileyen önemli olaylarından bir diğeri ise Rus toprak düzeninin feodal yapıda olmayışıdır. Halk gerek 'de facto' olarak gerekse 'de jure' olarak özgürdü. Rus toprakları Avrupa feodal düzeniyle parçalanmışlık bağlamında benzerlikler gösterse de halk özgür idi. Yani: Batı feodalizmindeki gibi "kölelik" ile "özgürlük" arasında sadece özgürlük-altı statüye karşılık gelen "serflik"ten uzak bulunuyorlardı. Knezlerin toplumsal yapı içerisindeki yeri ele alınca ve diğer yandan coğrafi – ekonomik gelişmeler de tartılınca Rus toprak düzeninin feodalizm olmadığı iyice belirginlik kazanmaktadır (Kurat, 2010: 21–37).

Siyasi yönetimden kaynaklanan, üniter bir devlet olmadan önce, Rus toplumunda knezlikler arasında düşmanlıklar mevcuttu. 1480 yılına gelindiğinde Moğol hâkimiyeti kırılmıştı ve Rus toplumu da bu özgür ortamı birleştirici bir unsur olarak kullanmayı başarmıştı. 1497 yılında III. Ivan döneminde çıkarılan bir kanunname ile boyarların güç kazanmasıyla birlikte köylüler için toprağa bağlı kölelik olarak nitelendirilen serflik başlamış oldu. Diğer yandan 'Üçüncü Roma' mitosuyla birlikte halkın milli duyguları uyandırılmaya çalışılmıştır. Roma imparatorluğunun dağılması ardından, İstanbul'un fethiyle birlikte Doğu Roma'nın düşmesinin akabinde Rusya kendisini Üçüncü Roma olarak görmüştür. Korkunç Ivan yönetiminin hüküm sürdüğü yıllarda aristokrasi zümresinin tasfiye edildiği, ahalinin de iç bölgelerden uzaklaştırıldığı bilinmektedir. Boşalan bölgelerde toprağı ekecek kimse kalmadığı için halk yiyecek sıkıntısı da çekmiştir (Parmele, 2011: 24–32).

Moğol hâkimiyetinin yaklaşık 240 yıl sürmesinin ardından Moğol üstünlüğü sonlandırılmıştı. Toplum üzerinde yıllarca etkin olan bu grubun Rus

topraklarında arındırılmasının halk arasında büyük sarsıntılara yol açacağı düşünülmüştür. Fakat olaylar beklentilerin aksi yönde gelişti ve birkaç küçük isyan ile geçiştirildi. Rus halkı 1480 yılında yeni bir toprak reformuyla karşı karşıya kalmıştı. ‘Votçina’ adı verilen toprak sisteminde toprak babadan oğla geçmiyor, devlet işlenecek araziyi görevleri gereğince köylüye veriyordu ama toprağın asıl mülkiyeti yine devlette kalıyordu. Böylelikle 1–2 milyon hektar toprak halka dağıtıldı ve bu yeni düzene ‘pomestye’ denildi (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 59–61).

Rus köylüsü için önemli bir dönüm noktası köylü serfliğin kanunlaştırılması olmuştur. 16. yüzyılın sonlarında yayınlanan kanuna göre köylülerin toprağa yerleşmesi bir takım şartlara bağlanmış ve bir nevi ortakçı statüsüne geçilmiştir. Özellikle boyarların topraklarında çalışan köylüler ayrıca vergi ödemek zorunda kalmışlardır (Kollmann, 2009: 61–62).

Durumu bu denli kötüye giden Rus ahalisi 1607 yılının Ekim ayında Rusya topraklarında boyarların ve köylülerin içerisinde bulunduğu kötü şartları lehine kullanmaya çalışan tüccarların tahakkümünü kırmak ve köylüleri köle durumuna sokan kanunları kaldırmak maksadı ile ilk büyük köylü isyanını ‘Bolotnikov İsyanı’ nı çıkartmıştır (Vernadsky, 1969: 134–138).

Daha önceki bölümlerde de değinilen ‘güçlükler dönemi’ Rus toplumsal yapısında isyanlarla şekillenmiş bir dönemdir. Romanov ailesinin yönetimin başına geçmesiyle birlikte anarşi son bulmuştur. 1628 yılında, bir köylü olan Vasili ile toprak sahibi olan Lavrentii arasında imzalanan anlaşamaya göre, Vasili toprağı işlemeye, üzerine bir ev yapmaya, her hangi bir suça karışmamaya, vergi ödemeye dair verdiği sözün karşılığında gönüllü olarak serf olmayı kabul etmiştir. Bu olay ile birlikte Rusya’da feodalizm tamamlanmış ve serflik artık yerleşmiştir. Halk feodalizme ilk tepkisini 1648 yılında çıkardığı bir isyanda gösterse de asıl önemli ayaklanma 1671 yılında tarihe ‘Razin Ayaklanması’ olarak geçen isyandır (Acar, 2009: 122–134).

Toplumsal yapının önceleri tarıma ve avcılığa dayalı olduğu Rusya’da, Moğol istilası ile yavaş yavaş kurumsallaşmaya evrilen ekonomik düzenden bahsetmek mümkündür. Moğol hâkimiyetinin kırılmaya başladığı süreçte ise

savaşlar nedeniyle ağır vergi yükünü kaldıramayan köylü, özellikle feodalizmin toplumsal yapının iliklerine kadar işlemleriyle isyan etmiştir. Kabul edilen pek çok hukuki belgenin Rus toplum yapısına uymadığı söylemek mümkündür. Ayaklanmaların toplum içerisinde nicelik bağlamında en fazla yeri olan köylülerce başlatılmasının temel nedenlerinden birisi de budur (McNeill, 2005: 509).

3.1.2. Rusya'nın Modernleşme Çabaları

Rusya'nın Batı'ya yakın olmasına ve çeşitli vesilelerle münasebetler kurmasına rağmen modernleşme konusunda biraz geç kaldığını söylemek mümkündür. Kurat bu durumu şöyle açıklamaktadır; Ruslar, 18. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'nın kendilerinden daha üstün olduğunu kabul etmediler. Modernleşmek veya batılılaşmak için ise ön koşullardan biri Batı'nın üstünlüğünü kabul etmektir. Diğer taraftan Ruslar gerek dini bağlamda gerekse toplumsal açıdan bu yüzyıla kadar kendilerini üstün gördüler (Kurat, 2010: 239–241). Buna ek olarak 1610 yılında Batı'nın Rusya'yı işgal etmesi Avrupalılaşmaya yaklaşmış olan Rusya'nın Batılılaşmasını neredeyse yüz yıl geciktirmiştir (Toynbee, 1953: 54).

Ortaylı ise Rusya'nın geç batılılaştığı söylemini kabul etmiyor, Rusya'nın seçkin sınıfında hümanizmaya, Avrupa kültürüne eğilim ve Avrupa tarzının eğitim, kılık, kıyafet vb. alanlara işlediğini belirtiyor (Ortaylı, 2009: 26). Hughes'ten aktaran Acar ise etkili kurumların başka kültürlerden ödünç alınması anlamından 'Avrupa tarzı modernliğin' 17. yüzyılda Petro döneminde başladığını belirtir (Acar, 2008: 62–63).

Rus toplumunda modernleşme öncesinde yapısal bir takım reformların evvelinde fikirsel bağlamda gelişmeler yaşanmıştır ki bu durum reformların modernleşme hamlesine dönüşme de önemli rol oynamıştır. Düzeni eleştiren bu düşünce akımları, Batı'nın ilerleyici düşüncesine tedbirli yaklaşmayı tercih eden 'Slavofil'ler, dini hayatı yeniden düzenleyen 17. yüzyıl ortalarında yapılan reformları benimsemeyen 'Raskolnikler'dir (Riasanovsky, 1985: 3–8).

Rusya'nın modernleşme hareketleri olarak adlandıramayacağımız fakat toplumsal, askeri, yönetsel, hukuki alanları düzenlemeye yönelik bir takım reform girişimlerinde bulunduğunu söylenebilir. Toplumsal manada sınıfsal düzenlemelerin yapılmaya çalışıldığı, askeri alandan özellikle Avrupa'dan gelen savaş eğitmenleri, askeri ihtiyaçları gidermek için kurulan fabrikalar, dini kitapların basımı için işlerlik kazanan matbaalar Rusya'nın reform çabalarına örnek olarak gösterilebilir (Kurat, 2010: 241–243).

Büyük Petro dönemine kadar yöneticiler tarafında özellikle askeri ve toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik küçük reformist adımlar atan Rusya artık modernleşme adına aradığı fırsatı yönetime geçmeden önce Avrupa seyahatini tamamlayana ve Batı'yı gerçek anlamda Rusya'ya taşımak isteyen Petro ile bulmuştu.

3.2. RUS MODERNLEŞMESİ'NDE YAPISAL DEĞİŞİM

Modernleşme kavramının tartışıldığı bölümde değinildiği üzere modern kavramına tek bir açıdan bakmanın tanımlama adına eksiklik içerdiği betimlenmiştir. Rus modernleşmesi bağlamında da konunun daha iyi serimlenebilmesi için farklı çerçevelere değinmek yerinde olacaktır. Rus modernleşme sürecini yalnızca siyaset bilimi perspektifinden modernleşme ile ilişkilendirmeye çaba harcanırsa, ekonomik, toplumsal ve sosyal açılara dem vurulmaz ise tartışma sığ kalacaktır. Rus modernleşmesini değerlendirirken siyaset bilimi bağlamında modern kavramı ele alırken “modern devlet” olgusunu ön plana çıkartılacaktır (Jung ve Piccoli, 2004: 20–27). İktisadi konulara değinirken ise kapitalist süreçle ilişkilendirilecek (Çetin, 2003: 1–2), Diğer yandan toplumsal ve sosyal alana ilişkin veriler de “modern” kavramının önemli bir göstergesi olan sekülerizm ile değerlendirilecektir (Berkes, 2011: 17–18).

Rus modernleşmesinin başlangıcında yer alan en önemli figür olarak I. Petro'yu göstermek mümkündür. Petro yalnızca Rusya'yı modernleştirmekle kalmadı toplumsal yapıda da bir devrim (social revolutions) gerçekleştirdi. Modernleşmenin ardından oluşan yapının temel özelliklerini; askeri ve merkezden

yönetim, tarihsel süreç içersinden gelen yaygın olmayan köylü ayaklanmaları ve siyasi hareketlenmelerin sıra dışı olmadığıdır (Skocpol, 1976: 178).

Bürokratik ve yönetsel anlamda geleneksel Rus siyasi anlayışından radikal kopuşlar olmuştur. Toplumsal ve bürokratik problemlerin çözümü için pek çok yapı geliştirilmiştir. Rus toplumunun ilerleyişini destekleyen önemli olgulardan bir tanesi organize olmuş devlet bürokrasisidir (Rowney, 1982: 87).

Rusya'nın modernleşme serüveninin başlangıç tarihi ise 1678 yılında Avrupa başkentlerini geziye çıkan ve orada tecrübe ettiklerini kendi ülkesinde uygulama fikrine haiz olan Petro'nun, 1698 yılında 'streltsi' ayaklanmasıyla gezisini yarıda keserek bu Rus yeniçerilerini lağvetmesine sabitlenebilir. Modernleşmenin sembol yeri olarak ise 1703 inşasına başlanan St. Petersburg'tu v ayrıca bu şehir daha sonra başkent olarak Rusya'nın Avrupa'ya açılan penceresi konumuna geldi.

3.2.1. Siyasi Alanda Modernleşme

İdari yönetim alanında Avrupa seyahati sırasında Hollanda şehircilik yönetiminden etkilenen Petro (1689–1725), 1699 yılında 'Belediyelerin Özerk Yönetimi' kanunu çıkarttı. Genel olarak yerel birimlerde devlet yöneticilerin aldığı rüşvetin önüne geçmek, yerel özerkliklerle yönetimi kolaylaştırmak ve bu kanundan yararlanmak isteyen belediyelerin vergi artışını kabul etmesi şartıyla hazine gelirlerini arttırma hedeflenmiştir. Diğer yandan 1717 yılında 'kolej' adı verilen bakanlıkların işlevlerini yeniden tanımlayan ve devlet yönetiminde nizam getirmesi beklenen kanunu yayınladı Yönetsel alanda bu gelişmelere ilave olarak, 'Boyar Duma' olarak adlandırılan aristokratlar meclisinin yetkileri alınarak görevine son verildi ve yerine 'senato' kuruldu (Acar, 2009: 143–144, 150).

İdari sahada İsveç ve Hollanda'yı kendine model alan Petro, eyalet sistemi ve meclis yapısındaki değişikliklerin yanı sıra kilisenin etkinliğini kırma düşüncesini hayata geçirmiştir. 1724 yılında kiliseyi de 'Mukaddes Sinod' (diyanet işleri) bakanlığına (kollegium) bağlayan Petro, kilisenin devlete tabi bir kurum olması gerektiğini belirtmiştir. (Kurat, 2010: 250–260).

Devlet yönetiminde merkezîyetçi eğilimleri arttırmaya yönelik olarak Petro, 1721 yılında Rusya Devletinin artık imparatorluk olduğunu yasalaştırdı ve kendisine ‘vatanın babası’ ve ‘Great’ (Büyük) unvanını layık gördü (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 94–95).

Petro, 1726 yılındaki ölümünden önce 1725 yılında karısı I. Katerina’yı tahtın kendisinden sonraki sahibi ilan etmiştir. Petro’nun ölümünün ardından II. Katerina’nın tahta geçişine kadar (1762) siyasi anlamda Rus İmparatorluğu önemli bir istikrar sağlayamamıştır. İmparator Petro’dan İmparatoriçe II. Katerina’ya kadar olan 36 yıllık bu dönemde 5 Çar/Çariçe ve pek çok o sırada güçlenen boyar yönetiminde söz sahibi olmuştur (Moss, 2005: 252-265).

Petro’nun reformlarının demlendiği bu dönemde özellikle askeri görevlere getirilen Almanlar, I. Katerina, II. Petro ve Anna’nın hüküm sürdüğü yıllarda yönetimde önemli mevkilere gelmeye başlamıştı. Bu durumdan hoşnut olmayan bazı Rus askerler tarafından yapılan bir darbe neticesinde Alman nüfuzuna son verilip yönetime Petro’nun kızı Elizeveta’yı (I. Elizabeth, 1741-1761) getirdiler (Parmele, 2011: 151-152).

Güçlü bir Çar’ın çıkmadığı bu dönemde merkezi siyaseti yönlendirebilecek ve yeni reform hamlelerinde bulunabilecek idareli bir yönetici çıkmamıştır. Yalnızca, Elizaveta yönetiminde senatonun yönetimdeki etkisi arttırılmaya çalışılmış ve bu girişimler 1756–1763 yılları arasında ‘yedi sene harbi’ olarak bilinen savaş yüzünden etkinliğini sağlayamamıştır (Riasanovsky, 2000: 240–242).

Rus siyasi tarihine ‘aydın despotizmi’ kavramını yerleştiren isim olan II. Katerina (1762–1796), eşi Çar III. Petro’yu askerlerin de desteklediği bir darbe sonucunda iktidardan indirip kendisini Çariçe ilan etmiştir. III. Petro ile kendi isteğiyle evlenmeyen fakat yönetimi ele geçirmenin yolunun buradan geçtiğini bilen II. Katerina evlendikten sonra Ortodoksluğu kabul ederek Rus halkının da sevgisini kazanmıştır. Tahtı ele geçirdikten sonra özellikle Voltaire, Diderot ve Montesquieu ile yazışmalarda bulunmuş ve onların aydın fikirlerini takip etmiştir. Diğer yandan ise toplumun büyük kısmını oluşturan ve hala cahil olan halkı ise ezmeye devam etmiştir. Bu bağlamda onun yönetimi aydın despotizmi olarak

nitelendirilmiştir. Katerina'nın bu aydın görüntüsü siyasi modernleşmeye de yansımıştır. 1762 ve 1763'de bürokratik usulsüzlük ve yolsuzluklarla mücadele etmek amacıyla kanunlar çıkarmıştır. Buna karşıt olarak despot görüntüsünü de eğitim yansıtmıştır. Rus eğitim sisteminde eğitim dilini yalnızca Rusça olarak belirlemiş ve zorunlu kılmıştır (Acar, 2009: 179–186). II Katerina, Petro'dan farklı olarak aşırı askerileşmiş yapıyı yumuşatarak aldığı kararlarda halkın taleplerini de göz önünde tutmuştur. Bu sebebe mukabil 'aydın despot' olarak anılmaktadır (Madariaga, 1990: 218).

'Nakaz' isimli ve 500 maddeden oluşan bir kanunname bastıran Katerina, devrinin en ileri, en insancıl fikirlerini dile getirmiştir. Montesquieu'nun 'yasaların ruhu' eserinden etkilenerak hazırlattığı bu kanun 1767 yılında pek çok Avrupa ülkesine de gönderilmiştir. II. Katerina bu aydın hamlelerinin hakla inmediğini geç olmadan görmüştü ve 1778 yılında bu yeni yasaları kaldırdı ve ülkede merkeziyetçi, despot ve monarşi temelli bir yönetime geçildiğini duyurdu. Yönetimsel bağlamda Petro'nun yerleştiği eyalet sisteminde değişikliklere gidildi. 20 vilayetten müteşekkil olan Rusya, 1775 yılında 50 vilayete bölündü başlarına yüksek yetkili valiler atandı (Kurat, 2010: 283–285).

Rusya'nın Osmanlı ile siyasi ve askeri anlamda ilk kez karşı karşıya geldiği 1637 yılındaki Azak Kalesi mevzusunun ardından pek çok kez Osmanlı ve Rusya arasında el değiştiren kale 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile kale Rusya'da kalmıştı. II. Katerina döneminde ise başta Kırım olmak üzere Osmanlı aleyhine genişlemesi ve akabinde Lehistan topraklarıyla birlikte Rusya tam bir imparatorluk haline gelmiştir (Shaw, 1994: 334–341).

II. Katerina'nın ardından oğlu Pavel Çar ilan edildi. I. Pavel (1796–1801) Rusya'nın tarihten beri süre gelen siyasi bir sorunu olan taht verasetine çözüm getirmeye yönelik modern bir adım atmıştır. 1797 yılında çıkardığı bir kanun ile birlikte taht artık Çar'ın büyük oğluna eğer oğlu yoksa Çar'ın en büyük kardeşine devredilecekti. Pavel'in bu uygulaması Romanov sülalesinin devrim ile sonuçlanan hanedanlığının sonuna kadar devam etmiştir (Vernadsky, 1969: 146–148).

1802 yılında tahta geçen I. Aleksandr (1802–1825) yönetimin başında olduğu süre boyunca siyasetinde tıpkı II. Katerina döneminde olduğu gibi önce liberal politikaları daha sonra ise muhafazakâr politikaları benimsemiştir. Siyasal yapıda senatonun işlerliğini arttırması, basına uygulanan sansürlerin kaldırılması, başta Müslüman azınlıklar olmak üzere azınlıklara bir takım haklar tanınması gibi girişimleri liberal olarak nitelendirebileceğimiz Aleksandr, anayasal monarşinin 1815 yılında Viyana Kongresinde dillendirilmesinin ardından 1860'lara kadar sürecek olan muhafazakârlık dalgası başlamıştır (Acar, 2009: 205).

Rus halkının bilincinde gericilik, siyasal duraklama ve toplumsal baskının en üst düzeyde uygulandığı yönetim I. Nikola (1825-1855) çarlığıdır. Rus imparatorluğunun yönetimini eline aldığı dönemde I. Nikola, Dekabristler'in isyanıyla karşı karşıya kalmıştı. İsyanın göz çarpan önemli niteliği meşruti bir yönetim istiyor olmasıdır. İsmi aralık ayında gerçekleştiği için bu aydan alan isyan çarlık rejimine silahlı bir tehdit olması hasebiyle önem arz etmektedir. Birçok kişinin idamıyla sonuçlanan isyanın ardından I. Nikola sert tedbirlere yönelmişti. Diğer yandan imparatorluğa kimlik kazandırma uğraşında olan Çar, Rus imparatorluğuna resmi bir çerçeve dahi belirlemiştir. Özellikle, 'Resmi Milliyetçilik', 'Ortodoksluk' ve 'Otokrasi' kavramları I. Nikola rejiminde artan oranda değer kazanmış ve resmi bir söylem haline gelmiştir. Bu dönem tanımlarken bürokrasi ve köylülerin serfliğinin devam ettiği şeklinde nitelendirilebilir. Kurulan gizli polis teşkilatlarıyla ve basın ve yayına getirilen sansürlerle fikri gelişimin önü kesilmiştir (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 120–121).

Nikola'nın büyük oğlu olan II. Aleksandr (1855–1881) Rus tarihinde yeni bir dönüm noktasının merkezinde yer almıştır. Modernleşmenin en önemli figürü olan I. Petro'nun ardından istikrarlı ve reformist kimliğiyle pek fazla ön plana çıkan Çar'dır. Yönetimde, askeri alanda, hukukun yeniden yapılandırılmasında ve toplumsal düzeyde yapmış olduğu reformlardan dolayı 'liberal çar' olarak nitelendirilmiştir. Bu denli çabasına rağmen Rusya'nın geçmişten gelen sorunlarına çare olamamıştır (Riasanovsky, 2000: 408–409).

Kurtarıcı Çar olarak nitelendirilen II. Aleksandr, özellikle mujiklerin kadim zamandan beri talep ettikleri özgümlüklerini sağladığı için bu şekilde adlandırılmıştır. Yönetmel alanda ise liberal temelde reformlar yapmıştır. ‘Zemstvo’ olarak bilinen yerel idare meclisinin yetkilerini ve işlerliğini arttırmıştır. Vakıf sistemine benzer bir şekilde çalışması öngörülen bu yönetim biçiminde hastaneler, yollar ve okullar bu idare birimine devredilmiştir (Acar, 2009: 154–155).

1881 yılında bir grup ihtilalcının düzenlediği bir bombalı saldırının ardından ölen II. Aleksandr Rusya’da bir rüyanın da sonuna gelindiğini gösteriyordu (Yılmaz, 2008: 128).

Babasının ölümünü ardından Çar olan III. Aleksandr (1881–1894) dönemini tanımlarken; reaksiyon rejimi, otokrasi, istibdat, Rus milliyetçiliği, Ruslaştırma siyasası gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Rusya’yı tek bir devlet; Çarlık, tek bir millet; Rus, tek bir görüş; Ortodoksluk haline getirmeyi hedeflemiştir. 1889 yılında yerel yönetimlere verilen özerklikleri kaldıran ve yerel yönetimin başına kendisine bağlayan Çar, hükümet dairelerin kontrolünü kendi eline almıştır (Kurat, 2010: 359–360).

Çarlık Rusya’nın ve Romanov hanedanlığının son temsilcisi olan II. Nikolay (1894–1917) iktidara geldiği sırada Rus halkı patlamaya hazır bir bomba gibiydi. Mujikler bir yandan serbest bırakılmalarının ardından kendilerine verilmeyen toprakları isterken diğler yandan iş bulma umuduyla sanayileşmiş şehirlerde çok düşük ücretlere çalışmak zorunda kalmıştır. Sosyalist aktiviteleri destekleyen çoğu üniversiteli bir kısmı da okullarda okuyan gençler bulunmaktaydı. Halkların kendi kaderlerinin kendilerinin belirlemesi talebiyle Rus toplumunun diğler etnik ve dini unsurlarının da desteğini almışlardır. İnsan haklarının, işçilerin ve ezilenlerin savunucusu olan bu gençler 1905 Devrimi’nde başarılı olamasa da 12 yıl sonra 1917 yılında arzuladıkları devrimi gerçekleştirebilmişlerdi (Acar, 2009: 317–319).

3.2.2. Askeri Alanda Modernleşme

Rus modernleşmesinin önünde duran en önemli engel Rus yeniçerileri olarak nitelendirilen ‘strelets’ isimli askeri birlikti. Bu askeri grup Çar öldükten sonra yerine hangi oğlunun geçeceğini belirleyebilecek kadar güçlü bir konuma gelmişti. Bunun yanı sıra çıkarılan yasalarda, çarın kararlarında, askeri konularda fikir beyan etmekte ve sık sık isyan çıkartmaktaydılar. Muhafazakâr bir duruş sergileyen bu askeri grup ayrıca ‘Raskolnik’ (eski din) taraftarıydılar. Streletsler bu mevcut konumlarını korumak için yapılan reformlara karşı bir tutum sergilemekteydi. Bu durumun farkına varan Petro, modernleşmenin önündeki askeri engeli kaldırmak için 1698 yılında Avrupa seyahatindeyken Streletslerin çıkardığı isyan neticesinde Rusya’ya geri dönmüş ve kanlı bir şekilde isyanı bastırıp birçok askeri idam ettirmiştir. Bu olayla birlikte yeniçeri ordusunu lağveden Petro onların yerine ‘preobrajenski’ ve ‘samenovski’ adında iki farklı ordu meydana getirmiştir (Kurat, 2010: 258–259). Bu süreçte bu iki orduya ‘Noviy Stroy’ ismi verilmişti. Nizam-ı Cedid anlamına gelen bu ordu tıpkı Osmanlıda olduğu gibi ‘yeni düzen’dir (Ortaylı, 2009: 45).

Kendi başına buyruk, askerlik dışında bu unvanını kullanarak ticari kazançlar elde etmeye çalışan, hanedanlaşmaya yönelmiş ve en değerli olanı ise bu avantajları toplumsal ilişkilerin devamına bağlı olan streletsler bu muhafazakâr tutumu Petro önünde önemli bir engeldi. Fakat Petro Rusya’yı değiştirmeye kararlıydı (Belge, 2009: 44).

Yeni oluşturulan askeri birliklerle Petro, ordu ve donanmaya Rus modernleşmesi içerisinde ayrı bir ehemmiyet göstermiştir. Özellikle Almanya’dan pek çok eğitmen orduyu eğitmesi için getirilmiş, yeni düzenlemelerle birlikte askere alım işleri düzene koyulmuştur. Petro döneminde iyi eğitmenler ve yapılan pek çok savaş neticesinde Rus ordusu tecrübe kazanmış Avrupa’nın en önemli ordularından birisi olmuştur. Diğer taraftan Rusların Azak Denizine inşiyle birlikte ilk Rus donanması yine Petro döneminde burada kurulmuş oldu (Ascher, 2002: 56–65).

Petro’dan sonra askeri alanda Petro’nun mirası devam etmiştir. Göze çarpan tek yenilik ise 1731 yılında açılan subay okulları olmuştur. Tıpkı Petro gibi

oluşturulan yeni orduya yeni yöneticiler kazandırmak maksadıyla açılan bu okullar o dönemde siyasetin ve bazı güçlü grupların etkisi altında kalsa da daha sonra kuruluş amacına yönelik işlerlik kazanmıştır (Acar, 2009: 171).

II. Katerina dış siyasette saldırgan bir politika izlemiştir. Başta Osmanlı, Lehistan ve Orta Asya ülkeleri olmak üzere pek çok bölgede savaştan Rusya bu alanlarda muvaffak olmuştur. Askeri alandaki başarılar orduda herhangi bir reforma gerek olmadığı düşüncesini doğurmuştur (d'Encausse, 2003: 135–136).

Askeri yeniklerin yapılmaya başlandığı dönemlerde İsveç ve Almanlar örnek alınmaktaydı. I. Pavel'in çar olduğu süre içerisinde askeri eğitimin şekli ve kıyafetlerde Alman etkisi kırılıp Prusya model alınmıştır. Bu gelişmelerin ardından I. Nikola döneminde Avrupa devletleriyle münasebetler iyi yönde gelişmemiştir. Avrupa, Rusya'yı tıpkı Osmanlı gibi toprakları içerisinde görmemekte ve askeri alanda zayıflayan bu imparatorluğu yalnızlaştırmaya çalışmaktadır. Askeri alanda Osmanlı İmparatorluğu ile sık sık karşı karşıya gelen Rusya kendi lehine önemli antlaşmalar imzalamıştır. (Kurat, 2010: 294, 325–328).

II. Aleksandr askerlik ile ilgili konuları çıkardığı manifestolarla bu kurumu düzenlemeye çalışmıştır. 1874 yılında çıkarılan askerlik kanunuyla askere alımlar, askerlik süresi, askeri harcamalar gibi başlıklar ele alınmış ve bu nizam askeri başarıları da beraberinde getirmiştir (Riasanovsky, 2000: 380–384).

İktidarın son Çar'ın elinde olduğu döneme sadece Rus tarih kitaplarında değil dünya tarihi kitaplarında yerini alacak bir askeri hadise yaşanmıştır. Ruslar 'Transsibirya' demiryolu hattı ile Orta Asya'da hâkimiyet sağlamayı hedeflemiştir. Diğer yandan uzak doğuda Japonya- Çin mücadelesini kendi lehine çevirmeyi planlayan Çar, Japonya'nın Çin'i yenmesi üzerine Rusya, Japonya'nın Çin'den aldığı topraklara gözünü dikmiştir. Yayılımacı bir siyasa izleyen Rusya, Japonya'yı kolay yenebileceğini düşünmüş ve hafife almıştır. 1904 yılında Rus-Japon Savaşı başlamıştı. 1905 yılında Japonlar hem karada hem de denizde Rusları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Bu yenilgi tüm dünyaya Rusların zaafını göstermekle kalmamış Rusya'nın Uzakdoğu yayılcılığını da sonlandırmıştı. Bu sonuçlar savaşın küresel boyutlarını içerirken, asıl önemli sonucu Rusya'nın kendi

içerisinde gerçekleşmiştir; 1905 Devrimi'ni tetiklemiş olmasıdır (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 142–143).

3.2.3. Ekonomik Alanda Modernleşme

Askeri modernleşmenin getirdiği maddi külfeti en aza indirmek için Rusya'nın ekonomik alanda modernleşmeye yönelmesi zorunlu hale gelmişti. Bu dönemde maden sanayinde özellikle demir fabrikaları bağlamında devlet destekli pek çok işletme kurulmuş bilhassa Petro döneminin sonunda demir fabrikalarının sayısı 52 olmuştur (Kaiser ve Marker, 1994: 334).

Petro ekonominin imparatorluğun gelişimi için ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Rus sanayisini dış etkilerden korumak için 'merkantilist' politikaları benimsedi ve değerli gördüğü madenlerin ülke dışına ihracını yasakladı. Petro döneminde 200'den fazla fabrika açıldı ve 1000'in üzerinde işçi çalıştırıldı. Ayrıca St. Petersburg'u daha aktif hale getirmeye yönelik politikalar üreten Petro, bu limana gelen gemilerden daha az vergi alınmasına ve bu şehri Rusya'nın diğer iç bölgelerine bağlamak için yeni yollar yaptırmaya yöneldi. Savaş masraflarını karşılamak üzere 1724 yılında 'kafa vergisi'ni yeniden yürürlüğe koydu ve bu vergi kalemi imparatorluğun toplam gelirinin %54'ünü oluşturdu (Kurat, 2010: 264–265).

Ekonomik modernleşmeye yönelik önemli adımlar atılsa da Petro döneminde savaşların çokluğu ve sıklığı (Petro'nun tüm hükümlerliliği sürecinde sadece 3 yıl savaşılmamıştır) nedeniyle imparatorluğun genel barışı sağlanmış olmasının yanında gerek Rus ekonomisi gerekse Rus halkı iyiden iyiye fakirleşmişti (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 96).

Acar ise Aleksandr Gerşçenkron'dan aktarıken Petro döneminin ekonomik özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Ekonomik gelişmenin itici gücünün devletin askeri ihtiyaçlarıyla şekillenmesi,
- Ekonominin bu denli askeri ihtiyaçlara bağlı olması savaş dönemlerinde panik havasında, barış döneminde ise rahat bir

görünüme neden olmuştur ve bu durum ekonomide gel gitlere neden olmaktadır,

- Askeri harcamaların ekonomik külfetinin genel olarak halkın aşağı tabakasına yani mujiklerin sırtına yüklenmesidir,
- Ekonominin ağır sonuçlarından kaçmak isteyenlere karşı uygulanan sert yaptırımlar,
- Savaşı takip eden dönemlerde ekonomik duraksamadır.

Genel olarak Petro döneminde ekonominin düzenli bir gelişme kaydettiğini ama ülkenin büyük çoğunluğunda egemen olan geri kalmışlığa çözüm bulunamamıştır (Acar, 2009: 159).

Petro'nun ardından ekonomik hayatı düzenlemeye yönelik önemli adımları kızı I. Elizabeth atmıştır. Elizabeth, devlet gelirlerinin arttırılmasına yönelik modern olmasa da uygulanan vergi artışının yanında modern anlamda ilk özelleştirmeler diyebileceğimiz bazı işletmelerin ve fabrikaların devlete yakın kişilere satılmasıyla gelir elde etme yöntemine başvurmuştur (Kurat, 2010: 277).

II. Katerina'nın Rusya'ya ekonomik anlamda kazandırdığı en önemli kavramlar liberalizm ve özel mülkiyet kavramları olmuştur. Bilhassa seçkinlerin ve entelajansiyanın zihninde kendilerine yol edinmiştir. Buna ek olarak Büyük Petro'nun olmadığı kadar özel girişime ve ticari serbestliğe bir hayli destek olmuştur (d'Encausse, 2003: 133–134).

I. Nikola yönetimde olduğu süre içerisinde genel kanı köylülerin yaşam şartlarının önceki dönemlere oranla daha istikrarlı ve iyi olduğu yönündedir. Dekabrist'lerin isyanın çıkış noktasının köylülerin özgürlük istemesi haberini alan I. Nikola'nın emri üzerine çalışmalar yapılmış ve bu özgürlük talebinin karşılanması durumunda imparatorluğun yapısının değişeceği ve bunun mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Köylülerin tamamen özgür olmadığı ve toprak sahipleri hakkında herhangi bir şikâyette bulunma hakkı olmayışı sonraki yıllarda yine ayaklanma sebebi olacaktır. Köylülerin durumunun iyileştirilmesi için en

köklü reform ise 1837 yılında Kiselev tarafından sunulan rapor doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Acar, 2009: 224–227).

Tabakoğlu'nun belirttiği üzere 19. yüzyılın modern kapitalist devletin başarısını pekiştirecek araçların başında demiryolu gelmekteydi. Nikola bunu görmüştü ve ardıllarına örnek olmuştu. Osmanlı da olduğu üzere demiryolları, iç güvenliğin sağlanması, merkezi devletin otoritesinin artması, vergilerin düzenli toplanması ve en önemlisi kapitalist ilişkilerin artmasına öncül olmuştur (Tabakoğlu, 2008: 264–265).

İmparatorluğun mali ve ekonomik hayatını düzene sokmak için adımlar atılmıştır. II. Aleksandr yönetiminde bulunduğu süre içerisinde, gelirin artırılması için alkollü içkilerin satışı artırılmış, şeker, tuz, tütün satışı devletin kontrolü altına alınmıştır. Kapital sisteme dâhil olmak için önemli araçlar içerisinde yer alan demiryollarına bu dönem içerisinde aynı ehemmiyet verilmiştir. Yabancı sermaye kullanılarak demiryolu yapımı sürekli hale getirilmiş ve mali işleri düzene koymak için ilk Rus devlet bankası 1860 yılında kurulmuştur (Kurat, 2010: 341–342).

III. Aleksandr yönetiminde siyasi ve askeri alandan ziyade ekonomik alanda modernleşme hamleleri dikkat çekmektedir. 1885 yılında vergilerin toplu alınması şeklindeki düzeni değiştirerek, bu vergilendirmeleri taksidde bağlamıştır. Aynı yıl içerisinde köylü banksını da açmıştır. Ruble'nin kaybolan değerini ve itibarını yeniden kazandırmak için çalışmalar yapmıştır. Bu dönemde demiryolu yatırımları da %40 artmıştır. Tüm Sibirya'yı baştan sona geçecek bir demiryolu inşasına bağlanmıştır. Rusya'yı ayakta tutmaya çalışırken Köylü ekonomisi tamamen çökmüştür ve Rus az gelişmişliğini daha da arttırmıştır (d'Encausse, 2003: 180–183).

Romanov hanedanının son üyesi iktidarında kapitalizm ile bütünleşmenin önemini kavrayan yönetim kadrosu bunun için önemli politikalar üretmeye çalışmışlardır. Artan nüfus ile ekonomik gelişim paralel bir ilerleme çizgisi yakalamıştır. II. Nikolay demiryolu ağlarının genişletilmesiyle iç ticaretin canlandırılması, ihracat fazlasının sağlanıp döviz girdisini arttırmak, ruble'ye

istikrar kazandırmak ve yeni sanayi kollarının gelişimini sağlamak gibi ekonomik politikalarla ülkeyi canlı tutmaya çalışmıştır (Falkus, 1986: 90–91).

3.2.4. Hukuki Alanda Modernleşme

Petro döneminde mujiklerin (köylülerin) durumu iyileştiren doğrudan bir hukuki düzenlemeye rastlanmamakla birlikte, özellikler yerel tüccarların buldukları bölgelerde güçlenmesini engellemek adına yerel yönetimlerde bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Diğer yandan 1711 yılında Çar'dan sonra devlet yönetiminde en yüksek yönetim organı 'senato' kuruldu. Bu meclisin üyeleri direkt olarak Çar tarafından atanmaktaydı (Kurat, 2010: 267).

I. Katerina'nın yönetiminde bulunduğu dönemde 1726 yılında 'yüksek özel konsül' kuruldu. Devletin iç ve dış işlerini kontrol etmek amacıyla kurulan bu konsülün başına yönetime bir hayli yakınlığıyla bilinen Menşikov getirildi. Bu konsülle ilişkili olarak yeni kanunlar çıkarıldı. Oluşturulan bu yeni organ kurulduğu ilk dönemlerde hukuki bir özellik arz etse de kısa bir süre siyasi bir olaya gebe kalmıştır. Eski aristokratlar olan Golitsinlar ve Dolgurukylar, yükselen ve aynı ivmeyle zengin olan Menşikov'dan rahatsızlardı. Bu rahatsızlık; I. Katerina'nın tahtı kaybetmesi, Menşikov ve ailesinin sürgüne gönderilmesine ve II. Petro'nun Çar ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır (Acar, 2009: 169–170).

Aristokratların Ayrıcalıkları isimli yeni bir kanun düzenleyen II. Katerina, aristokratların Petro döneminde kaybettikleri bir takım haklarını onlara iade etti. Bunun nedenini ise imparatorluğun en karışık durumlarında bile aristokratların sadık kaldığını ve hükümete verdikleri destek olarak göstermiştir (Acar, 2008: 75). Toprak mülkiyetini doğrudan tanıyan ilk yasa olarak dikkat çeken 'soyluluk yasası' 1785 ilan edildiğinde toprak sahiplerine önemli haklar tanınmıştı (Parmele, 2011: 154).

Yönetiminin ilk yıllarında özgürlükçü eğilimler gösteren Aleksandr, Rusya'da köylü serflüğünü kaldırmayı düşünmekteydi. Diğer yandan fikirleri ne kadar ilerici olsa dahi yönetimdeki kudreti buna yeterli değildi. 1803 yılında çiftçilerin serbestliğine dair bir yasa çıkartmış olmasına rağmen daha ileri

gidememiştir. Bu dönemde hukuksal olarak üzerinde durulması gereken asıl konu ise Rusya'ya bir anayasa kazandırılması için kapsamlı ve tutarlı ilk adımların atılmasıdır. Sözü edilen anayasa Aleksandr'ın başbakanı gibi görev yapan ve idari düzenlemeler ile ilgili konularda Çar'a yardımcı olan Speranskiy tarafından 1809 yılında hazırlanmıştır. Yasaların üstünlüğü ve halkın yönetime katılması gibi konuları da içeren anayasa tereddütle karşılanınca yasalasmadan rafa kaldırılmıştır. (Milner-Gulland ve Dejevskiy: 1993, 114–115).

Mülkiyet kavramını hukuklaştırmak adına çaba harcayan I. Nikola'nın başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Serfliği hafifletiyim derken daha ağır hukuki şartlara bağlamıştır. 'Majestelerinin Özel Mahkemeleri' şeklinde nitelendirilen bir de mahkeme kurmuştur ama gereksiz ve dağınık büyüyen bu kurum işlerliğini kaybetmiştir (Riasanovsky, 2000: 328).

Liberal eğilimlerini hukuk alanına da yansıtmayı başaran II. Aleksandr, duruşmaların aleniyeti, davaların hızlandırılması, barbar cezaların kaldırılması için bu bilgilerin yayınlanması uygulamasını getirdi. Buna ek olarak yayınladığı bir diğer manifestoda herkesin yasalar önünde eşit olduğunu ve eşit yargılanacağı ilan etmiştir. Hâkimlerin bağımsızlığını sağlamak için elinden geleni yapan liberal çar halkın saygısını iyiden iyiye kazanmıştı (d'Encausse, 2003: 160–164).

II. Nikolay iktidarında hukuki sahada atılan önemli adım 'Devlet Duma'sının kurulması olmuştur. Rus-Japon Savaşı'nın ardından 1905 Devrimi gerçekleşmişti. Devrimi gerçekleştiren kadro halkın yönetimde daha fazla söz sahibi olmasını talep ediyor ve bu yönde bir devlet organı kurulmasını ön görüyordu. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan bir yasama meclisi olarak ortaya çıkan Duma, sosyalist devrimci partilerin faaliyetleri ve sorunları çözmekten uzak çekişmelerin yaşandığı bir mekân olarak değişmeye başlamıştır. Pek çok tartışmanın ardından 1906'da ilk Duma 1907'de ise ikinci Duma açıldı. 1912'ye kadar da üçüncü Duma hukuki geçerliliğini sürdürdü. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Rus toplumunda artan oranda hoşnutsuzluk yarattı ve 1917'nin Mart ayında Nikolay tahttan çekildiğini açıkladı. Bolşevikler halka kendi kaderlerini kendi iradeleriyle tayin etme hakkının verileceğini duyurdu ve Ekim

1917 yılında ikinci bir devrimle Bolşevikler iktidarı ele geçirdi (Acar, 2009: 353–367).

3.2.5. Diğer Alanlarda Modernleşme Hamleleri

Petro döneminin modernleşme adımlarının başına nasıl ki ‘strelets’lerin lağvedilmesini koymak zaruri ise Batı’nın kültürel öğelerinin Rusya’ya taşınmasına da değinmek o kadar zaruridir. Avrupa seyahatinden dönen Petro’nun kültürel bağlamda en önemli adımlarından ilki devlet için çalışanların Avrupalılar gibi giyinmesi ve sakallarını kestirmesi olmuştur. Sakalın kutsal olduğu inancına sahip olan din adamları ise bu isteği neticesinde Petro’ya ‘İsa Düşmanı’ nitelendirilmesinde dahi bulunmuşlardır. Diğer taraftan askeri ve teknolojik gelişmelere önem veren Petro, bunları yapabilecek kadroları oluşturmak için çeşitli eğitim kurumları açmıştır. 1703 yılında ‘Moskova Haberleri’ isimli ilk Rusça gazete çıkartılmaya başlanmıştır. Petro Avrupa’yla ilişkilerin eş güdüm içerisinde devam edilebilmesi için Avrupa’da kullanılan takvimi kullanmaya da başlamıştır (Kurat, 2010: 268-269).

I. Elizabeth zamanında, Petro’nun modernleşme hamlelerine yakışır şekilde pek çok reform göze çarpmaktadır. Vatana ihanet ve isyan suçlarının dışında kalan diğer suçlar için ölüm cezasını kaldırmıştır. Ayrıca 1755 yılında Moskova Üniversitesi, 1757 yılında ise St. Petersburg Bilimler (Sanatlar) akademisini kurmuştur. Petro döneminin ardından ehemmiyeti sürekli ikinci planda kalan Petersburg da yine Elizabeth döneminde eski şaşalı günlerine döndürülmeye çalışılmıştır. Miras yasalarında gevşemeler, görev sürelerinin kısaltılması, askerlikle ilgili kanunlar yumuşatılması gibi pek çok yenilik 18. yüzyılın ‘Soyluluk Çağı’ olarak nitelendirilmesini sağladı (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 102–103).

Toplumsal bir sistem olarak geçmişten beri var olan ‘sosloviy’ (malikâne), Korkunç Ivan döneminde bağımsız soyluların zarar göreceği şekilde yeniden düzenlendi. Petro döneminde ise bu baskıcı rejimden kurtulmak üzere girişimlerde bulundularsa da başarılı olamadılar (Moore, 2003: 484). II. Katerina zamanında ise bu soylu grupların durumlarını iyileştirmek için yapılan reformlar halkı çok

rahatsız etti ve Pugaçev İsyanı çıktı. 1773–1775 yılları arasında devam eden isyan yine köylülerin başlattığı bir isyan olarak tarihe geçti. II. Katerina bu isyanı çok kanlı şekilde bastırdı ama bu isyan örnek alınarak daha sonraki yıllarda yine pek çok isyan gerçekleştirildi (Kaya, 2010: 47).

Fransız Devrim'ine kadar olan süreçte II. Katerina düşünsel hayatın gelişimine izin vermiştir. Bu dönemde politika yazarı N. Novikov, ilk büyük tarihçi N. Karamzin, en tanınmış yazarı A. Radişçev gibi önemli fikir adamları düşüncelerini dile getirmiş ve eleştirilerde bulunabilmiştir. Voltaire'nin düşünceleri, nihilizm, radikalizm gibi akımlar temsil edilmiştir. 1789 yılında Devrim ile birlikte II. Katerina düşünsel hayatın önünü kesmiş, ülkeyi eleştiren ve bölmeye yönelik hiçbir fikir akımına müsaade etmemiştir (Kaşoğlu, 2004: 15–18).

I. Pavel köylülerin omuzlarındaki yükü hafifletmek için bir takım önlemler almaya çalıştı. Toprak köleliğini azaltacağını düşünerek sayıları hiçte azımsanamayacak kadar köylüyü toprak sahiplerine verdi. Bu durum serflerin sayısını arttırmakla birlikte toprak köleliğinin hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur (d'Encausse, 2003: 136).

Geleneksel otorite ve toplumsal bağların zayıflayışı ve bu sürecin sonucunda vuku bulan dünya görüşünü, yeni toplumsal ve siyasal yapıya uyarlamayı amaçlayan tavır ve hareket olarak nitelendirilen modern kavramı Rus toplumsal yapısına yeni örgütlenmelerin oluşumu şeklinde yansıtmıştır (Cevizci, 1999: 603).

Bu bağlamda I. Aleksandr'ın Çar olduğu süre içerisinde, yönetimi eleştiren ve bir takım haklar isteyen gruplar oluşmaya başlamıştır. Bir kısmı gizli bir kısmı ise baskıca rejime rağmen açıktan oluşumlarda bulunmuşlardır. Ortak özellikleri ise devrimci nitelikte olan grupların en önemlileri; Kurtuluş Birliği, Anarşistler, Dekabristler, Refah Birliği'dir (Riasanovsky, 2000: 343).

I. Nikola döneminde fikri hareketleri ön plana çıkmaktadır. Avrupa hayranlarının oluşturduğu grup olan 'zapandniki'ler batıcılardır. Diğer taraftan pan-slavist akımların dillendirilmeye başladığı dönem yine I. Nikola zamanıdır. 'Slavyanofil'ler olarak bilinen bu grup her halkın kendine özgü bir varlığı olması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Halkın ruhu, milletin ruhu gibi milliyetçi

kavramlarda pan-slavist söylemlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin yavaş yavaş ülkenin iliklerine işlediği süreçte, ithalat ve ihracatın artması ve bunun sürekliliğinin sağlanması için buharla çalışan vapurların yanı sıra ilk demiryolu hattı da I. Nikola zamanında Petersburg – Moskova arasında inşa edilmiştir. Nikola'nın istibdat rejimine rağmen tüm dünya tarafından tanınan Gogol, Dostoyevski, Turgenyev, Lev Tolstoy, Puşkin, Griboyedov gibi çok önemli yazarlar ortaya çıkarmıştır (Kurat, 2010: 326–336).

Toplumsal bağlamda Petro'nun ardından Rus halkının yaşam şeklini doğrudan etkileyen kişi Kurtarıcı Çar'dır. 1861 yılında yapılan reform serfliğin kaldırılmasıyla ilgili karmaşık bir yasaydı. Köylüleri hemen özgür yapan bu yasa aslında görüldüğü kadar basit içerikli değildi. Toprak sahiplerini de mağdur etmemeyi amaçlayan Çar, köylülerin toprak özgürlüğünü kazanabilmeleri için 20 yıldan 49 yıla kadar kademeli bir sistemden geçmesini öngörmüştür. Köylüler ise özgürleşmeyi beklerken bu denli pasif kalan yasadan memnun kalmadılar diğer taraftan soylularda yasadan aynı şekilde hoşnutsuzdurlar. Çok geçmeden yasaya tepki olarak pek çok ayaklanma olmuştur (Milner-Gulland ve Dejevskiy, 1993: 128–129).

1863 yılında üniversitelere özerklik getiren çar 1865 yılında ise matbaaya izin vermiştir. Rus düşünsel hayatını doğrudan etkileyen bu olayların ardından Rus aydın sınıfı kendini en iyi biçimde ifade etmeye başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak 19. yüzyıl ortalarında çıkan fikir akımları nihilizm, pan-slavistler, halkseverlerdir. Bu akımlara ek olarak sosyalist bir devrim gerektiğine inanan 'narodničestvo' popülist devrimci nitelikli bir düşünce akımı da gelişmiştir (Acar, 2009: 250–261).

Dünya edebiyat tarihine damgasını vuran isimler bu dönemde yazdıkları edebi eserlerle akıllara kazınmıştır. 1860–1870 yılları arasında Rusya'nın düşünce tarihinde 'Altın Çağ' olarak nitelendirilmiştir. Turgenyev, 'Babalar ve Oğullar', 'Oblovov'; Dostoyevski, 'Suç ve Ceza', 'Budala', 'Şeytanlar', 'Karamazov Kardeşler', 'Yeraltından Notlar'; Puşkin 'Maça Kızı' eseleri dönemin önemli yapıtları olmuştur ve yazıldıkları dönemler hakkında kayda değer bilgiler de sunmaktadırlar (Pipes, 1995: 283).

İstibdat rejiminin hâkim olduğu III. Aleksandr döneminde, üniversitelere sağlanan özerklik kaldırılıyor ve eğitim tamamı doğrudan merkeze bağlanıyordu. Fikir hayatında ise ilk Rus ihtilalcısı sayılan ve Marksist ve anarşist düşünce anlayışına sahip M. A. Bakunin dönemde önemli bir yere sahiptir. Sosyal-demokratlar (her ne kadar ‘bolşevik, Lenin grubu’ ve ‘menşevik, Martov grubu’ şeklinde ikiye bölünse de; bir başka deyişle çoğunluk, azınlık olarak) ciddi bir halk desteğini arkasına almışlardı. Marksizm ile yoğrulan sosyal-demokratlar Rus tarihini değiştirmeye inançlıydılar (Kurat, 2010: 365–366).

Son Çar iktidarında Rus toplumunun %80’ini tarım ile uğraşan köylü oluşturmaktaydı. Geri kalan nüfus ise bu ana grupta geleneksel bağlar ile ilişkilerini devam ettirmekteydi. Bir yandan toprak koşulları ve iklim şartları nedeniyle diğer yandan tarım teknolojilerinin geliştirilememiş olması hasebiyle sanayi ve ticaret meşgalesi yüksek olan bölgeler ile tarım uğraşı vasıtasıyla geçinen bölgeler arasında uçurum giderek artmıştır (Kennedy, 1996: 273–274).

IV. BÖLÜM

SONUÇ

Osmanlı imparatorluğu ve Rusya imparatorluğunun karşılaştırılmasındaki orijin noktası onların birbirlerinden farklı olan yanları değil aksine benzerlikleridir. Her iki imparatorluk da uzun yıllar kendi iç dinamikleri ile şekillenmiş dışa kapalı bir toplumsal hayatı tercih etmiştir. Buna ek olarak, her ikisi de modernleşmek için kendisine model olarak Batı'yı örnek almıştır. Osmanlı imparatorluğu İslamiyet nedeniyle Rus imparatorluğu ise Ortodoksluk nedeniyle Batı tarafından 'öteki' olarak nitelendirilmiştir. Özcesi, buradaki benzer toplumsal yapısal örüntüler, siyasi çalkantılar ve modernleşme hamleleri çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Çalışmanın başlığında değinilen 'karşılaştırma' kavramı yalnızca benzerliklerin belirlenmesini içermemektedir. Her iki imparatorluğun birbirlerine yakın dönüşümlerden geçmesine rağmen göze çarpan birçok farklılığı da bulunmaktaydı. En belirgin farklılık; Osmanlı idarecileri modernleşmeyi 'Batılılaşma' olarak adlandırırken, Rus yöneticiler aynı kavramı 'Avrupalılaşma' olarak nitelendirmekteydi. Dikkat çeken diğer bir kayda değer unsur ise iktisadi yaşamda gözlenmekteydi. Kapitalizme geçiş aşamasında Osmanlı dış güçler tarafından yönlendirilirken, Rusya bu dönüşüme kendi iradesiyle yön vermiştir.

Osmanlı ve Rus imparatorluğunun geleneksel toplumsal düzeni önemli derecede yakınlık içermektedir. Toplumsal yapı Avrupa toprak düzeninden farklı olarak biçimlenmiştir. Toprak düzeni bağlamında her iki ülke için de feodalizm tartışmaları sıkça gündeme gelmiştir. Fakat gerek köylülerin serf statüsünde olmayışı gerekse ektiği alanı terk etme hakkının saklı oluşu Osmanlı ve Rusya'da -geleneksel yapı içerisinde- feodal bir yapı olmadığını göstermektedir.

Siyasi örgütlenme biçimi olarak da buldukları coğrafyada kendilerinden önceki yapı küçük prensliklerin dağınık ve birbirinden bağımsız bir yaşam tercih etmeleriyle şekillenmiştir. Üniter bir devlet kurmadan önce diğer beyliklerle mücadele edilmiştir. Bu durum daha sonraları her iki imparatorluğun da siyasal

hayatını önemli ölçüde etkilemiştir. Siyasal kadroların oluşturulmasından merkez-çevre örüntülerine kadar pek konuya bu bağlamda yön verilmiştir.

Askeri örgütlenme tarzı –o dönem Avusturya’da olduğu gibi- birbiriyle birçok benzerlik içermekteydi. Osmanlı imparatorluğunda ‘yeniçeri’, Rus imparatorluğunda ise ‘strelets’ olarak nitelendirilen askeri birlik bulunmaktaydı. Bu birliklerin oluşturuluş biçimleri; yeni fethedilen bölgelerdeki gayrimüslim/gayrihıristiyan küçük yaştaki çocukların alınıp merkezde devletin resmi ideolojisiyle yetiştirilip orduya katılması şeklindedir. İki imparatorlukta da ileriki yıllarda güçlenip hükümdarların seçimini doğrudan etkileyecek hale gelmişlerdir. Diğer yandan bu askeri birlikler iki imparatorluğun da modernleşme reformlarını başlattığı yerde karşımıza çıkmaktadırlar.

Osmanlı imparatorluğunda yaşanan ‘Fetret Devri’ ile Rus imparatorluğunda meydana gelen ‘Güçlükler Dönemi’ diğer bir benzerliği ifşa etmektedir. Ankara Savaşı’nın ardından Anadolu’da siyasi birliğin yeniden bozulduğu ve Osmanlı devleti hükümdarlık koltuğunun boş kaldığı döneme ‘Fetret Devri’ denilmektedir. Bu süreçte taht kavgaları ve isyanlarla şekillenen Osmanlı tarihinde söz etmek mümkündür. Çelebi Mehmet’in kardeşlerine üstünlük sağlamasını ardından Osmanlı yeniden yükselişe geçmiştir. Rusya için de ekonomik ve sosyal sıkıntılarla ilişkili 10 yıl süren siyasi istikrarsızlığın baş gösterdiği, yine isyanlarla ve dış müdahalelerle şekillenen döneme ‘Güçlükler Dönemi’ denmiştir. Romanov ailesinin iktidarı ele geçirmesiyle sonlanmıştır.

‘Düzmece Dimitry’ ve ‘Düzmece Mustafa’ olayları siyasi tarihte yaşanan birbirine paralel iki benzer vaka olarak dikkat çekmektedir. Rus siyasi tarihinde Rurik sülalesinin yönetimdeki gücünü kaybetmesinin ardından yönetimin bir süre sahipsiz kalmasıyla birlikte Romanov hanedanlığı halkın desteğiyle yönetimi ele geçirmişti. Daha sonra muhalif grupların kışkırtmasıyla Rurik sülalesinin son ferdi Dimitry’nin hayatta olduğu ve tahtın onun hakkı olduğu dedikodusu yayılmıştır. Dimitry’nin sahte olduğunun anlaşıldığı bu olay tarihe ‘Düzmece Dimitry’ olayı olarak geçmiştir. Osmanlı imparatorluğunda ise Fetret Devri’nin ardından Çelebi Mehmet’in Osmanlıyı tekrar toparlamasıyla birlikte Yıldırım Beyazıd’ın oğlu olduğu iddia eden bir kişi tahtta hakkı olduğunu belirtmiştir. Söylediklerinin

doğru olmadığı anlaşılmıştır. ‘Düzmece Mustafa’ olayı da bu şekilde cereyan etmiştir.

Hukuki sahada ise Osmanlı da özellikle Fatih Sultan Mehmet ile birlikte iyice göz önünde bulunan fakat daha önceleri de var olan halkın ileri gelenlerinde oluşan ‘meşveret’ ve ‘şura’ meclisleri bulunmaktaydı. Bu meclisler danışma organları şeklinde faaliyet göstermekteydi. Tavsiyeler verir ama son söz yine padişahın tekelindedir. Rus imparatorluğunda benzer bir kurumsal yapı bulunmaktadır. ‘Veçe’ olarak adlandırılan bu meclisler yine halkın ileri gelenleri tarafından oluşturulmaktadır. Bir dönem Novgorod şehrinde veçelerin önemi o denli artmıştır ki –abartılmış bir romantik söylemle- bu şehrin cumhuriyet ile yönetildiği aktarılmıştır.

Osmanlı imparatorluğu kuruluşundan itibaren İslamiyet’i benimsemiş bir topluluktur. Bilhassa bu tercihleri ‘gaza’ anlayışı çerçevesinde Hıristiyan Batı’ya savaş açmasını dahi sağlamıştır. Müslüman bir Osmanlının varlığı Batı’yı her zaman rahatsız etmiştir. Benzer bir kader 12. yüzyılda Ortodoksluğu devletin resmi dini olarak belirleyen Ruslar için geçerliydi. Katolik olan Avrupa’nın karşına dini bağlamda yeni bir ‘öteki’ daha belirmişti. Avrupa –sadece dini nedenlerden dolayı değil- Rusları bu konuyu bahane ederek dışarıda tutmaya çalışmıştır.

Basım hayatına ilişkin de benzerlikler dikkat çekmektedir. Osmanlıda Yahudilerin matbaa kurmasına ilişkin izin 15. yüzyılın sonlarında Fatih tarafından verilmiş ve ilk matbaa bu tarihlerde Osmanlıda kurulmuştur. Rusya’da ise Korkunç İvan döneminde 16. yüzyılın başlarında ilk matbaa kurulmuştur. Bu dönemde Fatih Sultan Mehmet bir fermanında kendi unvanlarını sıralarken ‘Kayser’ unvanını kullanırken, Rusya’da Korkunç İvan ilk defa ‘Çar’ unvanını kullanan Rus imparatoru olmuştur.

Hükümdarların belirlenmesi konusu iki imparatorluk içinde zaman zaman sorunları yol açmıştır. Osmanlı imparatorluğu bu konuyu belirli kurallara bağlayabilmişti. Veliahdın padişah ölmeden önce padişah tarafından belirlenmesi, danışma meclisinin ortak kararı, büyük erkek çocuğun geçmesi genel kuralları oluşturmuştur. Kardeş katli ise yeni hükümdarın belirlenmesinde çokça

uygulanmıştır. Rusya ise bu konuda daha çetrefilli bir yol izlemiştir. Hanedan soyundan gelen herkes iktidarda söz hakkına sahipti. Çar'ın eşi, kardeşleri, amcaları, yeğenleri, torunları ve hanedana kan bağı ile bağlanmış herkes yönetimde hak sahibiydiler. Bu durum kısa süreli istikrarsız idarecilere Rus tarihinde sıkça rastlanmasına neden olmuştur.

Toplumsal yapı bağlamında iki imparatorluk arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Osmanlı imparatorluğu fethettiği bölgelerdeki insanların etnik ve dini farklarına bakmaksızın vergilerini ödemek şartı ile kendi hayatlarına devam etmelerini garanti altına almıştır. Bu sisteme de 'millet sistemi' adını vermiştir. Rusya ise henüz imparatorluk olmadan önce böyle bir sorunla karşılaşmaz iken topraklarını genişletmesinin ardından özellikle Orta Asya'da bulunan farklı etnik ve dini grupların oluşturduğu toplulukları 'Ruslaştırma' politikası izlemiştir.

Osmanlı ve Rus imparatorluğunun modernleşme öncesi siyasi ve toplumsal yapıda benzerliklerin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle her iki imparatorlukta da feodal yapının olmayışı yani köylülerin özgür statüleri ve askeri birliklerin kendi güçlerinin farkında oluşları modernleşme sürecinde ve sonrasında belirleyici faktörler olmuşlardır.

Rus modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinden yaklaşık yüz yıl başlamıştır. İki modernleşme arasındaki belirgin ilk fark budur. Rus modernleşmesi, I. Petro'nun 1698 yılında Rus askeri birliği olan streltsi'leri lağvetmesiyle resmi şekilde başlamıştır. Osmanlı da ise II. Mahmut'a kadar pek çok reform hareketi yapılmışsa da 1826 yılında yeniçeri ordusunun lağvedilmesi Osmanlı modernleşmesinin önündeki en önemli engelin kaldırılması açısından başlangıcı sayılmaktadır.

Modernleşme için Osmanlı idarecileri Batılılaşma, Rus idarecileri ise Avrupalılaşma nitelendirmesinde bulunmuşlardır. Söylemlerde farklılık olsa da ulaşılmaya çalışılan nokta aynıydı. Her iki imparatorluk da modernleşmek için Batı'yı/Avrupa'yı model almıştır. Genel manada Avrupa örnek alınsa da özelden en iyi model olarak düşünülen Viyana her iki imparatorluk için başlangıç noktası olmuştur.

Osmanlı ve Rus imparatorluğunun modernleşme çabasının gerekçeleri farklılıklar içermektedir. Osmanlı imparatorluğu Batı karşısında alınan askeri yenilgilerin ve toprak kayıplarının ardından oluşan yeni durumu düzeltmek için modernleşme çabası içerisine girmiştir. Rusya ise bundan farklı olarak aldığı askeri başarılarla birlikte kendisini Avrupa'ya kabul ettirmek için modernleşme çabası sarf etmiştir. Osmanlı imparatorluğu ne kadar az batılılaşarak modern olabirir sorunsalıyla boğuşurken, Rus imparatorluğu ne kadar çok batılılaşabilirir sorusuyla modernleşme çabası içerisine girmiştir.

Avrupa, her iki imparatorluğu da gerek dini gerekçelerle gerekse zihniyet yapısının farklılığını sorun ederek dışarıda tutmaya çalışmıştır. Osmanlı imparatorluğu Avrupa üzerinde kurmuş olduğu hâkimiyete paralel olarak kendisini Batı'dan daha üstün görmüştür. Buna ek olarak yapılan bazı anlaşmalarda Batılı devletin kralını vezirleriyle eş değer görmüştür. Batı ise bu olayları unutmamış ve yükleşme geçtiği zaman aynı uygulamaları Osmanlıya yaparak onları Avrupa'nın dışına itmiştir. Avrupa benzer bir tutumu Rusya'ya da göstermiştir. Ruslar ise Ortodoksluğu seçmesinin ardından dini olarak Avrupa'dan uzaklaşmıştır. Ortodokslukla birlikte Rus topraklarına adım atan Kiril alfabesiyle birlikte kültürel alanda da uzaklaşmıştır. Daha sonra her iki imparatorluk da Avrupa'ya dâhil olmak istese de bunlar bahane edilip karşı çıkılmıştır.

Ekonomik bağlamda ise Osmanlı modernleşmesi köylülerin/halkın durumunda çok fazla değişiklik meydana getirmemiştir. Halkı olumsuz etkileyen önemli değişiklik artan vergiler olmuştur. Rusya'da ise durum çok daha ciddi boyutlardaydı. Askeri harcamaları karşılamak üzere malikâne sistemine geçildi ve soyluların toprak sahipliği genişledi. Köylüler ise daha önce oldukları gibi özgür değillerdi. Üretim yaptıkları topraklarda serf durumuna düşmesiyle birlikte Rusya'da kölelerin sayısı arttı.

Her iki imparatorlukta az da olsa sermaye sahiplerinin veya ticaretle olan kişilerin devlet yöneticileri güdümünde olmasından dolayı liberalizm gelişebilecek bir ortam bulamamıştır. Diğer taraftan Osmanlı ciddi sanayi adımları atamazken Rusya sanayileşme adına önemli adımlar atmış ve kapitalizmle bütünleşme sürecine girmiştir.

Osmanlı ve Rus modernleşmesinin dini sahaya yansımaları benzerlik arz etmektedir. II. Mahmut gerek yönetsel alanda gerekse eğitim alanında din görevlilerini geri plana itmeye çalışmış ve başarılı olmuştur. Laik bir yönetim kurmayı hedefleyen Sultan'a halk 'Gavur Sultan' nitelendirmesinde bulunmuştur. Rus modernleşmesinin fitilini ateşleyen I. Petro ise din kurumlarını ve dini liderleri siyasi kurumların denetimine alması ve eğitimde kilise tekeli kıldığını için 'Hıristiyan Karşıtı Çar' olarak bilinmektedir.

Toplumsal yapının ise modernleşme sürecine tepkisinde benzerlikler dikkat çekmektedir. Geleneklerine sahip çıkmaya çalışan halk kimi dini liderlerinde desteğini alarak isyan girişimlerinde bulunmuşlardı. Osmanlı ve Rus modernleşmesinde sıkça isyanlarla karşılaşmaktadır. Gelenekçilerle modernleşme taraftarları arasındaki bu çatışma her iki imparatorluğun devrimine kadar devam etmiştir. Ayrıca yönetsel elitlerin tepeden inmece bir devrim yöntemi tercih etmesi bu çatışmayı körüklemiştir.

Osmanlı aydınları modernleşmenin niteliği konusunda yaptığı eleştirilerde Rus meslektaşlarının bir hayli gerisinde kalmıştır. Bunda Osmanlı aydın zümresinin ya devlet görevlisi oluşu ya da devlet tarafından destekleniyor olmasının önemli payı vardır. Rus aydınları uygulanan pek sansür ve yasağa rağmen yönetimin modernleşme çabalarının yanlış yanlarını açıkça dile getirip eleştirebilmişlerdir.

I. Petro'nun Çar olmadan önce Avrupa'nın çeşitli başkentlerine gidip oralarda kimliğini gizleyerek çeşitli işlerde çalışması onun ufkunu bir hayli genişletmiştir. Ardından Batı'ya öğrenim görmek üzere öğrenciler göndermesi Rus modernleşmesinin niteliğini arttırmıştı. Osmanlı da ise durum çok farklıydı. Osmanlı padişahları ancak 19. yüzyılın ortalarında barış amaçlı Avrupa topraklarına ayak basmıştır. Diğer yandan eğitim için gönderilen öğrencilerin zamanı ve sayısı Rusya'nın çok gerisindeydi.

Önemli bir benzerlik ise modernleşme sürecinde eğitim alan ve daha aydın olarak kabul edilen iyi yetişmiş kişilerin devrim sürecinde önemli yerlerde bulunması olmuştur. Osmanlıda İttihat ve Terakki Cemiyetinin kadroları eğitimde modernleşme sürecinde iyi eğitim görmüş kadrolardan oluşmaktaydı. Aynı

şekilde Rus devriminde önemli yeri olan Bolşevikler Menşevikler iyi eğitim almış halkın taleplerini dile getiren kişilerden meydana gelmekteydi.

Aydın despotizmi kavramı her iki imparatorlukta da birbirlerine yakın zamanlarda yönetimin dayandığı önemli bir olgu olmuştur. Osmanlı imparatorluğunda Gülhane Hatt-ı Hümayun'la gündeme gelen bu kavram Rus tarihine II. Katerina döneminde yerleşmiştir.

Rus ve Osmanlı imparatorluklarında meclisler modernleşme sürecinde varlıklarını koruyabilmişlerdi. Mutlakıyetçi yönetim şekli modernleşme süresince Rus yöneticilerce daha çok tercih edilmiştir. Pek çok çar bu yönetim şeklini kullanmış ve meclislerin sadece 'de jure' olarak kalmasına neden olmuştur. Osmanlıda ise yerel yönetimlerin işlerliğini kazanabilmesi için meclislere önem verilmiştir. Fakat II. Abdülhamit'in meclisi kapatıp mutlak monarşiyi yönetim biçimi olarak seçmesi bu durumu sonlandırmıştır.

Sivil hayatta ise halkın haber alma kaynağı bağlamında gazetelerin ortaya çıkışı konusu önemlidir. Rus imparatorluğunda ilk gazetenin 1702/03 yılında basılmış olması modernleşme anlamında önemli bir adım atılmıştır. Osmanlıda ise tıpkı modernleşmenin bir asır sonra başlaması gibi ilk gazete 1831 yılında basılmıştır.

Aristokratların imparatorluk içersindeki konumları farklılık teşkil etmekteydi. Osmanlıda ayanlar merkezin azalan gücüyle birlikte bir takım haklar talep etmişlerdi. Vergilerin toplanması konusunda kazandıkları önemli ayrıcalıklarla toplumsal hayattaki yerini güçlendirmişlerdi. Rusya da ise tersine bir durum gözlemlenmektedir. Derece tablosunun ilan edilmesiyle birlikte aristokratlar iyice gözden düşmüşlerdir.

Eğitim alanında yapılan reformların istatistiksel verilere bakılarak modernleşme sürecinin olumlu veya olumsuz çıkarımlarının yapılması mümkün görünmektedir. 1914 yılında Rusya'da okuma yazma oranının % 40 çıkmışken Osmanlıda bu rakam 1900 yılında % 5-10 arasında belirlenmiştir.

Her iki modernleşmede merkeziyetçi yapı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Merkezi idarenin kuvvetlendirilmesi için yasalar çıkartılmış ve kısmen başarılı da olunmuştur. Bu merkeziyetçi yapının yanı sıra yapılan reformların

adlandırılmasında da benzerlik bulunmaktadır. ‘Yeni Düzen’ olarak nitelendirilen reform sonrası yapı Osmanlıda ‘Nizam-ı Cedid’, Rusya da ise ‘Noviy Stroy’ adlandırılmıştır.

Osmanlıda eyalet yönetimlerinin düzenlenmesi konusu Mithat Paşa önderliğinde 1864 yılında gündeme gelmiştir. Rusya ise 1775 yılında yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi konusunu çözümlenmeye çalışmıştır. Rusya yerel yönetim bahsinde Osmanlıdan yaklaşık bir asır önce çözüm yolları aramaya yönelmiştir. Osmanlıda vakıf sisteminin yerini yerel yönetimlere bıraktığı dönemde Rusya’da vakıf sisteminin yeniden yorumlanmış bir şeklini yürürlüğe koymuştur.

II. Mahmut ve I. Petro’nun modernleşmeye bakış açılarının benzerliğini vurgulamak üzere; Batı tipi pantolon ve ceketten oluşan üniformaların askeri birliklere giydirilmesi, devlet kurumlarında çalışanların saç, sakal gibi konularda daha dikkatli olunması uyarısı her iki idarecini ortak yanları olmuştur.

Osmanlı ve Rus modernleşmesi karşılaştırılırken şekil yönünden önemli benzerliklerin olduğu görülmektedir. İdarecilerin üzerinde durduğu konular, tercih ettikleri yönetim biçimleri, kullanılan argümanlar birbirleriyle benzerlik ihtiva etmektedir. Fakat modernleşmenin asıl yönünü belirleyen göstergeler bağlamında Rus modernleşme sürecinin Osmanlıya göre daha etkin ilerlediğini söylemek mümkündür. Bilhassa modernleşmenin temel itici gücü olan ekonomik değerler Rusya’da daha önce fark edilip uygulamada yer bulmuşlardır. Osmanlı ise ekonomik açıdan Batı’ya bağımlı bir şekilde modernleşme sürecine dahil olduğu üzere “az gelişmişliğini” devam ettirmiştir. Osmanlı Avrupa’nın periferisi olmaktan kendisini bir türlü kurtaramamıştır. Tanınan ticari imtiyazlar ve ekonomik bağımlılık Osmanlı’nın “az gelişmişliğini” sürekli hale getirmiştir. Bu nedenledir ki Osmanlı modernleşmeyi sürdürmeye çalışırken bir türlü ekonomik özgürlüğünü yakalayamamıştır. Batı modernleşmesi ile Batı-dışı toplumların modernleşme süreçlerinin farklı seyrine neden olan en önemli olgu; iç dinamiklerle şekillenmiş bir modernleşme sürecine karşın dış etkilerle ve elitler elinden yürütülen tepeden inme modernleşme hamleleri farklılıkların artmasını tetiklemiştir.

KAYNAKLAR

Acar, K., (2009), *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Acar, K., (2008), “Osmanlı ve Rus Modernleşmesine Dair Bazı Görüşler”, (Ed.) B. Gencer, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* içinde, 4, S. 16-17, Bahar-Yaz, ss.59-86.

Adıvar, A., R. Arat, A. Ateş, C. Baysun, T. Yazıcı, B. Kütükoğlu, O. F. Köprülü, İ. Kafesoğlu, S. Buluç, N. M. Çetin, Nazif Hoca, A. S. Furat ve N. Göyünç, (1986), “Hazarlar Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi* içinde, V, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Akşin, S., (2000a), “Giriş”, (Ed.) S. Akşin, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 9-18.

Akşin, S., (2000b), “Siyasal Tarih (1789-1908)”, (Ed.) S. Akşin, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 77-190.

Akyıldız, A., (2003), “Meclis-i Valay-i Ahkam-ı Adliye”, *DİA*, XXVIII, TDV Matbaacılık, Ankara.

Altun, F., (2005), *Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Bakış*, Küre Yayınları, İstanbul.

Arai, M., (2008), *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ascher, A., (2002), *Russia A Short History*, Oneworld Publications, Oxford.

Aydın, M. A., (2012), *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım Yayın, İstanbul.

Baykal, B. S. (1964), *Mithat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, Kral Yayınları, Ankara.

Bekmen, A., (2010), “Marksizm: Praksis’in Teorisi”, (Ed.) H. B. Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 163–252.

Belge, M., (2009), “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 43–55.

Beriş, H. E., (2005), “Moderniteden Postmoderniteye”, (Ed.) M. Türköne, *Siyaset* içinde, Lotus Yayınevi, Ankara, ss. 483–521.

Berkes, N., (2011), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Berman, M., (2011), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (çev.) Ü. Altuğ – B. Peker, İletişim Yayınları, İstanbul.

Black, C. E., (1989), *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, (çev.) M. F. Gümüş, Teori Yayınları, Ankara.

Bora, T., M. Gültekingil, (2009), “Kaynakçaya Dair”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 545–559.

Bozarslan, H., (2009), “M. Ziya Gökalp”, (Ed.) M. Ö. Alkan, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce 1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 314–319.

Bruce, S. ve S. Yearley, (2006), *The Saga Dictionary of Sociology*, Saga Public, London.

Cevizci, A., (1999), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Çetin, H., (2003), *Modernleşme ve Türkiye'de Modernleşme Krizleri*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Çetin, H., (2007), “Modernleşme Evrimi: Türk Devrimi”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* içinde, S. 12, ss. 43–84.

Çiğdem, A., (2010), *Bir İmkan Olarak Modernite Weber ve Habermas*, İletişim yayınları, İstanbul.

Çulhaoğlu, M., (2009), “Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 170–188.

Demirel, İ., (2007), *Epistemolojik Açıdan Dünya Sistemleri Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.

Demirel, İ., (2006), “Tarihsel Artalanıyla Türkiye'nin Rusya Dış Politikası”, (Ed.) H. Gül, vd., *Prof. Dr. Mehmet Ali Göktaş'a Armağan* içinde, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Yayınları, İzmir.

Demirhan, A., (2004), *Modernlik*, Ağaç Yayınları, İstanbul.

D' Encausse, H. C., (2003), *Tamamlanmamış Rusya*, (çev.) R. Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Eisenstadt, S. N., (2007), *Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*, (çev.) U. Coşkun, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Eryılmaz, B. (2006), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul.

Falkus, M.E., (1986), *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914*, (çev. A. Şenel), V Yayınları, Ankara.

Faroqhi, S., (2000), "İktisat Tarihi (1500-1600)", (Ed.) S. Akşin, *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 145-205.

Gencer, B., (2008), *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Lotus Yayınları, Ankara.

Giddens, A., (2000), *Sosyoloji*, (çev.) H. Özel, T. Kabadayı, M. T. Kara, N. Oral, I. Bayar, H. Bravo, Ayraç Yayınevi, Ankara.

Giddens, A. (2010), *Modernliğin Sonuçları*, (çev.) E. Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Giddens, A., (2011), *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Bakış*, (çev.) Ü. Y. Battal, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Goody, J., (2008), *Kapitalizm ve Modernlik*, (çev.) İ. Duru, Küre Yayınları, İstanbul.

Gökalp, Z., (1974), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Türk Kültür Yayınları, İstanbul.

Göle, N. (2009), "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 56-67.

Gözler, K., (2010), *Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Halaçoğlu, Y., (1995), *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Heper, M., (1973), *Modernleşme ve Bürokrasi Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.

Heper, M., (2006), *Türkiye 'de Devlet Geleneği*, (çev.) N. Soyarık, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Huntington, S. P. ve J. Dominguez, (1985), *Siyasal Gelişme*, (çev.) E. Özbudun, Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/512996/Rurik> , (10.04.2012).

<http://tdkterim.gov.tr/bts/> , (28.02.2012).

Itzkowitz, N., (2008), *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, (çev.) İ. Özel, Şule Yayınları, İstanbul.

Ivanov, S. M., (2007), “Çağdaşlaşma Sürecinde Rusya'nın ve Türkiye'nin Yazgılarındaki Benzerlik Üzerine (18. Yüzyıl – 20. Yüzyılın Başları)”, (çev.) B. Duru, (Ed.) A. Mengi, *Ruşen Keleş'e Armağan, Demokrasi ve Politika, Hukuk Yönetim ve İktisat Üzerine* içinde, İmge Kitabevi, Ankara, ss. 433–444.

İnalcık, H., (1964a), *Tanzimat 'ın Uygulanması*, Belleten, Sayı 112.

İnalcık, H., (1964b), “The Nature of Traditional Society: Turkey”, (Ed.) R. E. Ward ve A. Rustow, *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde, Princeton University Press, New Jersey.

İnalcık, H., (1976), “The Rise of the Ottoman Empire”, (Ed.) M. A. Cook, *A History of the Otoman Empire to 1730* içinde, Cambridge University Press, Cambridge.

İnalcık, H., (2006), “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, (Ed.) D. Atılın, *Ankara Üniversitesi’nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı* içinde, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar , Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 289–296.

İnalcık, H., (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (çev.) R. Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H., (2010a), *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul

İnalcık, H., (2010b), *Devlet-i Aliye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Jeanniere, A.,(2000). *Modernite Nedir? Modernite versus Postmodernite*, (çev.) N. Tural, Vadi Yayınları, Ankara.

Jung, D. ve W. Piccoli, (2004), *Yol Ayrımında Türkiye*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Kafesoğlu, İ., (1998), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Kahraman, H., B., (2009), “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 125–140.

Kaiser, D. H., Marker G., (1994), *Reinterpreting Russian History Readings, 860-1860s*, Oxford University Press, New York.

Kalaycıoğlu E. ve A. Y. Sarıbay, (2007), “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, (Ed.) E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, ss. 3-28.

Kaliber, A., (2009), “Türk Modernleşmesinin Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 107–124.

Karal, E. Z., (1988), *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Karpat, K., (2010), *İslam’ın Siyasallaşması*, (çev.) Ş. Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Karpat, K., (2006), *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (çev.), D. Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara.

Karpat, K., (1973), “Structural Change, Historical Stages of Modernization and the Role of Social Groups İn Turkish Politics”, (Ed.) K. Karpat, *Social Change and Politics in Turkey: Structural-Historical Analysis*, Brill, Leiden.

Karpat, K., (2007), *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, (çev.) E. Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara.

Kaşoğlu, A., (2004), *18. Yüzyıl Rus Aydınlanmacısı Radişçev*, Ürün Yayınları, Ankara.

Kaya, S., (2010), *Rus Dış Politikasında Batı Karşıtlığının Düşünsel ve Tarihsel Gelişimi*, Akademik Bakış, 4, S. 4, Kış, ss. 41-77.

Kazgan, G., (2005), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kennedy, P., (1996), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (çev.) B. Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Kerestecioğlu, İ. Ö., (2010), “Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına”, (Ed.) H. B. Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 307–350.

Keyder, Ç., (2010), *Türkiye 'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kınlı, O., (2006), *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitabevi, Ankara.

Kocabaşoğlu, U., (2009), “Sunuş”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 13–17.

Kollmann, N. S., (2009), “From Moscovy Towards St Petersburg 1450-1598”, (Ed.) G. L. Freeze, *Russia a History*, Oxford University Pres, New York.

Kongar, E., (2010), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Koyre, A., (1994), *19. Yüzyıl Başlarında Rusya'da Batıcılık, Ulusçuluk ve Felsefe*, (çev.) İ. Tanju, Belge Yayınları, İstanbul.

Köker, L., (2009), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kunt, M., (2000a), “Siyasal Tarih (1300-1600)”, (Ed.) S. Akşin, *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 21-144.

Kunt, M., (2000b), “Siyasal Tarih (1600-1789)”, (Ed.) S. Akşin, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 19-76.

Kurat, A. N., (2010), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Lewis, B., (2010), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev.) B. B. Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Madariaga, İ., (1990), *Catherine The Great*, Yale University Press, London.

Mardin Ş., (2007), “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, (çev.) Ş. Gönen, (Ed.) E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, ss. 99–130.

Mardin, Ş., (2009a), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (çev.) M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Ş.,(2009b), “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, (Ed.) M. Ö. Alkan, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 42-53.

Mardin, Ş., (2011), *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Marshall, G., (2003), *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev.) O. Akınhay, D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Martin, J., (1995), *Medieval Russia 980-1584*, Cambridge University Press, Cambridge.

McNeill, W. H., (2005), *Dünya Tarihi*, (çev.) A. Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.

Milner-Gulland, R. ve N. Dejevskiy, (1993), *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Rusya ve Sovyetler Birliği Tarihi*, VIII. Cilt, (çev.) M. Çulhaoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.

Moore, Jr. B., (2003), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Temelleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, (çev.) Ş. Tekeli, A. Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.

Moss, G. W., (2005), *A History of Russia, Volume I: to 1917*, Anthem Press, London.

Mumcu, A. (2007), *Osmanlı Devleti'nde Siyasetten Katl*, Phoenix Yayınları, Ankara.

Nohutçu, A., (2006), *Kamu Yönetimi*, Savaş Yayınevi, Ankara.

Ortaylı, İ., (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ortaylı, İ., (2006), *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul.

Ortaylı, İ., (2007), *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul.

Ortaylı, İ., (2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.

Ortaylı, İ., (2009), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Örs, H. B., (2010), “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, (Ed.) H. B. Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 477–514.

- Parmele, M. P., (2011), *A Short History of Russia*, Nabu Pres, Charleston.
- Pavlov, A. ve Perrie, M., (2003), *Ivan The Terrible Profiles in Power*, Pearson Education Limited, Essex.
- Pipes, R., (1995), *Russia Under The Old Regime*, Penguin Boks, Wiltshire.
- Poggi, G, (2009), *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (çev.) Ş. Kut, B. Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Riasanovsky, N. V., (2000), *A History of Russia*, Oxford University Press, New York.
- Riasanovsky, N. V., (1985), *The Image of Peter The Great in Russian History and Thought*, Oxford University Press, New York.
- Rowney, D. K., (1982), "Structure, Class, and Career: The Problem of Bureaucracy and Society in Russia, 1801-1917", *Social Science History*, 6, S. 1, Winter, 87-110.
- Sander, O., (2009), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Skocpol, T., (1976), "France, Russia, China: A Structural Analysis of Social Revolutions", *Comparative Studies in Society and History*, 18, S. 2, April, 175-210.
- Skocpol, T., (2002), *Tarihsel Sosyoloji, Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, (çev.) A. Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Skocpol, T., (2004), *Devletler ve Toplumsal Devrimler, Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (çev.) S. E. Türközü, İmge Kitabevi, Ankara.

Shaw, S. J., (1994), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt I, Gaziler İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808*, E Yayınları, İstanbul.

Shaw, S. J. ve E. Shaw, (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808- 1975*, (çev.) M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul.

Somel, S. A., (2009), “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839 – 1913)”, (Ed.) M. Ö. Alkan, *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 88-116.

Söğütlü, İ., (2010), *Türk Modernleşme Sürecinde Mithat Paşa*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11, S. 1.

Söğütlü, İ. ve İ. Demirel, (2009), “Felsefeden Siyasete: Rasyonel, Empirist ve Pozitivist Felsefelerin Siyasal Yansımaları”, *Kutadgubilig Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, S. 16, ss. 193–206.

Tabakoğlu, A., (2008), *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İ., (2009), “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 19–42.

Toker, N. ve S. Tekin, (2009), “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: ‘Kamusuz Cumhuriyet’ten ‘Kamusuz Demokrasi’ye”, (Ed.) U. Kocabaşoğlu, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3, Modernleşme ve Batıcılık* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 82–106.

Toprak, Z., (2000), “İktisat Tarihi”, (Ed.) S. Akşin, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 219-344.

Topses, M. D., (2012), *Baykan Sezer'in Modernleşme Kuramlarına Yaklaşımı ve Max Weber Eleştirisi*, www.sdergi.hacettepe.edu.tr/devrimtopses.pdf, (07.03.2012).

Touraine, A., (1995), *Modernliğin Eleştirisi*, (çev.) H. Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Toynbee, A. J., (1953), “Russia And The West”, *Harper's Magazine*, S. 206/1234.

Toynbee, A. J. ve K. P. Kirkwood, (2009), *Türkiye; Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Örgün Yayınevi, İstanbul.

Trimberger, E. K., (2003), *Tepeden İnmece Devrimler, Japonya, Türkiye, Mısır, Peru*, (çev.) F. Uslu, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H., (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ülken, H. Z., (2005), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.

Vernadsky, G., (1969), *A History of Russia*, Yale University Press, Yale.

Vernadsky, G., (1973), *Kievan Russia*, Yale University Press, Yale.

Yerasimos, S., (1986), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Bizans'tan Tanzimat'a*, (çev.) B. Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, H., (2008), *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Zürcher, E. J., (2008), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev.) Y. Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ward, R. E. ve A. Rustow, (1964), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, New Jersey.

Weber, M., (2010), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev.) G. Solmaz, Alter Yayıncılık, Ankara.

West, D., (2008), *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (çev.) A. Cevizci, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Fotoğraf

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Melih COŞGUN
Doğum Yeri ve Tarihi : Ordu, 09.04.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri : Türkiye’de Darbelerin Ekonomi Politikası, 2011 Uluslararası
ECON Anadolu İktisat Kongresi, Y. Z. Hatipoğlu ve C.
Haydaroğlu ile birlikte, bildiri.
Cumhuriyet’ten Günümüze Türkiye – Irak İlişkileri, (Ed.) M.
Ercan, Değişen Dünyada Türk Dış Politikası içinde.

İş Deneyimi

Stajlar : Ordu Valiliği, 2006
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi. (2009-).

İletişim

Adres : Eskişehir
Tel : 505 300 7383
E-Posta Adresi : melih.cosgun@bilecik.edu.tr

Diğer:

Tarih:

İmza